

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРІВ ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 811.161.2'373.611

ДИСЕРТАЦІЯ

**СЛОВОТВОРЧА СПРОМОЖНІСТЬ ДІЄСЛІВ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ ІСТОТИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Петрів О. І.

Науковий керівник – **Грещук Василь Васильович**,
доктор філологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2019

АНОТАЦІЯ

Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2019.

У дисертаційній роботі вперше в українській лінгвістиці комплексно описано дериваційний потенціал дієслів із семантикою внутрішнього стану істоти на матеріалі спеціально укладеної картотеки вихідних одиниць (понад 700 статальних вербативів) та їх похідних (більше 2000 дериватів).

У дослідженні здійснено аналіз науково-теоретичних передумов для виокремлення дієслів стану як бази творення похідних. Встановлено, що стан належить до абстрактних поняттєвих категорій мови й на лінгвальному рівні може передаватися різноманітними синтаксичними засобами й предикатами різної категорійно-граматичної належності.

Для дієслів значення стану є периферійним порівняно зі значеннями дії чи процесу. Однак виділення у загальнокатегорійному значенні цієї частини мови семантики стану має характер мовної універсалії, адже фіксується дослідниками різних мов. На основі синтезу й узагальнення диференційних ознак статальних дієслів, окреслених у науковій літературі, виокремлено ключові семантичні й граматичні характеристики вербативів на позначення стану, які є передумовою для їхньої ідентифікації у лексикографічному континуумі. Зокрема аналізованим одиницям притаманні такі параметри: часова локалізованість; фазовість, немежовість тривання; тимчасовість; статичність; пасивний суб'єкт; неможливість сполучення з прислівниками на зразок *швидко, повільно, зненацька, раптом*, натомість широке поєднання з обставинними поширювачами із семантикою напруженості, інтенсивності, повторення; значення недоконаного виду; переважно неперехідність.

У дисертаційній роботі вперше в україністиці дієслова на позначення внутрішнього стану об'єднано в польову структуру на основі абстрактної архісеми 'стан' й за допомогою методики специфікації та елементів компонентного аналізу окреслено зовнішні межі поля й здійснено його внутрішнє сегментування. Встановлено, що ядро окресленого поля формують одиниці, що співвідносні з компонентом значення 'статичність' й описуються перифразою "*бути / перебувати у стані*"; ближня периферія маркована семою 'становлення' і характеризується значенням "*набувати стану / переходити у стан*"; дальня периферія називає 'каузоване становлення', а її семантичний інваріант – "*переводити кого-небудь у стан*". Усі дієслова на позначення внутрішнього стану розподілено на 2 лексико-семантичні групи – вербативи на позначення фізичного, фізіологічного стану (складаються з 8 підгруп – «*Стан хвороби, фізичного нездужання*», «*Стан фізичного болю*», «*Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури*», «*Фізіологічний стан сну та свідомості у сні*» та ін.) та дієслова, що називають емоційно-психічний стан суб'єкта (включають 9 підгруп – «*Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу*», «*Стан, що передає розгубленість, неуважність, лень*», «*Стан, що передає моральні страждання, терпіння*», «*Стан, що передає незадоволення, злість*», «*Стан, що передає радість, задоволення*» та ін.).

Дериваційний потенціал дієслів на позначення внутрішнього стану встановлено на основі словотвірних парадигм – набору похідних від тієї самої бази на одному ступені деривації. Такий підхід здійснено в річищі основоцентричної дериватології – перспективного напрямку сучасного мовознавства, який визначає твірну основу як типологізувальний чинник у словотворі. Словотвірні парадигми вихідних одиниць структуровано на блоки – субстантивний, ад'єктивний і вербативний, які класифікують віддієслівні утворення залежно від їхньої частиномовної належності. На матеріалі дослідження підтверджено, що породжувальна здатність дієслів як класу твірних визначається переважно їхніми семантичними характеристиками, а також валентністю, актантною та сирконстантною рамками.

В іменниковому словотворенні задіяно 43 % твірних, а деривати репрезентують мутаційний і транспозиційний види деривації. Облігаторність на семантичному рівні носія-суб'єкта стану представлена у семантико-синтаксичній площині його виявами у ролі підмета або додатка. Мотивати зі словотвірним значенням *‘носій стану’* потенційно можливі від твірних, у яких особа-носій зафіксована у позиції підмета, і це стало однією з причин, що лише 9 % базем словотворчо зреалізувались у цій семантичній позиції, причому більшу активність виявили вербативи лексико-семантичної групи емоційно-психічного стану.

Валентна рамка дієслів лексико-семантичної підгрупи *«Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»* передбачає третього учасника станової ситуації, що зумовило утворення ними нечисленних дериватів зі словотвірним значенням *‘об’єкт, на який спрямований стан носія’*.

Твірні семеми, що належать до дальньої периферії досліджуваного поля й описані перифразою *“переводити кого-небудь у стан”*, мотивують похідні з семантико-дериваційною темою *‘сторонній неактивний подразник, що викликає у носія певний стан’*, однак словотворчу продуктивність у цьому значенні виявили лише 12 % дієслів каузованого становлення.

Найчисленнішим в іменникових утвореннях є словотвірне значення *‘опредметнений стан’*, де дериваційна транспозиція пов’язана з розширенням семантики похідних, які можуть позначати лише стан за дією вихідного дієслова, стан і додатковий семантичний компонент з різною питомою вагою предметності, лише додаткове значення, що витіснило первинну процесну віддієслівну семантику.

У процесі дослідження встановлено, що дериваційні інтенції вербативів стану в творенні прикметників значною мірою ослаблені, бо лише 26 % вихідних одиниць мотивують ад’єктиви. Їхня породжувальна продуктивність, як і в іменниковому словотворі, зумовлюється валентними характеристиками базем. У дисертації описано структурно-семантичну специфіку континууму нечисленних похідних зі словотвірними значеннями *‘ознака носія за станом, у якому він перебуває / перебував’*, *‘ознака носія за станом, у якому він схильний*

перебувати’, *‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан*’ (зафіксовані від усіх підгруп твірних), *‘ознака об’єкта за станом, який на нього спрямований*’ (утворюються від дієслів лексико-семантичної підгрупи «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»), *‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає опредметнений стан*’ (мотивовані дієсловами, що називають «Стан фізичного болю»).

Основним засобом внутрішньодієслівного словотворення є префікс, приєднання якого зумовлює набуття вербативом доконаного виду, тобто відбувається перфективація. Матеріал роботи показав, що дієслівний статальний словотвір є найпродуктивнішим, адже у ньому задіяно 66 % твірних, і він залежить від здатності стану розгортатись у часі, з певною інтенсивністю й на визначене коло суб’єктів. Співвідносні словотвірні значення *‘зазнати стану повністю, набути його повною мірою*’ (для дієслів власне стану й становлення) і *‘вікликати у когось певний стан*’ (для вербативів каузованого становлення), що корелюють зі значенням результативності, характеризуються найбільшою глибиною місця й зафіксовані від 39 % твірних.

Велика кількість похідних (133 деривати), словникові дефініції яких дуже схожі до описів твірних або й дублюють їх, зумовила виокремлення в дисертаційній роботі *словотвірних синонімів*, які засвідчують багатство української мови на лексичному й дериваційному рівнях.

Специфіка досліджуваного поля (семантико-синтаксичні особливості ядра, ближньої і дальньої периферії) зумовила утворення похідних з корелятивними модифікаціями стану, зокрема темпоральними (*‘почати перебувати у стані*’ і *‘почати переводити у стан*’; *‘перестати перебувати у стані*’ і *‘перестати переводити у стан*’; *‘перебувати у стані якийсь час*’ і *‘переводити у стан якийсь час*’), квантитативними (*‘перебувати у стані довго, багато*’ і *‘переводити у стан довго, багато*’; *‘перебувати у стані вдосталь, досхочу*’ і *‘переводити у стан вдосталь, досхочу*’; *‘перебувати у стані надміру*’ і *‘переводити у стан надміру*’; *‘перебувати у стані трохи, злегка*’ і *‘переводити у стан трохи, злегка*’; *‘перебувати у стані, дуже інтенсивному, у край сильному за своїм*

характером і *‘переводити у стан, дуже інтенсивний, у край сильний за своїм характером’*), дистрибутивними (*‘бути у стані, поширеному на багато носіїв’* і *‘переводити у стан багато носіїв’*).

У дисертаційній роботі вперше у вітчизняній лінгвістиці проаналізовано вияви синкретизму у віддієслівному статальному словотворі, зокрема встановлено, що семантичний сплав значень в одному лексико-семантичному варіанті, тобто його зв’язок одночасно з двома / декількома сигніфікатами і / або денотатами, репрезентований в одночасному поєднанні в твірній семемі значень власне стану і становлення або різних видів фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного станів. На дериваційному рівні семантичний синкретизм виявлений у властивості похідного слова однією словниковою дефініцією виражати кілька словотвірних значень; у здатності деривата називати вид стану, відмінний від стану твірного; у перебуванні похідного слова в одночасних мотиваційних зв’язках з кількома твірними (явище множинної словотвірної мотивації є виявом лексико-семантичного синкретизму).

На матеріалі полісемантичних дієслів на позначення внутрішнього стану і їхніх дериватів проаналізовано асиметричність семантико-дериваційних зв’язків на рівні «твірне – похідне» і побудовано типологію відображення семантики багатозначного мотиватора у значеннєвій структурі мотивата, яка передбачає повне й часткове засвоєння полісемії твірних статальних вербативів.

Висновки та узагальнення дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні праць зі словотвору, морфеміки, лексикології, семасіології, при розробці відповідних спецкурсів і спецсемінарів у вищих навчальних закладах, у науково-пошуковій роботі студентів та аспірантів, а емпіричний матеріал роботи є основою для укладання дериваційних словників.

Ключові слова: словотворча спроможність, твірне слово, похідне слово, семантико-дериваційні зв’язки, словотвірна парадигма, словотвірне значення, лексико-семантичний варіант, лексико-семантичне поле, дієслова на позначення стану, синкретизм, полісемія.

SUMMARY

Petriv O. I. Derivational Potential of Verbs Denoting the Internal State of a Creature in the Modern Ukrainian Language. – Thesis. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2019.

For the first time in the Ukrainian linguistics the dissertation thesis provides a comprehensive study of the derivational potential of verbs denoting the internal state of a creature based on a specially developed register of base verbs (more than 700 stative verbs) and their derivatives (more than 2000 derived units).

The research analyzes the scientific and theoretical backgrounds for singling out stative verbs as a basis for forming derivatives. It has been defined that state belongs to the abstract conceptual categories of language and can be expressed at the lingual level by various syntactic means and predicates with different categorical and grammatical affiliations.

The meaning of state is peripheral for verbs, compared to the meanings of action or process. However, identifying the meaning of state in the general categorical meaning of this part of speech can be characterized as a language universal, as it is fixed by the researchers of different languages. Based on the synthesis and generalization of the distinctive features of stative verbs, outlined in the scientific literature, the key semantic and grammatical characteristics of verbs of state have been singled out, which are the basis for their identification in the lexicographic continuum. In particular, the analyzed units have the following parameters: temporal localization; phasal nature, infinity of duration; temporality; static character; passive subject; inability to combine with generic concepts; inability to combine with such adverbs as *quickly*, *slowly*, *unexpectedly*, *suddenly*, though a wide use with adverbs and phrases with the meaning of tension, intensity, repetition; the meaning of imperfective aspect; mainly intransitivity.

In the dissertation thesis, for the first time in Ukrainian Studies, the verbs denoting the internal state have been combined into the field structure based on the abstract

archiseme of ‘state’. The specification methodology and the elements of componential analysis have been used to define the outer limits of the field and perform its internal segmentation. It has been established that the core of the outlined field is formed by the units related to the component of ‘stasis’ and described by the periphrasis “*to be in a state*”; the close periphery is marked by the seme of ‘acquisition’ and is characterized by the meaning “*to acquire a state / to pass into a state*”; the far periphery denotes ‘causal acquisition’ and its semantic invariant is “*to cause a state in someone*”. All verbs denoting the internal state have been divided into 2 lexico-semantic groups – verbs denoting the physical, physiological state (include 8 subgroups – «*State of disease, physical distress*», «*State of physical pain*», «*State caused by increase or decrease in body temperature*», «*Physiological state of sleep and consciousness in sleep*», etc.) and verbs denoting the emotional and mental state of a creature (include 9 subgroups – «*State of sadness, anxiety, boredom*», «*State of frustration, inattentiveness, laziness*», «*State of moral suffering*», «*State of dissatisfaction, anger*», «*State of happiness, pleasure*», etc.).

The derivational potential of verbs denoting the internal state has been defined on the basis of word-formation paradigms – a set of derivatives from the same base word at the first stage of derivation. This approach has been implemented in terms of stem-centered derivatology, a perspective direction of modern linguistics, which defines a stem as a typologizing factor in word formation. The word-formation paradigms of derivatives have been divided into blocks – substantival, adjectival, and verbal, which classify deverbal derivatives according to their part-of-speech affiliation. The research material shows that the derivational potential of verbs as a class of base words is determined by their valency, actantial and adjunctive frames.

43% of base verbs were used in noun formation, and the derivatives represent the mutational and transpositional types of derivation. The obligatoriness of a creature as a state carrier is represented at the semantic-syntactic level by its functioning as subject or object. The derivatives with the word-formation meaning of ‘*state carrier*’ can be derived from the base verbs, in which the creature as a state carrier is fixed in subject position. This is one of the reasons that only 9% of base verbs were

used in word formation in this semantic position, with greater productivity represented by the verbs belonging to the lexico-semantic group of emotional and mental state.

The valency frame of the verbs belonging to the lexico-semantic subgroup «*State of emotional attitude, feelings for someone, something*» implies a third party to the state situation. That is why, these verbs produced a few derivatives with the word-formation meaning '**object at which a state of a creature is directed**'.

The base sememes, belonging to the far periphery of the field under study and described by the paraphrase "to cause a state in someone", motivate the derivatives with the word-formation meaning '**an external, inactive stimulus that causes a state in a creature**'. However, only 12% of verbs with causal formation showed the word-formation productivity in this meaning.

The most numerous among noun derivatives is the word-formation meaning of '**objectified state**', in which the derivational transposition is related to extending the meanings of derivatives, which can only denote the state expressed by the action of the base verb, the state and additional semantic component with a different share of objectification, only the additional meaning that has replaced the original procedural verbal meaning.

The research has shown that the derivational potential of verbs of state is very weak in forming adjectives, as only 26% of base verbs motivate the adjectives. The word-formation productivity of verbs, as in forming nouns, depends on the valency characteristics of base verbs. The dissertation thesis provides a structural-semantic description of a few derivatives with the word-formation meanings '**feature of a creature based on a state in which they are/were**', '**feature of a creature based on a state in which they tend to be**', '**feature of an external, inactive stimulus that causes a state in a creature**', '**feature of an object based on a state, directed to it**' (formed from the verbs of the lexico-semantic subgroup «*State of emotional attitude, feelings for someone, something*»), '**qualifying feature, which analytically expresses the objectified state**' (motivated verbs, denoting the «*State of physical pain*»).

The main means of intra-verbal word-formation is the prefix, the attachment of which makes the verb acquire the perfective aspect, that is, leads to its perfectivation. The

research material has shown that the verbal derivatives from stative verbs are the most numerous, as 66% of base verbs were used in their word formation. This depends on the ability of state to develop in time, with some intensity and spread on a range of subjects, that is, this is defined by the adjunctive frames of base verbs. 39% of base verbs produced the derivatives with the word-formation meanings '**to have completely experienced, acquired a state**' and '**to have caused a state in someone**', which correlate with the meaning of result and are characterized by structural diversity.

A big number of derivatives (133 derivatives), the vocabulary definitions of which are very similar to the definitions of base words or duplicate them, have been identified. For this reason, the **word-formation synonyms** have been singled out in the dissertation thesis, which attest to the richness of the Ukrainian language at lexical and derivational levels.

The specificity of the investigated field (lexico-semantic features of the core, close and far peripheries) led to the formation of derivatives with the correlative modifications of state, in particular temporal ('**to start being in a state**' and '**to start causing a state in someone**'; '**to stop being in a state**' and '**to stop causing a state in someone**'; '**to be in a state for a while**' and '**to cause a state in someone for a while**'), quantitative ('**to be in a state for a long time**' and '**to cause a state in someone for a long time**'; '**to be in a state as much as someone wants**' and '**to cause a state in someone as much as someone wants**'; '**to be in an intense state**' and '**to cause an intense state in someone**'; '**to be in a slight state**' and '**to cause a slight state in someone**'; '**to be in an extremely intense state**' and '**to cause an extremely intense state in someone**'), distributive ('**to be in a state spread among many creatures**' and '**to cause a state in many creatures**').

In the dissertation thesis, for the first time in the Ukrainian linguistics, the manifestations of syncretism in the stative deverbal word formation have been analyzed, in particular it has been defined that the semantic diffusion of meanings in one lexico-semantic variant, that is, its relation simultaneously with two/several significatums and/or denotatums, is represented in the simultaneous combination in one base sememe of the meanings of proper state and state acquisition or different types of physical, physiological and emotional and mental states. At the derivational level, the semantic syncretism is

manifested in the ability of a derivative to express several word-formation meanings with one vocabulary definition; the ability of a derivative to denote a type of state different from the state of a base verb; in the ability of a derivative to be in simultaneous motivational relations with several base verbs (the phenomenon of multiple word-formation motivation is a manifestation of lexico-semantic syncretism).

Based on the material of polysemantic verbs denoting the internal state and their derivatives, the author has analyzed the asymmetry of their semantic and derivational relations and developed the typology of manifestations of the meanings of polysemantic base words in the semantic structures of derivatives, which represents a complete and partial adoption of the polysemy of base stative verbs.

The conclusions and generalizations of the dissertation thesis can be used in performing studies on word formation, morphemics, lexicology, semasiology, in the development of specialized courses and specialized seminars in higher educational institutions, in the research work of students and postgraduate students, and the empirical material of the thesis can be the basis for compiling derivational dictionaries.

Key words: derivational potential, base word, derivative, semantic and derivational relations, word-formation paradigm, word-formation meaning, lexico-semantic variant, lexico-semantic field, verbs denoting state, syncretism, polysemy.

Список публікацій за темою дисертації

Основні наукові результати дисертації опубліковані у фахових виданнях:

1. Петрів О. Реалізація словотворчого потенціалу непохідних дієслів із семантикою стану в мотивованих іменниках зі значенням «носії стану». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки (Мовознавство)*. Луцьк, 2013. № 1 (250). С. 89–94.

2. Петрів О. Структурно-значеннєва організація лексико-семантичної групи дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла*

Коцюбинського. Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць. Вінниця, 2013. Вип. 18. С. 191–196.

3. Петрів О. Дериваційний потенціал дієслів на позначення фізичного болю. *Вісник Черкаського університету (Серія «Філологічні науки»)*. Черкаси, 2013. № 27 (280). С. 64–71.

4. Петрів О. Семантичні критерії для виокремлення дієслів на позначення стану в сучасній українській літературній мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2014. № 2. С. 139–148.

5. Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів із семантикою гніву, злості, роздратування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. Острог, 2014. Вип. 44. С. 234–237.*

6. Петрів О. І. Семантичний синкретизм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти як передумова реалізації їх словотворчої спроможності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна (Серія «Філологія»)*. Харків, 2014. Вип. 70. № 1107. С. 82–86

7. Петрів О. І. Асиметрія відображення значеннєвої структури багатозначних твірних вербативів внутрішнього стану у семантиці похідних іменників. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія» : науковий журнал. Острог, 2019. Вип. 6 (74). С. 125–128.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації (тези конференцій):

8. Петрів О. І. Семантико-граматична специфіка дієслів на позначення стану. *Глухівські наукові читання – 2012 : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів, присвяченої 865-літтю першої літописної згадки про Глухів та 68-й річниці звільнення України від німецьких окупантів (Глухів, 16-17 листопада 2012 року). Глухів – Ніжин, 2012. С. 106–108.*

9. Петрів О. І. Словотвірні значення прикметників, мотивованих непохідними дієсловами на позначення внутрішнього стану. *Наука та освіта XXI століття* : матеріали звітної викладацької та студентської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 року). Івано-Франківськ, 2014. С. 391–394.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

10. Петрів О. І. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів на позначення радості, емоційного піднесення. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2014-2015. № 15-16. С. 124–133.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
 РОЗДІЛ 1. ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ ЯК БАЗА ТВОРЕННЯ ПОХІДНИХ.....	 22
1.1 Теоретичні передумови виокремлення дієслів на позначення стану, їхня семантико-граматична специфіка.....	22
1.2 Польова організація вербативів з семантикою внутрішнього стану істоти і її внутрішнє сегментування.....	38
1.3 Методика й методологія дослідження дериваційного потенціалу статальних дієслів.....	62
 РОЗДІЛ 2. ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ ІСТОТИ.....	 69
2.1 Структурно-семантична характеристика субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.....	69
2.2 Реалізація словотворчого потенціалу дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в похідних прикметниках.....	93
2.3 Вербативний блок словотвірних парадигм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти: структура й семантика.....	107
 РОЗДІЛ 3. СИНКРЕТИЗМ ТА ПОЛІСЕМІЯ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ТВІРНИХ І ПОХІДНИХ.....	 161
3.1 Семантичний синкретизм як ознака системності мови і його вияви у значеннях твірних і похідних.....	161
3.2 Асиметрія відображення значеннєвої структури багатозначних твірних вербативів стану в семантиці похідних.....	175
 ВИСНОВКИ.....	 197

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	202
--	------------

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів роботи.....	224
--	------------

Додаток Б. Перелік твірних дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.....	227
--	------------

Додаток В. Реалізація словотворчої спроможності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти (статистичні дані).....	275
--	------------

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дисертації. Сучасні лінгвістичні студії ґрунтуються на положенні, що попри творчий характер мова піддається моделюванню, прогнозуванню й системі правил. Словотвір у цьому сенсі має особливе значення, адже у працях вітчизняних та зарубіжних учених він потрактований як такий, що забезпечує реалізацію інтенцій індивідуума й потреб соціуму, відображає у структурно й семантично похідних словах картину світу носіїв мови, демонструє їхнє бажання дати назву явищам і процесам об'єктивної дійсності, які для них є суттєвими (Н. Клименко, К. Городенська, В. Грещук, С. Соколова, Є. Карпіловська, З. Валюх, З. Сікорська, О. Кушлик та ін.). Ключова роль у дериваційних актах належить твірній основі, семантико-граматична специфіка якої детермінує виникнення у мові вторинної одиниці. Основою центричний напрям дериватології не тільки фіксує конкретні факти номінації й констатує наявність деривата з певною семантикою, але й дає змогу спрогнозувати нові найменування на базі уже відомих, тобто йдеться про підхід від словотвірного значення конкретного слова до узагальнення про словотвірні значення цілого класу лексем і від узагальнення до конкретно не реалізованих, але потенційно можливих значень. Оскільки мова – це ймовірнісна, а не жорстко детермінована система, виникає потреба у встановленні інтра- й екстралінгвістичних чинників, що визначають породжувальні властивості базових слів.

Найбільш репрезентативною одиницею в основоцентричній дериватології є словотвірна парадигма як набір похідних, мотивованих твірною основою на одному ступені деривації. За її допомогою в україністиці описаний словотворчий потенціал різних груп іменників (З. Валюх [32], Р. Бачкур [19], І. Беркешук [24], О. Микитин [132]), прикметників (В. Грещук [67]), деяких груп дієслів (О. Кушлик [116], І. Джочка [69], Н. Пославська [162], Л. Колібаба [100], Р. Познанський [158], Н. Адамець [2]). Сукупність словотвірних парадигм усіх частин мови у їх зв'язках і взаємодії становить словотвірну систему мови [67, с. 19], повний і всеохопний

опис якої є завданням сучасних дериватологів. Вичерпна характеристика вербативів як класу твірних – плідне поле для словотвірних розвідок через центральність цієї частини мови, широту її загальнокатегорійного (дія, процес, стан) і власне лексичного значення.

Традиційно дієслова із семантикою стану кваліфікуються лінгвістами як периферійні порівняно з вербативами дії чи процесу, однак вони вирізняються специфічними семантичними, морфологічними, синтаксичними параметрами й, відповідно, словотворчим потенціалом. Деякі групи статальних вербативів уже вивчалися в україністиці з погляду їхньої значеннєвої структури (Н. Іваницька [84], Н. Кавера [87]), семантико-синтаксичної характеристики (І. Вихованець [44], Н. Березовська-Савчук [20], П. Драгомирецький [72], В. Каленич [88], О. Леута [118; 119; 120], О. Семенюк [171], І. Тимофєєва [184]), морфемно-словотвірних особливостей (Л. Колібаба [101], Т. Возний [46]), дериваційних потенцій (О. Кушлик [116], Н. Тишківська [187; 188]), психолінгвістичного портрету (Т. Мацієвська [126]). Універсальність станової семантики привернула увагу до статальних вербативів і дослідників інших мов (Л. Базілевич [16], Л. Васильєв [34], Р. Гайсіна [50], М. Зарецька [225], Т. Кільдібекова [95], С. Мильнікова [138], Е. Кривченко [16], В. Пітінов [156], А. Спенсер [225], С. Цейтлін [202], І. Яковлева [212] та ін.). Важливість і перспективність для сучасної дериватології повного опису віддієслівного словотвору та відсутність комплексного дослідження словотворчої спроможності дієслів із семантикою внутрішнього стану істоти зумовили **актуальність** дисертаційної роботи.

Інваріантом одиниць лексико-семантичного поля зі значенням внутрішнього стану є ситуація позамовної дійсності, основний суб'єкт, учасник якої – істота, найчастіше людина, формування, упорядкування знань про яку є одним із завдань антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Вивчення дериваційного потенціалу статальних вербативів відповідає профілю наукових планів кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та пов'язане з темою «Основоцентричне

дослідження українського словотвору». Тема дисертації затверджена (протокол № 10 від 6 грудня 2011 року) та уточнена (протокол № 4 від 29 квітня 2014 року) вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета роботи – визначити й описати словотворчу спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, виявити структурно-семантичну типологію девербативів. Поставлена мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати й узагальнити комплекс теоретичних питань, пов’язаних зі значенням стану, схарактеризувати семантико-граматичну специфіку статальних вербативів;
- окреслити зовнішні межі лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану істоти й здійснити внутрішнє структурування континууму твірних;
- виявити множину похідних, структурувати їх за частиномовними блоками, встановити набір словотвірних значень, реалізованих дериватами від дієслів із семантикою внутрішнього стану;
- з’ясувати словотворчу продуктивність різних лексико-семантичних підгруп досліджуваного поля;
- визначити чинники, які зумовлюють дериваційну спроможність базем;
- окреслити вияви семантичного синкретизму у значеннєвій структурі твірних і похідних;
- встановити типологію семантичних відношень між багатозначними вербативами-мотиваторами на позначення внутрішнього стану і їхніми мотиватами.

Об’єкт дослідження – дієслова на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові.

Предмет дослідження – структура й семантика словотвірних парадигм статальних вербативів як вияв їхнього дериваційного потенціалу.

Матеріалом дослідження слугувала спеціально укладена картотека дієслів (їхніх лексико-семантичних варіантів) із семантикою внутрішнього стану істоти

(739 одиниць) та їхніх похідних (2073 одиниці), які зафіксовані у «Словнику української мови» в 20 томах (том 1-9, 2010–2018), у «Словнику української мови» в 11 томах (1970–1980), у «Словнику української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907–1909) та в «Кореневому гніздовому словнику української мови» Є. Карпіловської (2002).

Методи дослідження. Достовірність отриманих результатів та висновків роботи досягнена шляхом використання як основного у процесі всього дослідження *описового методу* (разом із *прийомом міжрівневої інтерпретації*) (для інвентаризації поля дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, інтерпретації мотиваційних зв'язків між твірними й множиною похідних та з'ясування чинників, що зумовлюють дериваційну активність / пасивність базем; із метою характеристики синкретизму в мотиваторах і мотиватах та встановлення типології відображення значеннєвої структури полісемантичних твірних вербативів стану в семантиці похідних). У дисертації застосовано також *методику специфікації*, яка передбачає *дедуктивний підхід* до лінгвістичних явищ, та елементи *компонентного аналізу* (для встановлення конститuentів поля, його внутрішнього структурування), елементи *дистрибутивного* (для з'ясування синтаксичної сполучуваності твірних одиниць і їхніх валентних характеристик) й *опозиційного аналізу* (з метою послідовного зіставлення пар «багатозначне твірне слово – похідне слово» та встановлення асиметричності їхніх семантико-дериваційних зв'язків), *прийом лексико-семантичних трансформацій* (для перевірки можливості опису одиниць поля через статальні слова-ідентифікатори й для формулювання словотвірних значень), *прийом кількісних підрахунків* (з метою встановлення кількісних та відсоткових показників реалізації словотворчої спроможності вихідних вербативів). У роботі використано й загальнонаукові методи дослідження: *моделювання* й *прогнозування* (для побудови типової словотвірної парадигми з набором максимально можливих словотвірних значень і встановлення на її основі потенційних можливостей для утворення нових дериватів), *синтез* (з метою узагальнення й систематизації результатів дослідження й формулювання висновків).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві з'ясовано словотворчу спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану як класу твірних. Відповідно до мети і завдань роботи вперше статальні вербативи об'єднано в польову структуру й здійснено її внутрішню сегментацію; описано структурно-семантичні особливості дериватів і виявлено множину зреалізованих та потенційно можливих словотвірних значень; проаналізовано вияви синкретизму у віддієслівному статальному словотворі і встановлено типологію дериваційних зв'язків між вербативами-полісемами і їхніми похідними.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні знань про словотвірну парадигматику дієслова в сучасній українській мові, зокрема про дериваційний потенціал вербативів із семантикою внутрішнього стану. Дисертаційні висновки розвивають окремі теоретичні положення основоцентричної дериватології.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали роботи, висновки та узагальнення, зроблені на основі здійсненого дослідження, можуть бути застосовані при написанні праць зі словотвору, морфеміки, лексикології, семасіології, при розробці відповідних спецкурсів і спецсемінарів у вищій школі, у науково-пошуковій роботі студентів та аспірантів, а емпіричний матеріал роботи є базою для укладання словотвірних словників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана одноосібно. Усі положення, висновки й результати дослідження належать авторові особисто.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, практичні результати дисертації обговорювалися на щорічних науково-звітних конференціях кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, 2012–2014), на щорічних звітних конференціях «Наука та освіта ХХІ століття» ПВНЗ «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, 2013–2014), на міжнародних наукових конференціях «Глухівські наукові читання–2012» (м. Глухів, 16-17 листопада 2012 року), «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української

мови» (м. Луцьк, 26-27 вересня 2013 року), «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (м. Острог, 3-4 квітня 2014 року).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховують 240 позицій (з них наукова література – 226 позицій, лексикографічна база – 14 позицій) та трьох додатків, перший з яких містить список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію її результатів, другий репрезентує перелік дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, третій відображає реалізацію ними словотворчої спроможності. Загальний обсяг роботи становить 274 сторінки, з них основного тексту – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ ЯК БАЗА ТВОРЕННЯ ПОХІДНИХ

1.1 Теоретичні передумови виокремлення дієслів на позначення стану, їхня семантико-граматична специфіка

Дієслово – це універсальна частина мови, особливий інтерес до якої у лінгвістичних дослідженнях пояснюється великим набором його граматичних категорій, складністю й різноманітністю дієслівних значень, специфічною функцією в синтаксичній одиниці мови – у реченні [147, с. 106]. Семантична структура дієслова більш містка й гнучка, ніж усіх інших граматичних категорій [40, с. 351], вона ширша, ніж в іменника, а межі смислового варіювання більш рухливі [141, с. 421], і цей факт робить його семантику значно глибшою і схильною до численних коливань та перетворень.

Словотворча спроможність різних класів твірних слів, зокрема дієслова, значною мірою залежить від їхніх значеннєвих характеристик, які є одним із внутрішньомовних чинників дериваційної поведінки. Семантиці цієї частини мови присвячена велика кількість наукових праць, проте сьогодні не існує однієї загальноприйнятої класифікації дієслівної лексики. Навіть щодо узагальненого значення вербативів як класу слів учені висувують різні позиції.

В організації дієслівної лексики виявляється антропоцентричний принцип мови: «для опису дієслова важливим є протиставлення двох функціонально-семантичних сфер – трудової цілеспрямованої діяльності людини і стану людини, живих істот, предметів, явищ об'єктивної дійсності як носіїв цих станів. Саме в цьому протиставленні, яке реалізується в опозиції дієслова дії / дієслова стану, які виділялись ще традиційною граматиною, проходить межа, що ділить дієслівну лексику на два нерівноцінні у функціональному плані простори» [95, с. 41]. Найбільш давнім, усталеним є поділ дієслів за загальнокатегорійним значенням саме на два класи – дієслова дії і дієслова стану, причому таке розмежування, очевидно, має характер мовної універсалії, оскільки простежується дослідниками

різних мов [44, с. 86; 79, с. 181; 131, с. 160; 211, с. 76; 217, с. 34; 221, с. 221], воно найчастіше є базою для всіх подальших класифікацій. На думку А. Загнітка, «опозиція дієслів дії і дієслів стану пронизує всю граматичну систему мови» [79, с. 181]. У дослідженнях Т. Кільдібекової протиставлення між цими значеннями простежуються на основі їхніх семантичних і граматичних особливостей. Для дієслів дії характерні семи активності, цілеспрямованості, каузативності; наявність активного суб'єкта, який певним чином впливає на об'єкт; перехідність; здатність утворювати видові пари, причому основним значенням доконаного виду є результативність; багатий словотворчий потенціал, пов'язаний з валентними характеристиками цього класу слів [95, с. 42-51]; натомість «дериваційні можливості дієслів стану значною мірою ослаблені» [95, с. 50], а «похідні утворюються рідше і менш послідовно, ніж у дієсловах дії, тобто мають спорадичний характер» [95, с. 50].

Предикати дії, «які формують ядро дієслова» [43, с. 217], позначають активні цілеспрямовані дії, каузовані особою і спрямовані на об'єкт з метою його перетворення. Отже, термін «дія» треба вживати стосовно такого «об'єкта, який має свого агента, тобто того, зусилля і/або акт волевиявлення якого «створює» цей об'єкт» [170, с. 116].

Вважаючи процесуальність «інваріантним значенням дієслівності» [95, с. 47], «універсальною дієслівною категорією» [84, с. 63], яка притаманна всім дієсловам, бо організовує їхню семантику [50, с. 41-42], деякі вчені виокремлюють трикомпонентну чи чотирикомпонентну структуру узагальненого дієслівного значення. На думку Р. Гайсіної, на основі сем 'дія', 'стан', 'відношення', які наділені високим ступенем абстракції, існує поділ дієслівної лексики на три семантичні класи. Вербативи відношення експлікують «різного роду зв'язки, відношення предметів і явищ об'єктивної дійсності» [50, с. 48], виражають семантику взаємовідношення, рівності/нерівності, залежності, класифікаційних відношень, соціальних відношень, емоційного й раціонального відношення [50, с. 76-107] і можуть бути описані за допомогою дефініції «бути в певному відношенні/виявляти певне відношення до якої-небудь реалії» [50, с. 61] (це

дієслова на зразок *ворогувати, допікати, кохати, ненавидіти, товаришувати, хвалити, цікавитися* і под. [102, с. 23]).

Вивчаючи українські та англійські дієслова, Н. Іваницька через категорію процесуальності як семантичний макрокомпонент дієслівної лексики виокремлює чотири її значеннєві варіанти: «процесуальність-дія», «процесуальність-процес», «процесуальність-стан», «процесуальність-відношення» [84]. «Процесуальність як процес співвідноситься з поняттям денотата, процесуальний динамізм якого не пов'язаний із активним виконавцем, а лише стосується суб'єктів процесуальної ситуації, які ними не породжуються й не стимулюються» [84, с. 65]. Вербативи процесу мають у своїй основі ідею змінності, розвитку, інтенсивності, а «усі ці ознаки об'єднує динамізм, онтологія якого виключає активність суб'єкта в утворенні самої процесуальної ознаки, але передбачає відповідні варіації таких процесуальних ознак у часовому просторі» [84, с. 66]. Такі дієслова відтворюють «динамічну неконтрольовану ситуацію, пов'язану з кількісними та якісними змінами суб'єкта» [113, с. 4]; значення процесу «вужче від загального граматичного поняття процесу як категорійної ознаки, якою наділені всі дієслова або дієслівні форми недоконаного виду» [113, с. 4]. Диференційними ознаками вербативів із такою семантикою є динамічність, локалізованість, фазовість і пасивний характер суб'єкта [112, с. 125]. За специфікою суб'єктної синтаксеми процес зближується зі станом, і вони обоє протиставлені дії, що передбачає активного суб'єкта [113, с. 5].

Услід за [17, с. 76-78; 43, с. 218; 77, с. 95; 195, с. 114] вважаємо найбільш науково виправданим виокремлення у загальнокатегорійному значенні дієслова трьох семантичних макрокомпонентів – дії, процесу, стану, адже дієслова відношення за їхніми семантичними параметрами корелюють із дієсловами стану і процесу на основі сем статичності та становлення [50, с. 45-49] і можуть бути розподілені між ними. «Дієслово – це центральний клас ознакових слів, що виражають дії, процеси та стани, виступають організаційним ядром елементарного простого речення, мають активну й широку валентність, найбільший набір

морфологічних категорій і виконують в реченні основні формально-синтаксичні функції – присудка та головного члена односкладного речення» [43, с. 218].

В основі всіх поглядів на загальнокатегорійне значення дієслова є беззаперечне виокремлення дієслів на позначення стану як окремого класу лексем, щоправда, вважається, що вони мають периферійніше місце у системі узагальнених значень дієслова порівняно з вербативами дії чи процесу [43; 45; 79; 84], адже сама назва цього класу слів актуалізує у свідомості мовців семи активності і цілеспрямованості, які не притаманні дієсловам на позначення стану. Усе ж останні характеризуються відмінними семантичними, морфологічними, синтаксичними і словотвірними параметрами, що зумовлює посилений науковий інтерес до них.

Загалом значення стану як специфічної поняттєвої категорії не є однозначним у науковій літературі. «Поняття стану має загальний характер, воно використовується в фізиці, хімії, біології, поширюється на суспільство» [120, с. 54]. Стан – це насамперед філософський термін, значення якого намагалися у різні часи з'ясувати Аристотель (розглядав його в тісному зв'язку з категоріями «сутність» та «відношення»), Архімед, Ньютон (у ньютонівському природознавстві саме зміна кількісно виражених параметрів стану фізичних об'єктів стала метою наукового опису й пояснення), Лейбніц та інші відомі логіки і філософи. За «Філософським енциклопедичним словником», стан – «категорія, якою фіксується єдність якісної визначеності й плинності конкретних форм і різновидів буття: зміна стану є одночасно й зміною властивостей речей та відношень між ними». «У сучасних антропологічних концепціях (напр., екзистенціалізмі) станом називають налаштованість людини, на яку вона сама не в змозі впливати і яка в той же час визначає всі її почуття і бажання. Стан тут подано як вихідний пункт існування» [92, с. 607].

Стан належить до семантичних категорій, тобто до «абстрактних змістовних (в основі своїй – поняттєвих) категорій мови, які виражаються засобами явної і прихованої граматики» [36, с. 137], причому він є одним з найбільш абстрактних, проте логічно самотійних семантичних категорій [36, с. 140].

«Універсальність семантики стану дає можливість говорити про стан, носіями якого є як неживі предмети, так і живі особи / істоти (антропоніми, зооніми, флороніми – предмети, що формують рослинний світ), сам світ у його просторово-часовому вимірі» [183, с. 202].

Складність і багатоманітність стану як семантичного параметру дієслова, що характеризує предметний світ і живих створінь, полягає у його здатності реалізуватись у мові в трьох різновидах. «По-перше, стан може позначатися як внутрішні, іманентно властиві субстанціям ознаки» [95, с. 62], наприклад: *Чоловік спить; Хлопчик радіє; Місяць біліє* і т.д. «По-друге, мова може передавати стан субстанції, який виник через зовнішній вплив» [95, с. 62], як-от: *Мама розвісила мокрий одяг – Одяг висить; Мандрівник засвітив ліхтар – Ліхтар світить*. Такий тип стану виражається імпліцитно – «у каузативних дієсловах дії, які мають «подвійний» зміст. Каузативні дієслова позначають активну дію, у результаті якої виникає якийсь новий стан об'єкта. [...] У каузативних дієсловах передаються причинно-наслідкові відношення між дією і каузованим станом, на відміну від «безпричинного» стану першого типу. По-третє, у мові виражається маркований пасивний стан, який виник у результаті дії» [95, с. 63], пор.: *Астрономи досліджують космос – Космос досліджується; Режисер знімає фільм – Фільм знімається*. «Форми на –ся передають пасивну каузовану дію-стан, протиставлену формально не вираженому, імпліцитному стану, який міститься в каузативних дієсловах» [95, с. 62-63].

У структурі висловлення стан як семантична категорія передається предикатами різної частиномовної належності і різними синтаксичними конструкціями [29; 73; 87; 120; 135; 170; 171; 184; 202 та ін]. Спільним для всіх семантико-синтаксичних виразників стану є те, що вони виражають «такий процес, який реалізується на одному рівні і не передбачає дії і розвитку, під час якого суб'єкт (об'єкт) не зазнає будь-яких змін, і в зв'язку з цим не виникає нова якість» [71, с. 58]. Тому в українській мові можна змодельовати ряд рівнозначних висловлювань, синтаксичних синонімів, які відображають той самий зміст, а саме значення стану. Пор.: *Я сумую* (дієслівна модель); *Мені сумно* (прислівниково-

предикативна модель); *У мене сум* (субстантивна модель); *Я сумний* (ад'єктивна модель); *Мене охопив сум. Мене мучить сум* (метафорична модель). Проте, на думку С. Цейтлін, «абсолютно тотожних за смислом синонімічних синтаксичних конструкцій, очевидно, взагалі не існує» [202, с. 176], а «взаємозв'язок і взаємодія синтаксичних синонімів – один із виявів системності мови» [202, с. 179]. Отже, предикати різної частиномовної належності подібно, але не однаково передають зміст висловлювання. «Саме дієслівна модель, на відміну від всіх інших, підкреслює активність суб'єкта, який зазнає стану» [202, с. 166], однак ця активність відносна (пор.: *Я хвилююся* – *Я схвилюваний* – *Мене охопило хвилювання; Я радію* – *Я радий* – *У мене радість* – *Мені радісно* – *Мене сповнила радість*). Дієслівні речення, передаючи стан, указують зазвичай на його зовнішні вияви (пор.: *Хлопчик сумує; Дівчинка тішиться*), а саме на жести, міміку, вираз обличчя і т. д. [202, с. 177].

Як і прислівникові предикати стану, дієслова «виражають власне-стан, що є тимчасовою характеристикою предмета. [...] Проте значення стану дієслівних предикатів відрізняється від такого ж значення відприслівникових процесуальним відтінком» [87, с. 69].

Вивчаючи дієслова на позначення стану і їхні окремі лексико-семантичні групи з погляду значеннєвої ідентичності чи у семантико-синтаксичній площині, тобто у структурі речення, дослідники ставили перед собою завдання перш за все встановити семантичні і граматичні критерії для виділення останніх.

Т. Кільдібекова, порівнюючи дієслова дії і дієслова стану, висунула припущення щодо останніх, вважаючи, що вони «не мають яскраво вираженої семантичної характеристики, у їхній смисловій структурі відсутні позитивні семантичні ознаки, крім значення суб'єктності» [95, с. 46], дієсловам стану «характерна відсутність семи активності, однак пасивність змісту у них не маркована» [95, с. 46].

Опираючись на матеріал російської мови, автори колективної праці «Семантические типы предикатов» виокремили сім ключових ознак, властивих предикатам стану, зокрема дієслівним [170, с. 121-127]. Напрацювання інших

дослідників у цьому питанні, очевидно, значною мірою орієнтовані на здобутки цих вчених, адже виділені пізніше в українській та російських мовах ознаки статальних вербативів корелюють із встановленими у цій праці, а саме доповнюють їх, розширюють, узагальнюють, конкретизують, ілюструють, адаптовують під певне частиномовне вираження досліджуваного предиката стану.

О. Леута пропонує розрізняти дієслова дії і дієслова стану на основі таких ознак, як активність/пасивність, статичність/динамічність, суб'єктна/об'єктна орієнтованість [119, с. 7]. Учений на основі логіко-семантичного підходу виокремив значеннєві показники, які дозволяють відмежувати їх від дії і процесу. Це такі, як реалізація дії (стану) у часі, місце на часовій осі, орієнтованість на суб'єкт (об'єкт, тип суб'єкта), фазовість, контрольованість, перспективність, статичність / динамічність [120, с. 55].

Узагальнення поглядів учених [16, с. 88; 26, с. 26-27; 42, с. 98; 72, с. 3-7; 74; 79 с. 192; 84, с. 67; 87, с. 69; 88; 95, с. 42-51; 118, с. 18-29; 120, с. 55; 131, с. 160; 138, с. 70-74; 156, с. 78; 170, с. 121-127; 202; 212, с. 4; 225] на специфіку дієслівної лексики зі значенням стану дало змогу виділити суттєві ознаки, що є основою для відмежування дієслів стану від вербативів зі значенням дій і процесів.

Отже, дієсловам на позначення стану властиві такі **семантичні ознаки**:

1) *часова локалізованість*. Стан, який вони позначають, безпосередньо розміщений на часовій осі, займає на ній відрізок, а не точку (це відрізняє вербативи стану, наприклад, від дієслів зі значенням миттєвої дії), тому триватиме в будь-який момент між початком і кінцем цієї осі;

2) *фазовість, немежовість існування*, адже стан не має внутрішньої межі, він триває, а не проминає; фази стану є однаковими на всіх етапах перебігу, можуть відрізнятись лише ступенем напруженості, інтенсивності (*спати – міцно спати*);

3) *статичність*. Стану властива постійність, незмінність у часі, ідея статичної рівноваги, за якої нічого не створюється, ніщо не змінюється і не переміщується, тому в будь-якому контексті стан зберігає значення безперервного перебігу. Станові не властиве значення результативності;

4) *тимчасовість*. Стан є тимчасовим параметром істоти чи предмета, тому не впливає на їхню внутрішню суть, не змінює їхніх якісних чи кількісних характеристик; особа чи предмет може перебувати в кількох станах одночасно;

5) *пасивний суб'єкт*. Суб'єкт стану не тільки не агентивний, але він є «пасивним», тому стан репрезентовано як існування саме собою (він не потребує докладання будь-яких зусиль, енергії для своєї підтримки). Якщо описується процес становлення (або виходу зі стану), то він є зумовлюваний не суб'єктом стану, а деякою зовнішньою стосовно нього силою; сфера поширення стану не виходить за межі суб'єкта.

Граматичні ознаки дієслів зі значенням стану:

1) *неможливість сполучення з прислівниками на зразок швидко, повільно, зненацька, раптом* через ознаку статичності (наприклад, нормативно вживається *Він раптом захворів*, не можна сказати *Він раптом хворів*. У першому реченні дієслово називає процес переходу в стан, завершеність його початкової фази, а в другому власне стан);

2) дієслова на позначення стану дефектні у видовому відношенні, їм властиве значення *недоконаного виду*, оскільки стан не має внутрішньої межі (видове протиставлення зумовлює набуття дієсловом ознак дії чи процесу: *лежати* – *лягти* (стан – дія), *хворіти* – *захворіти* (стан – процес переходу у стан, становлення); а «префікси, сполучаючись з ними, переводять їх в доконаний вид, однак перфективація при цьому – наслідок утворення нового способу дієслівної дії» [138, с. 70];

3) *можливість сполучення з прислівниками і словосполученнями зі значенням напруженості, інтенсивності, повторення: часто, довго, безперервно, завжди, щодня* і под.;

4) дієслова на позначення стану найчастіше є *неперехідними дієсловами*, позбавленими значення об'єктної спрямованості, тобто стан зосереджений в самому носії [147, 107-108]. Однак вербативи почуттів можуть передавати стан суб'єкта, який каузований певним об'єктом і ним підтримується. Пор.: *Юнак кохає* (стан зосереджений у носії) – *Юнак кохає панночку* (об'єкт зумовлює, викликає

стан у носія). «Функціональна значущість перехідності знижена» в таких дієсловах, об'єкт тут принципово інший, ніж при вербативах конкретної фізичної дії, адже він не зазнає жодних змін під впливом суб'єкта; він включений в стан [138, с. 71].

Як критерій для виділення похідних дієслів на позначення стану можна застосовувати словотвірний, описаний Л. Колібабою. «Механізм формування дієслів словотвірної категорії стану полягає в наступному: семантично навантажений іменниковий чи прикметниковий компонент зазнає акцентування і трансформується в кореневу частину похідного дієслова. Зв'язковий компонент перетворюється на суфікс, який представляє частину предиката – граматично навантажений компонент, що вказує на перебування в певному стані або ж на набуття певного стану [...] і виконує функцію заміщення, оскільки заступає у структурі похідного дієслова предикат стану. Формально-граматичними репрезентантами форм зв'язкового компонента *бути*, який вказує на перебування в стані, у структурі похідних дієслів виступають переважно суфікси *-ува-*, *-и-*: *лікарювати* ← бути лікарем; *парубкувати*, *парубочити* ← бути парубком; *шоферити* ← бути шофером; *хитрити*, *хитрувати* ← бути хитрим; *лукавити* ← бути лукавим тощо. Дієслова-напівзв'язки *ставати* (*стати*), *робитися* (*зробитися*), що передають значення набуття стану, перехід до стану, у структурі похідних дієслів заступають суфікси *-і-*, *-ну-*, *-а-*: *твердіти* ← ставати твердим; *гіркнути* ← ставати гірким; *добрішати* ← ставати добрішим. Зв'язковий компонент *ставати* може вказувати також на уподібнення за певними ознаками до предметів, істот, позначених предикативно вжитими іменниками. Дієслівну морфологізацію відсубстантивних синтаксичних дериватів здійснює лише суфікс *-і-* [...], пор.: *звірити* ← ставати лютим, як звір, уподібнюватися до звіра; *дубіти* ← ставати твердим, як дуб; *полотніти* ← ставати білим, як полотно» [101, с. 174] (див. також морфемно-словотвірний підхід при виділенні структурно-семантичних груп дієслів у сучасній українській мові, зокрема вербативів стану, у Т. Возного [46, с. 27-34]; похідність дієслів стану описана в [116, с. 182]).

Загальновідомо, що у мові простежується тенденція до багатозначності, те саме слово схильне до численних перетворень семантики, зумовлених контекстом.

До того ж слово одним лексичним значенням може належати до кількох лексико-семантичних груп залежно від того, яка з його семантичних ознак вибрана за диференційну. Власне тому існує ряд дієслів, у яких узагальнене значення не можливо чітко ідентифікувати як дію, процес чи стан. Г. Кутня твердить, що семантику процесу і стану поєднують деякі вербативи із суфіксом **-ну-** та лексеми на позначення горіння і світіння (*квітнути, блищати, тліти, кипіти* та ін.), а також безпрефіксні дієслова на означення емоцій (*сумувати, радіти, хвилюватися*). Значення процесу і дії виражають лексеми, які позначають природні звуки і шуми (напр., *шелестіти, булькати, вибухати*) та явища природи (*дощити, лятися, крапати* та ін.). Безособові дієслова на зразок *замучити, непокоїти, лихоманити, морозити* поєднують у собі предикатні значення дії, стану, процесу [113, с. 6] (див. також [46]).

І. Тимофєєва вважає, що «у висловленні можуть поєднуватися семантичні компоненти стану й відношення, стану і якості, стану й процесу, стану й дії. У реченнях *Коли **хворієш** (навіть застудою), їсти не хочеться, нічого не хочеться, жити не хочеться* (Л. Віденська) спостерігається поєднання семантичних компонентів стану та відношення; *Надійка **змарніла, схудла, прибита** тими нещастями, які сипалися на неї звідусіль* (В. Козаченко) – поєднання семантичних компонентів стану і якості; *Нехай, сину мій, ми працюємо, / Нехай цілий вік ми горюємо; / Нехай **сохну** я, тато **горбиться**, / Ти на світ поглянь, що там робиться...* (С. Руданський) – поєднання семантичних компонентів стану й процесу; *Купа таблеток: вочевидь, **хворіє**. Але невтомно вистукує пальцями по клавіатурі. На обличчі відбиток змори й виснаження. Діагноз: перевтома. Лікування: відпочинок* (Л. Віденська) – поєднання семантичних компонентів стану й дії» [184, с. 6].

Складність і багатоманітність семантики стану, відсутність чітких критеріїв, за якими дієслова можна визначати як станові, накладання в одному слові кількох узагальнених дієслівних значень зумовили те, що досі не існує однієї постійної, загальноприйнятої класифікації вербативів на позначення стану.

Найчастіше аналізований клас вербативів типологізують на дієслова внутрішнього і зовнішнього стану (Н. Кавера [87, с. 60-98], З. Ключникова [97], О. Леута [120, с. 56-57]) або дієслова на позначення стану істоти і стану навколишнього середовища (Е. Суванова [178, с. 15], І. Яковлева [212, с. 12]). В обох випадках враховано диференційну сему суб'єкта стану, яка є обов'язковою, інформативно значущою і, очевидно, ключовою при здійсненні класифікації аналізованих дієслів. Л. Васильєв [36, с. 43-168], А. Загнітко [79, с. 192], Т. Кільдібекова [95, с. 59-60], О. Леута [120, с. 56] не здійснюють поділу цих вербативів на узагальнені групи, виділяючи при цьому окремі класифікаційні позиції (наприклад, дієслова на позначення фізичного, фізіологічного, емоційно-психічного, інтелектуального, локативного, соціального, функціонального та інших станів). На нашу думку, найдоцільніше ці вербативи класифікувати на дієслова зі значенням внутрішнього і дієслова зі значенням зовнішнього станів, оскільки такий поділ уже скеровує дослідника, допомагає йому зорієнтуватись серед усього різноманіття дієслівних значень.

Типові значення *внутрішнього стану* зумовлені колом реальних різновидів самої станової ситуації. Він виникає лише в носії стану (останнім завжди є істота), не виходить за його межі й охоплює сферу фізичного самопочуття, фізіологічних станів, емоційно-психічного буття істоти, сферу почуттів. «Онтологія таких дієслів типово пов'язана з життєдіяльністю людського організму чи окремих його частин, із психоемоційною сферою та різними оптичними явищами, кольорами, запахами, смаковими відчуттями – усім, що, діючи на органи чуття, спричиняє утворення відповідного (в основному психоемоційного) стану дюддини» [84, с. 67].

У науковій літературі немає суперечностей щодо назви класу дієслів на позначення фізичного, фізіологічного внутрішнього стану на зразок *мліти*, *морозити*, *спати*, *хворіти* і т. д. [87, с. 71-73; 88; 95, с. 50-61; 120, с. 56; 184; 212] (лише В. Гольдберг називає такі вербативи психофізичним станом [57]), але існують відмінності у лексико-семантичному його наповненні. Так, В. Каленич до дієслів фізіологічного стану зарахував такі, що передають фізіологічні властивості органів зору й слуху (*бачити*, *недобачати*, *чути*, *оглухнути* і под.); фізичні

особливості організму або його частин, зумовлені певними відчуттями (*боліти, нити, терпнути* і под.); фізіологічний стан, пов'язаний із порушенням нормальної життєдіяльності організму (*нездужати, хворіти*); фізіологічний стан спокою організму – сон (*спати, дрімати, куняти* і под.) [88].

Н. Кавера у дисертаційному дослідженні віднесла до дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану ті одиниці, що означають стан фізичного нездужання чи виснаження істоти, переважно людини (*слабувати, лихоманити, морозити, нудити* і под.); стан фізичного болю (*боліти, нити, розсідатися, ломити* і под.); недужий стан свідомості, спричинений фізичним виснаженням організму або дією зовнішніх чинників (*мутитися, паморочитися, чуманіти, крутитися*); стан, що вказує на смакові відчуття (*смакувати, гірчити*); фізіологічний стан організму, зумовлений недостатньою кількістю повітря, їжі, води (*задихатися, душитися, кашляти, голодувати*); стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури (*дубіти, клякнути, пітніти, пріти* та ін.); фізіологічний стан сну та свідомості у сні (*спати, дрімати, марити, снити* і под.) [87, с. 71-73].

І. Тимофєєва, вважаючи, що «фізичний стан людини може передаватися не тільки предикатами, що вказують на фізичну реакцію організму (на кшталт *хворіти, бути здоровим, кашляти, чхати*), але й іншими засобами вираження фізичного стану людини», зарахувала до цієї групи дієслів предикати мовлення і звучання (*кричати, репетувати, шипіти* і под.); предикати зі значенням зміни кольору обличчя (*червоніти, блідніти* і под.); предикати руху (*схоплюватися, кидатися, рватися* і под.); предикати, що вказують на зміну ритму дихання (*душити, задихатися, зітхати* і под.); предикати зі значенням мимовільних рухів тіла (*труситися, тремтіти, дрижати* і под.); предикати зі значенням мімічних змін (*зморщуватися, хмуритися* і под.); предикати на позначення зміни виразу очей (*сяяти, блискати, іскрити* і под.) [184, с. 8].

Дієслова, що репрезентують внутрішній стан на рівні емоцій, почуттів, психічної сфери, у науковій літературі називають по-різному: дієслова психічного стану особи [91, с. 19; 97, с. 4; 95, 59; 120, с. 56; 126], дієслова почуттів [138; 187;

188; 198], дієслова емоційного стану [73, с. 166; 117, с. 72; 200], дієслова психоемоційного чи емоційно-психічного стану [87, с. 73; 88].

Вивчаючи словотворчий потенціал дієслів почуття, Н. Тишківська розділила їх на чотири підгрупи: дієслова емоційного стану на зразок *боятися, лютувати, радіти, сердитися, тужити*; дієслова емоційного впливу на зразок *журити, лякати, страхати, тішити, печалити*; дієслова емоційного відношення на зразок *жаліти, любити, кохати*; дієслова емоційного становлення на зразок *веселити, злішати, лютніти, смутніти* [187, с. 83].

В. Каленич покласифікував дієслова емоційно-психічного стану на окремі семантичні групи, що передають почуття радості, щастя, насолоди, успіху й супроводжують позитивні емоції (*блаженствувати, раювати, веселитися* і под.); негативні емоції, зумовлені гнівом, роздратуванням (*біситися, біснуватися, гніватися (розгніватися)* і под.); внутрішній стан збудження, тривоги, занепокоєння (*бентежитися, тривожитися, хвилюватися* і под.); почуття суму, журби, туги, печалі (*горювати, журитися, печалитися* і под.); збуджений стан тварин, виявлений у поведінці (*лютувати, скаженіти, шаленіти* і под.); зовнішні вияви внутрішнього стану (*усміхатися, плакати* та ін.) [88].

Більш детальна класифікація дієслів на позначення внутрішнього емоційно-психічного стану в Н. Кавери. Дослідниця сюди відносить дієслова, що означають смуток, тугу, розчарування, невеселий, важкий, пригнічений настрій, викликаний горем, невдачею (*горювати, журитися, печалитися* і под.); нудьгу, спричинену бездіяльністю, одноманітністю, рутинністю ситуації або зникненням інтересу до життя (*скучати, нудьгувати, нудитися* і под.); неспокій, тривогу, хвилювання, збентеження, зумовлене побоюванням, страхом, передчуттям неприємного, небажаного, небезпечного (*хвилюватися, непокоїтися, турбуватися*, і под.); гнів, злість, спричинені почуттям сильного обурення, роздратування (*злоститися, сердитися, гніватися* і под.); страх, зумовлений певною загрозою ззовні (*боятися, страхатися* і под.); розгубленість, незручність, нерішучість (*ніяковіти, соромитися* і под.); провину (*каятися, каратися, покутувати*); радість, піднесений, емоційно позитивний душевний стан, спричинений переживанням

приємних почуттів – задоволення, втіхи та ін. (*радіти, тріумфувати, тішитися* і под.); емоційно-психічну рівновагу, спокій (*мовчати, німувати, терпіти* і под.); подив (*дивуватися, чудуватися*); емоційно-психічний стан, зумовлений особливостями поведінки особи (*хвалитися, вихвалятися, хизуватися, чванитися*, і под.); емоційне ставлення суб'єкта до когось або чого-небудь; почуття, яке має суб'єкт до когось, зокрема кохання, жалість, повагу, з одного боку, ненависть, неприязнь – з іншого (*любити, кохати, боготворити, жалувати, гордувати* і под.); негативний (хворобливий) психічний стан, що є неадекватною реакцією особи на певну ситуацію (*дуріти, божеволіти, блазнювати*) [87, с. 73-77].

Існують різні погляди на релятивні дієслова, що позначають емоційне ставлення суб'єкта, на зразок *кохати, любити, поважати, шанувати* і под. Одні вчені їх зараховують до дієслів відношення як окремого загальнокатегорійного значення дієслова [50, с. 104-107], інші вважають дієсловами стану [95, с. 60]. Неоднозначність виникає перш за все через те, що вербативи такого типу актуалізують правобічну валентність, тобто передбачають об'єкт, на який націлене певне почуття. Однак «суб'єктна синтаксема, зумовлена семантико-синтаксичною валентністю цих дієслів, не споріднена з суб'єктними синтаксемами агентивного різновиду» [42, с. 101]. Як уже зазначалось, значення перехідності у такого типу дієслів знижене, формальний об'єкт не зазнає жодних зовнішніх змін, а суб'єкт є пасивним. Вербтивам емоційного відношення характерні ознака статичності, фазовість й інші семантико-граматичні властивості дієслів стану, саме тому ми вважаємо, що їх доцільно зараховувати до аналізованої групи лексем.

Специфічне місце у системі значень дієслова займають лексеми, що стосуються ментальної (інтелектуальної) сфери людини. Про те, що їх варто відносити до групи вербативів, яка є об'єктом нашого вивчення, стверджує І. Вихованець [44, с. 85]. Услід за Т. Кільдібековою, вважаємо, що вони належать до класу дій, адже позначають інтелектуальну діяльність людини [95, с. 52: див. також: 190]. До того ж такі лексеми не можна вважати типовими дієсловами на позначення стану і тому, що хоч їхнім денотатом і є внутрішня, психічна сфера людини, проте семантика таких вербативів містить значення контрольованості і

цілеспрямованості, що не властиво аналізованій групі слів (наприклад, *думати про море, пам'ятати про друга, знати історію*). У параграфі 1.2 описані типові словесні формули, які допомагають виокремити зі всього лексикографічного простору вербативи із семантикою фізичного, фізіологічного та емоційно-психічного стану, і вони не охоплюють повною мірою ментальних станів істоти. Типовими словниковими ідентифікаторами для виокремлення останніх є значеннєві компоненти *думати, розмірковувати, мислити, вважати, розуміти, знати*, які варто застосовувати як ключові слова при відборі семантично співвідносних лексико-семантичних варіантів [149, с. 144].

Зовнішній стан об'єктивує типову екстралінгвальну ситуацію, учасниками (суб'єктами) якої є як істоти, так і предмети чи явища природи. Носій стану у цій групі дієслів виконує класифікаційну функцію, оскільки ці вербативи доцільно поділяти на дієслова зовнішнього стану істоти чи предмета і дієслова стану навколишнього середовища.

Зовнішній стан істоти відрізняється від внутрішнього тим, що він пов'язаний із соціальним буттям людини, її становищем у суспільстві, майновими характеристиками і т. д. і не актуалізує почуттєво-емоційної, психічної сфери чи стану здоров'я, самопочуття особи (пор. *злидарювати, ледарювати панувати, сиротіти і горювати, пріти, радіти, хворіти*) [87, с. 78-79]

Семантика дієслів на позначення зовнішнього стану характеризується багатоманітністю, адже у її межах виділяють також групу вербативів з локативними семами (тобто семами розташування, стану суб'єкта в просторі – *стояти, висіти, лежати* і под.) [16; 71], семами оптичної чи кольорової кваліфікації (*блимати, блищати, сяяти, біліти*) [86, с. 79-86].

Типові словникові формули для виокремлення дієслів зовнішнього стану схожі до дефініцій лексем на позначення внутрішнього стану істоти, але не тотожні з ними, що свідчить про системність цього лексико-семантичного поля і об'єднання всіх вербативів, що до нього належать, за спільною ознакою статичності. Найтиповіші словесні конструкції для визначення дієслів зовнішнього стану такі: „жити, існувати як? за яких умов?” (*бідувати* „жити в бідності, нужді, терпіти

зливні, нестатки”), „бути (перебувати) в стані чого?” (бродити “бути в стані бродіння”, вібрувати „перебувати в стані вібрації”), „бути (ставати, робитися) ким? / яким?» (жебракувати „бути жебраком”, лежати „перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин)”) [149, с. 145].

Дієслова стану навколишнього середовища «становлять обмежену значеннєву групу і передають особливі стани всеохопного характеру, які поширюються на все середовище, а не на конкретний предмет у ньому» [86, с. 113]: *негодити, парити, вечоріти, світати* та ін. Ці вербативи – абсолютивні, тобто «є самодостатніми для вираження свого змісту, мають достатнє семантичне наповнення й не відкривають обов’язкових позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами» [168, с. 53].

Особливе місце серед дієслів на позначення зовнішнього стану займають вербативи, що передають загальні, об’єктивні, функційні стани істот і предметів. Наприклад: *Завод працює. Годинник іде. Студенти вчаться* [35, с. 4-5]. Такі стани передбачені не всіма значеннями полісемантичних дієслів (що за основною, первинною семантикою є дієсловами дії чи процесу), а лише окремими лексико-семантичними варіантами, і впливають вони найчастіше з контексту. Ці значення вербативів, безумовно, перебувають на периферії дієслів зовнішнього стану, хоч сема статичності, а також значення однорідності тривання, однаковості на всіх етапах, відсутність результативності є тут беззаперечними.

Як бачимо, відмінності між дієсловами на позначення зовнішнього і внутрішнього стану полягають перш за все у вияві носія стану, адже суб’єктом внутрішнього стану завжди є істота (людина чи тварина), тоді як зовнішній стан може репрезентувати як стан людини (*бідувати, парубкувати, приятелювати*), так і стан предмета (*бовтатися, стирчати, тліти*) чи навколишнього середовища (*віхолити, дощити, зоріти*).

Отже, виділення дієслів на позначення стану як окремого класу вербативів є однозначним, беззаперечним і простежується від давніх, традиційних до сучасних граматики української мови незалежно від того, яку структуру

загальнокатегорійного значення дієслова виділяють дослідники (дво-, три- чи чотирикомпонентну).

Поняття стану в науці і філософії має широке тлумачення, і в мовознавстві у нього вкладають неоднаковий зміст. На мовному рівні стан репрезентується різними способами і засобами, одним з яких є дієслівна семантика.

Статальні дієслова доцільно класифікувати на вербативи зі значенням внутрішнього стану і вербативи з семантикою зовнішнього стану залежно від вияву носія і денотативної сфери, яку охоплює стан.

Виокремлена в науковій літературі семантична і граматична специфіка дієслів на позначення внутрішнього стану істоти є основою для їхнього виокремлення як класу твірних слів і достатньою мірою виявляє лінгвістичну природу зазначеної групи вербативів.

1.2 Польова організація вербативів з семантикою внутрішнього стану істоти і її внутрішнє сегментування

Сучасний лінгвістичний підхід до лексики і лексичної семантики як системної, структурованої, внутрішньо ієрархізованої організації відкриває широкі перспективи перед дослідниками. Досягнення системного підходу найбільше виявлені у достатньо розроблених, науково виправданих і особливо «модній» у наш час теорії полів, розроблених німецьким мовознавцем Й. Тріром [226]. Однак попри визнання вченими об'єктивного існування об'єднань слів, які ми іменуємо полями, досі немає якогось одного чи кількох загальноприйнятих методів, прийомів, способів виділення та об'єднання лексем у польову структуру (різноманітні аспекти окреслення його зовнішніх меж і внутрішнього членування викладені у [27; 30; 36; 37, с. 126-136; 50, с. 28-39; 78; 96, с. 99-103; 107 та ін.]). Навіть концептуальне питання щодо того, які одиниці об'єднуються у польову структуру, розв'язується вченими по-різному: поле як об'єднання різних частин мови на підставі інтегрального семантичного компонента, поле як аналог лексико-семантичної групи, поле як об'єднання слів на основі синонімічних чи

антонімічних відношень, семантема як польова структура та ін. (більш детальний історичний огляд теорії поля див. у [37]).

Системність лексичної множини дієслів української мови, семантична багатоманітність вербативів з семантикою стану зумовлюють розгляд їх як польового об'єднання, що внутрішньо членується на підполя та окремі лексико-семантичні групи і підгрупи.

Інтегральним, об'єднувальним елементом лексико-семантичного поля статальних дієслів є значеннєвий компонент 'стан', що виконує функцію субкатегоризації вербативного простору, допомагає виокремити й організувати лексико-семантичні варіанти аналізованого континууму дієслів, більш-менш окресливши межі поля, які, як відомо, є рухомими через постійні динамічні зміни у семантиці лексики. Будучи інваріантом окресленого поля, архісема 'стан' характеризується високим рівнем абстрактності, адже вона одночасно є і класемою – категорійно-граматичною (частиномовною) семою, характерною для вербативів як класу слів. (У дисертаційній роботі послуговуємося розширеними типологіями мінімальних компонентів змісту – сем, описаними у працях Л. Васильєва [34, с. 21-27], Р. Гайсіної [50, с. 72-75], З. Попової й І. Стерніна [160, с. 39-60]).

Абстрактність, широка семантична наповненість, високий рівень узагальнення семи 'стан' зумовлює членування поля й усього спектру аналізованих дієслівних значень на два підполя – «дієслова з семантикою внутрішнього стану» і «дієслова з семантикою зовнішнього стану» (надалі в дисертації стосовно дієслів зі значенням внутрішнього стану істоти, які є безпосереднім об'єктом наших лінгвістичних спостережень, для зручності використовуватимемо термін «поле», а не «підполе», пам'ятаючи про ієрархічність аналізованого об'єкта).

Значеннєвим центром одиниць лексико-семантичного поля дієслів зі значенням внутрішнього стану є ситуація позамовної дійсності, у якій перебуває істота, здебільшого людина, а формування знань про неї пов'язане з антропоцентричною парадигмою сучасної лінгвістики, що сфокусована на «феномен життя, у центрі якого – людина з усіма її психічними «складниками» і станами, формами соціального існування та культурної діяльності» [10, с. 3-4].

Інтегральна сема 'стан' займає неоднакове місце у значеннєвій структурі статальних вербативів і корелює з компонентами значення 'статичність', 'становлення', 'каузоване становлення'.

Значеннєвий компонент 'стан' найбільш співвідносний із семою 'статичність', яку тлумачимо як «наявність процесу [процес у цьому випадку розглядаємо як процесність – «універсальну дієслівну категорію» [84, с. 60-62]. – О. П.] без вказівки на його внутрішній розвиток, внутрішній рух, вона вказує на внутрішню статичність, рівномірність процесу» [49, с. 60]. «Денотатом дієслова є та чи інша ситуація, та чи інша подія («стан справ»), і в його значенні у ролі сем відображаються лінгвістично релевантні елементи цієї ситуації, події» [49, с. 60]. Значення статичності, незважаючи на достатньо абстрактний характер, маніфестує ситуацію позамовної дійсності, за якої нічого не виникає, не створюється, не змінюється, не переміщується. Статичність як ключова ознака лексико-семантичного поля дієслів на позначення стану є тимчасовою характеристикою істоти чи предмета, за якої не змінюються їхні кількісні чи якісні параметри.

«Ядерна частина поля в широкому розумінні охоплює одиниці, диференційовані характером прояву свого денотативного значення і пов'язані з архісемою як безпосередньо, так і опосередковано» [15, с. 34]. Ядро лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану формують одиниці, що корелюють із значеннєвим компонентом 'статичність'. Це дієслова власне стану у вузькому розумінні цього слова, типовими компонентами змісту яких є виокремлені й описані в підрозділі 1.1 значення безперервного тривання, однорідності тривання, відсутності внутрішньої межі, а звідси – й результативності, значення безоб'єктності (у деяких дієслів емоційного-психічного стану (дієслів емоційного ставлення) – синтаксично «зниженої» об'єктності), автономності щодо носія (суб'єкта) стану [149, с. 142]. Вербативи з провідною семою 'статичність' повною мірою характеризуються визначеними нами морфолого-синтаксичними параметрами (неможливість сполучення з прислівниками на зразок *швидко, повільно, зненацька, раптом*, значення

недоконаного виду та ін.), що дає нам підстави вважати їх ядром лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану.

Близькою до семи ‘статичність’ є сема ‘становлення’, і вони обидві межують з інтегральним компонентом значення ‘стан’: ‘статичність’ передбачає перебування у ньому, а ‘становлення’ – тільки перехід до нього [149, с. 141]. Принципово важливо не плутати їх, адже ‘статичність’ є інтегральною значеннєвою ознакою дієслів власне стану, а ‘становлення’ – процесних дієслів переходу в стан, які мають у своїй основі ідею змінності, розвитку, інтенсивності: «сема становлення означає внутрішній розвиток, внутрішній рух, становлення (або саморух, саморозвиток, або рух під дією зовнішньої сили) якого-небудь процесу, при цьому спостерігається збільшення (чи зменшення) інтенсивності процесу» [49, с. 60]: *безсиліти* „Ставати безсилим, втрачати сили”¹, *костеніти* “2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; клякнути, коцюбнути”, *нидіти* “3. Втрачати сили, ставати фізично слабим”; *ніяковіти* „Робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зніяковіння; конфузитися”, *чманіти* (розм.) “Втрачати здатність нормально мислити, міркувати або нормально діяти, рухатися (від чаду, алкоголю, нікотину і т. ін.); дуріти // Втрачати ясність свідомості, рівновагу від напливу якихось негативних почуттів, від турботи і т. ін.” і под.

Семи ‘статичність’/‘становлення’ «взаємопроникні, опозиції за цими семами у деяких випадках знімаються, нейтралізуються, тоді дієслово починає означати статичність якого-небудь процесу як результат його становлення» [49, с. 61]. У мовленнєвому контексті часто обидва значення ніби накладаються одне на одне і важко встановити, яке саме з них актуалізоване. Пор.: *Цвітуть* бузки, садок *біліє* *І* тихо ронить пелюстки (М. Рильський); *Що роблять сонце й місяць вдвох, Коли в снігах біліє мох, На сіножать сніги сніжать* *І* снігурі в снігу лежать? (М. Вінграновський); *Бувають хвилі – серце мліє* *І* скорбних мислей рій летить ... (І. Франко); *Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця. Мліє і*

¹ Тут і далі лексичні значення дієслів подано за семантичними характеристиками, наведеними в «Словнику української мови» в 20 томах (том 1-9) [237], у «Словнику української мови» в 11 томах [236].

сходить до неба степова імла — теж малинова (Г. Тютюнник). Саме тому ми зараховуємо до дієслів на позначення внутрішнього стану істоти і ті лексико-семантичні варіанти, які містять процесний відтінок, адже вони відображають перехід до стану, його набуття. Однак такі одиниці вважаємо ближньою периферією у досліджуваному лексико-семантичному полі [149, с. 142] через те, вони характеризуються не усіма виокремленими нами значеннєвими та граматичними ознаками. Зокрема суб'єкт, набуваючи стану, переходячи у стан, може зазнавати внутрішніх якісних змін (пор.: *скніти* “3. Ставати фізично слабим, втрачати сили”, *німіти* “2. *перен.* Втрачати чутливість, залякати”, *паленіти* “2. *перен.* Ставати збудженим; дратуватися” і под.), і такі лексеми здебільшого мають повну видову пару, об'єктивовану часто за допомогою широкого сполучення з префіксами (*навісніти* “1. Втрачати розум, божеволіти” / *знавісніти* “1. Втратити розум, почуття міри в чому-небудь; озвіріти”; *костеніти* “2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; клякнути, коцюбнути” / *закостеніти* “1. Утратити чутливість, гнучкість, стати твердим; задубіти, залякнути”; *німіти* “2. Втрачати чутливість, залякати” / *оніміти* “4. Втратити на деякий час чутливість, гнучкість, здатність рухатися (про частини тіла); затерпнути” і под.).

Дієслова, домінантними семами яких є ‘статичність’ чи ‘становлення’, утворюють еквіполентну опозицію за ознакою каузативності/некаузативності з групою вербативів, що передають ‘каузоване становлення’ і називають «новий стан суб'єкта або об'єкта, який виник під впливом процесу, позначеного каузативним дієсловом» [115, с. 49]. Від дієслів дії такі вербативи відрізняють тим, що в перших каузатором є активний суб'єкт, а в других – абсолютно пасивний, неагентивний, часто абстрактний, який викликає стан у носія стану. Тобто суб'єктом стану, його носієм є істота (переважно людина), як і в дієсловах з провідними компонентами ‘статичність’ і ‘становлення’, але її стан мотивований, має причину, проте не є результатом чиеїсь дії (пор. *Міцна кава бадьорить учителя; Тиха мелодія тішила його* і под.). «Часто між каузативними і некаузативними дієсловами існують морфемно-дериваційні співвідношення» (пор.: *бентежити* – *бентежитися*, *дивувати* – *дивуватися*, *напружувати* – *напружуватися* і под.), однак «найчастіше

каузативний і некаузативний кореляти з однаковим коренем мають різні афікси (іноді з чергуванням в корені)» [205, с. 59-60]: *веселіти* – *веселити*, *кам'янити* – *кам'яніти*, *туманіти* – *туманити* і под. Обов'язковими ознаками дериваційних відношень є похідність за формою і мотивованість за смислом [172, с. 89], однак здебільшого неможливо встановити, який із членів опозиції є первинний: каузативний мотивує некаузативний, чи некаузативний є похідним від каузативного. Вважаємо, що вони є «однаковою мірою прямо номінативними і між ними немає відношень семантичної похідності» [205, с. 63], хоча словотвірно лексеми з постфіксом *–ся* є складнішими, вторинними. У дієслів зі значенням каузованого становлення «одночасно наявна суміжність дії (хоч і медіальної) одного актанта і стану іншого актанта, або, іншими словами, стану більш динамічного і стану статичного» [182, с. 92]. Такі дієслова характеризуються майже всіма виокремленими в підрозділі 1.1 семантичними ознаками дієслів на позначення стану (часова локалізованість, фазовість, немежовість існування, тимчасовість, пасивний суб'єкт) і корелюють з поняттями 'статичність' і 'становлення'. Щодо граматичних ознак, то релевантними для них є неможливість сполучення з прислівниками на зразок *швидко*, *повільно*, *зненацька*, *раптом*, значення недоконаного виду, можливість сполучення з прислівниками і словосполученнями зі значенням напруженості, інтенсивності, повторення. На необхідність розгляду таких дієслів як станових вказує і те, що обидва з корелятивної пари однаковою мірою є твірною базою для похідних іменників і прикметників, що є важливим чинником при визначенні їхньої словотворчої спроможності. Дієслова із семою 'каузоване становлення' зараховуємо до дальньої периферії дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.

Суб'єкт стану є визначальним, здебільшого єдиним учасником типової станової ситуації, і він маркований своїми екстралінгвальними особливостями, які в мові виражаються позбавленістю ознак активності, неагентивністю, цілковитою пасивністю [87, с. 69-70]. У цьому аспекті семи 'статичність' і 'становлення' розуміються як самодостатнє існування суб'єкта, без докладання будь-яких зусиль, енергії для підтримки його стану: *Людина **томиться** від горя й журби* (О.Гончар);

Я спала сном камінним у печері (Леся Українка). Якщо описується ‘каузоване становлення’, то воно є зумовлене не суб’єктом стану, а деякою зовнішньою стосовно нього силою. А. Загнітко підкреслює, що сфера поширення стану не виходить за межі суб’єкта, тому такі дієслова «кваліфікують як суб’єктні або як автосемантичні» [79, с. 192].

Рух думки від ідеї поля до конкретних її репрезентантів відповідає природному процесу мовної об’єктивації: мислення, ідея, поняття → словесне вираження [50, с. 8; 214, с. 23]. Тому при окресленні меж поля дієслів зі значенням внутрішнього стану, встановленні його конститuentів та їхній диференціації йдемо дедуктивним шляхом: від поняття стану до його лексичних виразників. У лінгвістичній науці такий прийом описаний Р. Гайсіною як методика специфікації (диференціації), згідно з якою спочатку окреслюється певний фрагмент поняттєвої картини світу, а потім здійснюється пошук в лексичній системі мови відповідного семантичного поля, відшукується слово чи слова, значення яких найбільш відповідають цьому фрагменту поняттєвої картини світу, а далі за даними тлумачних словників підбирається коло слів, що містять семантику слова-домінанти, визначаються їхні диференційні ознаки [50, с. 174-175].

Поняття стану саме собою є абстрагованим, стан ніде в природі не існує «у чистому вигляді»; воно виникло як результат узагальнення людською свідомістю конкретних станів, у яких може перебувати особа чи предмет. Саме тому не існує ні окремої лексеми, ні лексико-семантичного варіанта, які передавали б чисту семантику стану без конкретизації його якісних параметрів [153, с. 192]. Одиниці поля дієслів з семантикою внутрішнього стану об’єднані за сигніфікативною спільністю – на основі доволі абстрактної семи-поняття ‘стан’, що змушує дослідника шукати способи певної формалізації відбору, щоб зменшити рівень суб’єктивізму при виокремленні вербативних одиниць. Будь-яке поняття як мисленнєва категорія вербалізується у слові, тому експлікацію семи ‘стан’ варто шукати в лексичних ресурсах мови. Як відомо, слова об’єднуються у класи на базі спільного компонента значення, який виділяється із дефініцій [98, с. 95], тому

подальшу ідентифікацію одиниць варто здійснювати на основі певних станових репрезентантів, зафіксованих у лексикографічних джерелах.

На початковому етапі виокремлення будь-якої лексико-семантичної групи слів варто використовувати дані тлумачних словників [27, с. 75; 201, с. 65]. «Принцип побудови словникових статей на підставі спільної і відмінної частин дає змогу зіставляти їх і виявляти формальну спорідненість. Ступінь спорідненості між словниковими статтями є формальним показником спорідненості лексичних значень реєстрових одиниць» [96, с. 20]. «Два слова вважаються семантично пов'язаними одне з одним, якщо в тлумаченнях цих слів є хоча б один спільний компонент» [27, с. 75].

У процесі аналізу типових дієслів-виразників станової семантики (це одиниці на зразок *боятися, дрімати, мліти, нудити, спати* і под.) було встановлено, що абстрактний семантичний компонент 'стан' лексикалізується через слова-ідентифікатори *бути, перебувати, відчувати, переживати, зазнавати*, які корелюють із семою 'статичність' і формують ядро окресленого поля. 'Становлення', тобто процесний перехід у стан, у словникових перифразах переважно експлікується словами-визначниками *ставати, робитися, набувати*, а 'каузоване становлення' – *викликати, доводити* і под. Однак за такого підходу, тобто при виокремленні з лексикографічного простору одиниць окресленого поля за словами-виразниками станової семантики, поза увагою залишились лексико-семантичні варіанти, що інтуїтивно розумілись як станові і були наділені всіма ознаками станових дієслів, виокремленими в науковій літературі й описаними у параграфі 1.1. Тому за допомогою лексико-семантичних трансформацій була здійснена перевірка на належність їх до станових, наприклад: *боліти* 3 “Те саме, що хворіти” – “*перебувати у стані хвороби*”, *млоїти* “3. Нудити” – “*відчувати нудоту*”, *киснути* і рідко *кисти* “2. Проводити час бездіяльно, одноманітно, нудьгуючи” – “*бути бездіяльним, відчувати нудьгу й одноманітність / перебувати у стані бездіяльності, одноманітності, нудьги*”, *відчаюватися / відчаються* “1. Утрачати всяку надію на що-небудь; впадати у відчай, у розпач” – “*набувати стану безнадії, відчаю, розпачу*”, *баламутити* “2. Хвилювати кого-небудь, сіяти

неспокій серед когось” – “*викликати* у кого-небудь стан хвилювання, неспокою” і т. д.

У більшості вербативів на позначення внутрішнього стану істоти семантична структура дво-, рідше – три-, чотирикомпонентна. У словах-ідентифікаторах *бути, перебувати, відчувати, переживати, зазнавати, набувати, викликати, доводити* і под. актуалізована абстрактна сема стану, яка у дієслівних лексико-семантичних варіантах доповнена кваліфікативними компонентами значення, що позначають конкретний вияв стану. Отже, статальні дієслова, крім абстрактної сема стану, завжди містять конкретизувальну сему: *радіти* “*відчувати*” + “*радість*”, *мліти* “*бути*” + “*стан*” + “*млість*”, *спати* “*бути (перебувати)*” + “*стан*” + “*сон*”. Інколи семантична структура аналізованих вербативів доповнена додатковими значеннєвими елементами, які вказуть на причину виникнення стану (подразник) (*червоніти* “бути рум’яним перев. від сорому, збудження (про обличчя, вуха і т. ін.)”, *душитися* “задихатися від нестачі повітря, диму, задущливого газу і т. ін.”), його якісні характеристики (*штрикати* “боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки); колоти”), спосіб (*сіпати* “пульсуючи, тремтячи, поколюючи і т. ін., викликати болісне відчуття”), інтенсивність (*мертвіти* “поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим”) тощо [153, с. 192].

Словникові «способи тлумачення, що на перший погляд сприймаються як формально довірливі або надто складні, різноманітні і тому дають привід вважати лексичну семантику тією сферою системи мови, яка не піддається формалізованому описові, насправді виливаються у своєрідні словесні формули» [96, с. 12]. Отже, семантику дієслів на позначення внутрішнього стану істоти можна описати через типові лексикографічні конструкції „*бути (ставати, робитися)* ким?/яким?” (*марніти* „ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці тощо”, „*бути (перебувати)* в стані чого?” (*спати* “перебувати у стані сну”, “*почувати себе* як?” (*знемагати* “почувати себе хворим, слабим”), „*відчувати, переживати* що?” (*боліти* „відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися”), “*почувати себе* як?” (*знемагати*

“почувати себе хворим, слабим”) “зазнавати чого?” (*горювати* „зазнавати почуття журби, суму; сумувати, печалитися”), “викликати що? доводити до чого?” (*крутити* “викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється”), що і стало основою для їхнього виокремлення із лексикографічних джерел.

Як бачимо, ядро поля, його ближня та дальня периферії є структурно складними, оскільки до них входять дієслова, що означають різні види фізичних, фізіологічних та емоційно-психічних станів (стан фізичного болю; стан хвороби, фізичного, нездужання; стан, що передає незадоволення, злість гнів і т. д.). Польову структуру досліджуваних вербативів можна представити так:

	<i>ядро поля</i>	<i>ближня периферія</i>	<i>дальня периферія</i>
<i>провідна сема</i>	‘статичність’ (власне стан)	‘становлення’	‘каузоване становлення’
<i>значення</i>	“бути / перебувати у стані”	“набувати стану / переходити у стан”	“переводити кого-небудь у стан”
<i>лексикогра- фічні формули</i>	“бути / перебувати у стані чого?”, „бути ким? / яким?”, „відчувати, переживати що?”, “почувати себе як?”, “зазнавати чого?”	“ставати / робитися ким, яким?”, “набувати чого?”	“викликати що? доводити до чого?”

«Слова лексико-семантичного поля прагнуть закріпити свою семантичну єдність формальною спільністю: кожне з них прагне сполучатися з тими ж лексемами, з якими поєднуються слова, семантично близькі до нього, або, іншими словами, збіг слів в одному аспекті супроводжується збігом їх у всіх аспектах» [103, с. 125], тому визначальну роль при здійсненні внутрішньої класифікації дієслів на

позначення внутрішнього стану відіграло питання формального суб'єкта, синтаксично експлікованого позицією підмета (вживаємо термін «формальний суб'єкт» тому, що реальним суб'єктом у станових ситуаціях завжди є істота – носій стану, а от граматично лівобічну валентність при аналізованих вербативах можуть «закривати» й інші найменування). Якщо ним є істота, людина (здебільшого) чи тварина, то при розподілі таких вербативів у зазначені групи не виникає жодних проблем: залежно від семантики лексеми і провідного компонента у її значенні ('статичність', 'становлення') її відносимо відповідно до ядра чи ближньої периферії. Якщо лівобічна валентність при статальному дієслові не актуалізована, тобто воно вживається у безособовому значенні, то стан розцінюємо як такий, що охоплює носія стану повністю, і ця граматична форма ще раз підкреслює пасивність, відсутність потреби в енергії, зусиллях, будь-якій активності з боку суб'єкта (пор. *Чоловіка нудить. У дитини дере в горлі. Коле в животі. Щипає в носі*). Такого типу дієслова стану відносимо до групи, співвідносної із семою 'статичність'.

Проте у багатьох випадках при статальних дієсловах формальним суб'єктом у позиції підмета є не істота, а частина тіла, орган людини чи тварини, рідше – фізично-фізіологічні явища, які безпосередньо властиві істоті, – голос, зір, рана і под. (*Рука болить. Палець свербить. Серце ниє. Плече терпне. Зір псується*). «Фізичному станові, на відміну від психічного, емоційного тощо, властива необов'язкова наявність цілісного суб'єкта. Якщо емоційні, психічні, психологічні стани охоплюють експерієнсива загалом, то фізичний стан має здатність локалізуватися, даючи змогу носієві стану констатувати місце локалізації болю, тобто мати розчленовану форму вираження» [184, с. 10]. Вважаємо, що дієслова внутрішнього стану, яким властиве таке семантико-синтаксичне оточення, треба зараховувати до груп “бути / перебувати у стані” або “набувати стану / переходити у стан” залежно від їхнього словникового тлумачення, адже такі найменування у ролі формального суб'єкта перебувають у метонімічних зв'язках з назвами власне істот (відношення частина – ціле) [153, с. 193].

У порівняно невеликій кількості випадків формальним суб'єктом при дієсловах внутрішнього стану істоти, як уже зазначалось, є явища, поняття з різним ступенем абстрактності, які безпосередньо не властиві істоті, але у становій ситуації виконують роль стороннього подразника (неактивного), який зумовлює перебування когось у стані (*Втома **валить** Миколу з ніг. Мороз знову мене **припікає**. Коней **томить** довга дорога. Замалий одяг сильно його **тисне***). Граматично носій стану при таких вербативах займає позицію прямого додатка, а самі дієслова є перехідними, що не властиво аналізованим одиницям зі значеннями “бути / перебувати у стані” і “набувати стану / переходити у стан”. Проте саме значення перехідності втрачає свою функційну значущість, «оскільки знахідний відмінок при таких дієсловах уже не позначає об'єкт безпосереднього впливу дієслівного денотата» [95, с. 27], «це чисто синтаксичне значення перехідності» [95, с. 27]. Лексико-семантичні варіанти з такою семантико-граматичною специфікою відносимо до групи “переводити кого-небудь у стан” тому, що «третя особа (явище, предмет), яка не є безпосереднім учасником ситуації, створює, казує її» [50, с. 105], тобто формальний суб'єкт стає своєрідним каузатором стану.

«Широта граматичного діапазону дієслова дає можливість виділити велику кількість диференційних ознак, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу» [179, с. 325]. Повне розщеплення значень виокремлених одиниць на семантичні компоненти виявилось лінгвістично нерелевантним для здійснення типології виокремлених дієслів, тому внутрішнє сегментування поля на значеннєві підгрупи було здійснено за логіко-поняттєвим принципом з урахуванням денотативного характеру кваліфікативних сем, тобто залежно від того, яку сферу людини охоплює стан – сферу фізичних, фізіологічних відчуттів чи площину емоцій, почуттів і психіки; відповідно до цього внутрішній стан зазнає подальшої диференціації у фізичних, фізіологічних та емоційно-психічних станах.

Наша класифікація дієслів на позначення внутрішнього стану не заперечує надбань попередників [87; 88; 184; 187; 188 та ін.] у розробках типології цього класу слів, значною мірою на них орієнтується, до того ж у ній запозичено від інших учених деякі найбільш влучні, на наш погляд, назви лексико-семантичних

груп. «Загальноприйнятої класифікації дієслівної лексики, як відомо, нема, і навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлена певними принципами й аспектами, а вони визначаються цілями й завданнями дослідження» [34, с. 38]. Суттєвою відмінністю від попередніх диференціацій дієслів стану на значеннєві групи в нашій роботі є те, що за основну одиницю використано не семантему (дієслово в аспекті усіх його значень), а семему, адже «слово може бути віднесене одночасно до різних лексико-семантичних об'єднань внаслідок полісемічного характеру свого лексичного значення» [15, с. 31]. У дериваційні зв'язки лексема здебільшого вступає не всією своєю семантичною структурою, а окремими лексико-семантичними варіантами, тому тільки класифікація на рівні семем дасть змогу отримати об'єктивні знання про словотворчу спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.

До списку реєстрових одиниць включені не лише окремі значення твірних, а й підзначення, марковані у словнику позначкою «//». Такий підхід вибраний нами з кількох причин. По-перше, лексика – найбільш мінлива підсистема мови: те, що сьогодні є вторинним, похідним, завтра може розвинутих до більшого рівня самостійності. По-друге, те, що в одних словниках описано як підзначення, в інших може бути зафіксовано окремою номерною позицією, адже попри певні лексикографічні принципи опису одиниць, укладачі значною мірою орієнтуються і на власну інтуїцію, так зване «мовне чуття». По-третє, випустити з поля зору станові підзначення – це втратити цілу мікросистему, яка становить близько 10 % від загальної кількості виокремлених одиниць, і встановлення дериваційної продуктивності дієслів стану за таких умов, на нашу думку, стане неповним і необ'єктивним. І, нарешті, по-четверте, практика показує, що те, що у мотиваторі є підзначенням, у мотиваті може розвинутих до рівня окремого лексико-семантичного варіанта, і навпаки: значення, яке у твірному є семемою, у похідному може бути лексикографічно закріплене у вигляді підзначення, а, отже, випустивши з реєстру систему підзначень твірних, втратимо цінну інформацію про словотворчу спроможність станових дієслів як окремого класу твірних.

Значне місце у множині вихідних дієслів виокремленого поля займають і семени, значення яких охарактеризовані лексикографами як переносні. Не брати їх до уваги не можемо перш за все через їхню велику кількість – 160 одиниць, що становить близько 22 % від усього реєстру базем. Розуміючи, що переносність значення є одним з чинників, який стримує породжувальні процеси у словотворенні, ми все ж переконані, що такі вихідні лексико-семантичні варіанти не живуть у мові відірвано, а зазнають подальшого розвитку, причому під час мутаційних чи модифікаційних процесів деривації можуть втрачати переносність значення, що зафіксовано у відповідних віддієслівних похідних. Отже, переносність значення – це всього один з етапів семантико-дериваційного розвитку слова (його значення).

До реєстру твірних ми віднесли і лексичні одиниці з постфіксом *–ся*, які часто утворюють пару «дієслово власне стану – дієслово каузованого становлення» на зразок *бадьоритися – бадьорити, бентежитися – бентежити, біситися – бісити, дратуватися – дратувати, злоститися – злостити, журитися – журити, лякатися – лякати, сердитися – сердити, смутитися – смутити, соромитися – соромити, тривожитися – тривожити, труситися – трусити, турбуватися – турбувати* і под. Усвідомлюючи їхню формальну похідність, структурну складність, не можемо такі лексеми виключити з досліджуваного поля через певні підстави. По-перше, їхня семантика передає власне стан, корелює з поняттям ‘статичність’, тому одиниці на зразок *бентежитися, дратуватися, смутитися, соромитися* і под. належать до ядра виокремленого лексико-семантичного поля, на відміну від слів *бентежити, дратувати, смутити, соромити* і под., які хоч структурно менш ускладнені, однак належать до дальньої периферії статальних вербативів, бо передають каузоване становлення. По-друге, таких твірних з постфіксом *–ся* достатньо велика кількість (95 одиниць), і саме їх у науковій літературі виокремлюють, коли говорять про статальні дієслова [117, с. 72]. По-третє, як стверджує А. Хамідулліна, у пар на зразок *бентежити – бентежитися* і под. напрями формальної і семантичної деривації не збігаються, бо смислові відношення характеризуються зворотним напрямом словотворення, і дієслово без

-ся семантично складніше від дієслова з **-ся** [197, с. 113]. До того ж, щодо деяких похідних інколи важко встановити, від постфіксального чи безпостфіксального дієслова вони утворені, тобто маємо випадки полімотивації: **бентежний** “пройнятий, охоплений хвилюванням; схвилюваний, неспокійний” ← **бентежитися, бентежити** (той, який бентежився чи якого бентежили), **нервовий** ← **нервуватися, нервувати** (той, який нервується чи якого знервували), **смутий** ← **смутитися, смутити** (той, який засмутився чи якого засмутили) та ін.

Зважаючи на провідний значеннєвий компонент у структурі дієслів внутрішнього стану (‘статичність’, ‘становлення’, ‘каузоване становлення’) і його лексикографічні виразники, беручи до уваги питання формального суб’єкта при аналізованих одиницях і особливо враховуючи денотативний характер кваліфікативної семи, усі виокремлені семми на позначення внутрішнього стану істоти диференційовано на дві лексико-семантичні групи (фізичний, фізіологічний стан істоти й емоційно-психічний стан істоти), а у їх межах виділено підгрупи.

Фізичний, фізіологічний стан істоти. Дієслова на позначення фізичного (фізіологічного) стану виокремлені серед континууму вербативів внутрішнього стану й об’єднані у мовній площині в одну велику групу на основі їхнього екстралінгвального денотата – ситуації, у якій пасивний суб’єкт (живий організм) має якісь фізичні відчуття, перебуває у певних фізіологічних станах, що не залежні від його волі, емоцій, дій.

Лексико-семантичну групу дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану доцільно поділяти на такі підгрупи:

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання», яку формують семми, що передають загальний негативний фізичний стан істоти, найчастіше людини, її організму, частин тіла, пов’язаний із хворобою, слабкістю, виснаженням, поганим самопочуттям людини тощо. Наприклад:

“Бути / перебувати у стані”: **гибіти** (діал. 2. Нездужати, хворіти), **кволитися** (1. Почувати себе недужим, хворим; нездужати), **мліти** (1. Бути в стані млості (у 1 знач.), **страждати** (2. Мати яку-небудь хворобу, недугу; хворіти) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **безсиліти** (Ставати безсилим, втрачати сили), **кволіти** (1. Ставати кволим (у 1-3 знач.), слабим), **мізерніти** (2. Втрачати сили, здоров'я; худнути), **нидіти** (3. Втрачати сили, ставати фізично слабим) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **млоїти** (Викликати відчуття млості (у 1, 2 знач.), **морити** (2. *перен. розм.* Доводити до виснаження, знемоги; виснажувати, мучити. 3. *розм.* Дуже стомлювати чимось; знесилювати), **томити** (1. Доводити до втоми кого-, що-небудь. 2. Мучити, знесилювати, виснажувати) та ін.

2. «Стан фізичного болю», до якої входять лексико-семантичні варіанти, кваліфікативна сема яких вказує на фізичний біль і його різновиди: гострий, тупий, різкий тощо; печіння, свербіж, щипання і т. д. [145, с. 65]; цю підгрупу утворюють одиниці, що є квазісинонімами, тобто не мають чітких відмінностей, а основні протиставлення репрезентовані переносними значеннями [183, с. 15]:

“Бути / перебувати у стані”: **боліти 1** (Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла), **страждати** (1. Зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього), **хибувати 1** (2. *діал.* Боліти) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **дерев'яніти** (2. *перен.* Втрачати чутливість; терпнути, німіти), **терпнути** (1. Утрачати чутливість; дерев'яніти, німіти (про тіло або його частину) // Стягуватися, дерев'яніти від чогось терпкого) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **дерти** (5. *перен.* Викликати неприємне почуття, біль; подразнювати), **дошкуляти** (3. Спричиняти, викликати фізичний біль // Сильно діючи, неприємно вражати (про мороз, холод, вітер і т. ін.), **муляти** (1. Будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.) // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити) та ін.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури». Тут об'єднано дві мікрогрупи дієслів, які становлять опозицію за кваліфікативними семами “тепло, жар” / “холод”, як-от:

“Бути / перебувати у стані”: **мерзнути** (2. Відчувати холод, страждати від холоду), **мліти** (4. Знемагати від високої температури, спеки), **температурити** (розм. Мати підвищену температуру тіла (про людину) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **гарячіти** (розм. Ставати гарячим, жарким), **дубіти** (Втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину, частини її тіла), **костеніти** (2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; клякнути, коцюбнути) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан: **леденити** (Пронизувати холодом; холодити, морозити (у 2 знач.), **морозити** (1. Дуже охолоджувати // перен. Викликати в когось непріємне відчуття холоду, страху. 4. перен. Про хворобливе відчуття холоду, гарячковий стан) та ін.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан», конституенти якої позначають загальний позитивний стан істоти, переважно людини, її організму, частин тіла і є опозитивними до підгрупи «Стан хвороби, фізичного нездужання»:

“Бути / перебувати у стані”: **здрастувати** (1. Бути здоровим; благополучно існувати), **здужати** (1. Бути здоровим, не хворіти), **квітнути** (2. перен. Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **дужати** (діал. Міцніти, кріпнути), **очунювати** (розм. 1. Ставати здоровим, поправлятися після хвороби, одужувати. 2. Приходити до пам'яті; опритомнювати), **свіжіти** (2. Набувати кращого, здоровішого вигляду (після відпочинку, купання і т. ін.); набиратися сил, бадьорості; здоровшати) та інші.

“Переводити кого-небудь у стан”: **бадьорити** (Надавати енергії, сили; створювати бадьорий настрій), **опам'ятовувати** (1. Виводити кого-небудь із стану непритомності, забуття; опритомнювати. 2. Виводити кого-небудь із стану задуми, розгубленості і т. ін.), **цілити** (рідко. Виліковувати, вигоювати) [пор.: *Гірське повітря цілить*] та інші.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння», яку формують семемами, що позначають як звичне самопочуття істоти, для якої ці стани є

нормальними, фізіологічно зумовленими, так і негативне внаслідок певного подразника. Наприклад:

“Бути / перебувати у стані”: **дригати** (розм. 2. Пересмикуватися внаслідок мимовільного скорочення мускулів), **дрижати** (1. Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти. 2. Коливатися, хитатися, двигтіти під впливом чого-небудь // *рідко*. Прискорено битися, калататися (про серце), **тріпотіти** (2. Судорожно здригатися всім тілом // Злегка дрижати, тремтіти// Часто й посилено битися (про серце) та ін.

Дієслів зі значення “Набувати стану / переходити у стан” у цій підгрупі не виявлено.

“Переводити кого-небудь у стан”: **смикати** (5. розм. Викликати судорожне тремтіння), **судомити** (1. Викликати судому, зводити судомою; корчити), **тріпати** (2. *перен.* Трясти, тіпати, бити (про хворобу, дріж і т. ін.), **трясти** (4. Викликати тремтіння, дрож (про холод, хворобу, нервовий струс, нетерпіння тощо) та інші.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні» Сюди входять дієслова на зразок:

“Бути / перебувати у стані”: **дрімати** (1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати), **зорювати** (1. Ночувати просто неба // Спати на зорі, на світанку), **спати** (1. Перебувати у стані сну // Мати нормальний сон), **спочивати** (2. Те саме, що спати) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **засинати** (Впадати в сон).

“Переводити кого-небудь у стан”: **заколювати** (// Навівати, наганяти сон на кого-небудь) [у реченнях на зразок *Тиха мелодія заколює і под.*].

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння», до якої входять семанти, що вказують на відсутність ознак життя в істоти, найчастіше людини, або поступову їхню втрату. Наприклад:

“Бути / перебувати у стані: **відпочивати** (2. *перен.* Лежати в могилі), **спати** (1.// *перен.* Лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися), **спочивати** (3. *перен., уроч.* Бути мертвим, лежати в могилі) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан: **гинути** (1. Переставати жити; вмирати, пропадати), **конати** (1. Бути в передсмертній агонії; умирати), **мертвіти** (1. Поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим) та ін..

У межах цієї підгрупи не зафіксовано дієслів з семантикою “Переводити кого-небудь у стан”, тобто «Убивати, умертвляти кого-небудь», тому що суб’єкт при таких вербативах – активний, часто навіть цілеспрямований, і такі дієслова є дієсловами конкретної фізичної дії [162, с. 49], а не стану.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини». Тут об’єднані семеми, які вказують на зовнішні фізичні вияви фізичного, фізіологічного стану, самопочуття чи стану здоров’я істоти, найчастіше людини, чи відображають емоції, почуття, що відносяться до внутрішньої сфери, на зразок:

“Бути / перебувати у стані”: **блищати** (1. Виділятися білизною, блиском (про очі, зуби, тіло); біліти; лисніти), **нашіти** (2. *перен.* Бути гарячим, червоним через підвищення температури, хвилювання, збудження (про тіло, обличчя і т. ін.). 3. *перен.* Бути розгаряченим, рум’яним і т. ін. внаслідок якого-небудь сильного почуття або міцного здоров’я, доброго настрою і т. ін.), **червоніти** (2. // Бути рум’яним *перев.* від сорому, збудження (про обличчя, вуха і т. ін.). 3. // Бути рум’яним (про обличчя) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **бліднути** (1. Ставати блідим, блідішим), **жаріти** (1. // *перен.* Робитися червоним, розгаряченим (від хвилювання, збудження), **сіріти** (3. Втрачати природний колір обличчя, бліднути від хвилювання, втоми, гніву і т. ін.) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **в’ялити** (1. // Позбавляти свіжості, пружності; робити зморшкуватим, кволим (про людське тіло) [пор.: *Глибока втома в’ялила її обличчя*], **туманити** (2. Застилати, заволікати очі або потьмарювати зір, погляд, очі (про сльози і т. ін.).

Емоційно-психічний стан істоти (переважно людини) відображений у лексико-семантичних підгрупах дієслів, що називають:

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу». Семеми цієї підгрупи вказують на широку палітру переважно негативних емоцій та почуттів, пов’язаних

зі смутком, тугою, пригніченим настроєм, відчуттям тривоги і неспокою; вони також передають хвилювання носія стану або його байдужість, нудьгу, викликані бездіяльністю, одноманітністю ситуації або зникненням інтересу до життя.

“Бути / перебувати у стані”: **досадувати** (Почувати досаду), **киснути** (2. *перен., розм.* Проводити час бездіяльно, одноманітно, нудьгуючи // Бути в пригніченому стані; нудьгувати, сумувати), **скорбіти, скорбувати** (*книжн., рідко.* 1. Дуже печалитися, тужити), **тужити** (1. Дуже сумувати, журитися, переживати якесь горе, якусь невдачу і т. ін. // Мати глибокий жаль, великий смуток, тугу, викликані відсутністю когось, чогось, тим, що хтось (щось) знаходиться десь далеко) та інші.

“Набувати стану / переходити у стан”: **жаліснити** (*рідко.* Сповнюватися жалем, робитись жалісним), **смути** (Ставати смутним), **сумнити** (*рідко.* Ставати сумним), **хмурити** (Ставати хмурим, хмурішим) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **баламутити** (2. Хвилювати кого-небудь, сіяти неспокій серед когось), **журити** (1. Викликати в кого-небудь важкі почуття, невеселий настрій; печалити, засмучувати. 2. Викликати занепокоєння; хвилювати), **непутити** (*розм.* 1. Викликати неспокій, занепокоєння; хвилювати. 2. Доводити до морального розкладу; псувати, розбещувати) та ін.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь» об’єднує в собі дієслівні семанти з різноманітними почуттєвими відтінками, що вказують на зникнення людини, її нерішучість, неуважність, вагання, сумніви, сором’язливість, лінь тощо:

“Бути / перебувати у стані”: **бобитися** (*зневажл.* Виявляти безвільність, нерішучість, розніженість), **вомпити** (*діал.* Вагатися; соромитися), **гавити** (*розм.* Бути неуважним, нерозторопним; пропускати яку-небудь нагоду) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **ніяковіти** (Робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зникнення; конфузитися), **нітитися** (1. Те саме, що ніяковіти) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **бентежити** (2. Викликати стан замішання, зніяковілості в кого-небудь), **конфузити** (Завдавати сорому, соромити) і под.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»:

“Бути / перебувати у стані”: **знемагати** (3. Страждати, перебуваючи в ярмі, під гнітом, втративши волю, права і т. ін.), **скніти** (2. Мучитися, жити в тяжких умовах), **терпіти** (1. Стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання; витримувати (у 2 знач.) // Не протидіючи, покірливо зносити всілякі життєві злигодні, труднощі й т. ін. // Миритися з чим-небудь неприємним, важким, сподіваючись на краще // розм. Чекати на що-небудь без ремствування, нарікання // Зазнавати прикростей, образ, утисків і т. ін. 4. розм. Страждати, мучитися // Зазнавати прикростей, злигоднів і т. ін., переживати щось важке, неприємне) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”. Лексико-семантичних варіантів з таким значенням не зафіксовано.

“Переводити кого-небудь у стан”: **боліти** (2. перен. Завдавати страждання кому-небудь, мучити когось), **мучити** (Завдавати мук, фізичних або моральних страждань // Бути причиною, джерелом страждань // Не давати спокою, хвилювати, турбувати), **пекти** (6. Завдавати кому-небудь глибоких моральних страждань; мучити, непокоїти) та ін.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість». Одиниці цієї підгрупи характеризуються різним виявом інтенсивності негативних почуттів (гострота, глибина і т. ін.), яка має «варіативний характер, модифікуючись залежно від специфіки означуваних явищ», тобто “слово одночасно називає ознаку і вказує на високий ступінь її вияву. Отже, інтенсивність виступає в даному разі внутрішньою характеристикою лексеми» [139, с. 65]. Дієслівні семени вказують на незадоволення, обурення, роздратування, сердитість, злість, гнів, лють тощо і в дефініціях часто містять слова-інтенсифікатори, які вказують на ступінь вияву почуття, негативного стану (дуже, надмірно, бурхливо і т. д.):

“Бути / перебувати у стані”: **лютувати** 1 (1. Виявляти хижацтво, кровожерність, злість (про звіра, тварину) // Виявляти безжальну жорстокість,

нещадність (про людину) // Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже сердитися), **навіснити** (2. Шаленіти, біснуватися від злості), **нервувати** (Бути в стані збудження, хвилювання, роздратування) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **звірити** (Ставати лютим, жорстоким; скаженіти, шаленіти), **сатаніти** (розм. Ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти), **скаженіти** (1. Втрачаючи самовладання, ставати несамовитим, нестямним // Дуже збуджуватися, лякаючись і т. ін. (про тварин). 2. Біснуватися від злості; лютувати. 4. Ставати скаженішим), та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **бісити** (розм., рідко. Дуже сердити, гнівити кого-небудь), **гнівити** (Викликати гнів, роздратування; сердити), **злими** (Викликати у кого-небудь злість, роздратування; сердити), **лютити** (Доводити до розлюченості, гніву; дуже сердити) та ін.

5. «**Стан, що передає радість, задоволення**» і суміжні з ними почуттєві відтінки – емоційну піднесеність, веселість, збудження, відчуття втіхи, приємності, щастя і под.

“Бути / перебувати у стані”: **блаженствувати** (Переживати, відчувати блаженство, насолоду; раювати), **ликувати** (уроч., книжн. Виявляти велику радість; торжествувати), **радіти** (Відчувати радість з приводу чого-небудь // Відчувати радість за кого-небудь, з приводу чийхось успіхів, приємних, радісних подій і т. ін. // Відчувати радість з якоїсь нагоди, з певного приводу // розм., рідко. Утішатися, тішитися ким-небудь) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **веселіти** (Робитися, ставати веселим), **світліти** (3. перен. Набирати веселого, радісного, привітного виразу (звичайно про обличчя, очі) і под.

“Переводити кого-небудь у стан”: **веселити** (Викликати веселощі, розважати // Викликати радісний настрій, робити радісним, веселим // Своїм світлим, яскравим кольором створювати приємне враження для зору), **гріти** (3. перен. Приносити радість, задоволення, натхнення) та ін.

6. «**Негативний (хворобливий) психічний стан**», що є наслідком якоїсь недуги чи неадекватною реакцією особи на певну ситуацію:

“Бути / перебувати у стані”: **галюцинувати** (Перебувати в стані галюцинації).

“Набувати стану / переходити у стан”: **безуміти** (рідко. Ставати безумним; шаленіти), **божеволіти** (1. Ставати психічно хворим, божевільним), **дуріти** (розм. 1. Втрачати ясність свідомості, ставати дурним) і под.

“Переводити кого-небудь у стан”: **дурманити** (1. Сильно діяти на органи відчуття; п'янити // Притуплювати розум, затуманювати свідомість // *перен.* Збудливо діяти на розум, свідомість), **паморочити** (Притупляти свідомість, п'янити // Позбавляти здатності розумно мислити, тверезо ставитися до навколишнього), **тьмарити** (3. *перен.* Позбавляти ясності, чіткості сприйняття; доводити когось до стану, близького до запаморочення) та ін.

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість» вміщує семени станових дієслів, які називають певні позитивні і негативні якості, власивості особи, а саме її внутрішній розвиток, духовне зростання, кращання і внутрішній занепад, деградацію:

“Бути / перебувати у стані”: **криводушити** (рідко. Бути нещирим; лицемірити), **лисичити** (розм., *перен.* Бути хитрою, лукавою людиною), **пасувати** 2 (2. *перен.* Визнавати себе безсилим справитися з ким-, чим-небудь; відступати), **скнарити** (Бути надміру скупим, жадібним), **щедритися** (розм. Бути щедрим, охоче ділитися з ким-небудь) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **ледачіти** (розм. Ставати ледачим (у 1 знач.), **нахабніти** (Ставати нахабним), **сміліти** (рідко. Робитися, ставати смілим) та ін.

“Переводити кого-небудь у стан”: **м'якшити** (2. *перен.* Робити лагіднішим, чутливішим; розчулювати), **псувати** (3. *перен., розм.* Негативно впливати на кого-, що-небудь, прищеплювати погані звички, нахили; розбещувати).

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь». Семени цієї підгрупи називають широку гаму почуттів, відчуттів, внутрішніх емоційних станів, у яких перебуває особа і які викликані певним пасивним об'єктом – предметом або людиною:

“Бути / перебувати у стані”: **благоговіти** (книжн. Відчувати благоговіння, побожно схилятися перед ким-, чим-не-будь), **боятися** (1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь. 2. Побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися), **дорожити** (1. Високо цінити кого-, що-небудь, надавати йому великого значення. 2. Оберігати, боятися втратити що-небудь) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **холоднішати** (2. перен. Втрачати інтерес до кого-, чого-небудь, виявляти байдужість, безпристрасність), **холонути** (3. перен. Ставати холодним до кого-, чого-небудь, безпристрасним; заспокоюватися).

“Переводити кого-небудь у стан”: **дивувати** (1. Викликати подив, здивування в кого-небудь, вражати незвичайністю чогось), **жахати 1** (Викликати жах у кого-небудь; дуже лякати когось), **інтригувати** (2. Збуджувати цікавість загадковістю, неясністю, таємничістю; зацікавлювати) і под.

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи» вказує на взаємозалежність внутрішніх відчуттів і їхнього зовнішнього вияву у діях, поведінці особи. Без сумніву, ця підгрупа дієслів не передає стан людини у «чистому» вияві, вона корелює з семантикою дії, але така дія вторинна, наслідок певних емоцій, почуттів, внутрішнього стану, тому такі семми також зараховуємо до класу досліджуваних одиниць:

“Бути / перебувати у стані” (“виявляти стан у поведінці”): **бушувати** (2. Поводитися нестримано, виявляти гнів, роздратування; бешкетувати), **хитрувати** (1. Виявляти хитрощі), **храбрувати** (розм. 1. заст. Виявляти хоробрість, відвагу) та ін.

“Набувати стану / переходити у стан”: **жвавішати** (Робитися, ставати більш жвавим, жвавішим), **живішати** (розм. Робитися, ставати живішим (див. *живий* 2) [*живий* 2 – розм. Те саме, що жвавий])

“Переводити кого-небудь у стан”. Дієслів цієї підгрупи не зафіксовано.

Повний перелік виокремлених дієслівних семем на позначення внутрішнього стану істоти і їхня диференціація на значеннєві підгрупи фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного стану вміщено у додатку Б дисертації.

Отже, дієслова зі значенням стану мають польову структуру і їх доцільно розмежувати на два підполя – зовнішній стан і внутрішній стан.

Лексико-семантичне поле вербативів із семантикою внутрішнього стану істоти містить ядро, ближню периферію і дальню периферію. До ядра належать семемами, що співвідносні зі значеннєвим компонентом ‘*статичність*’ і означають “*бути / перебувати у стані*”; ближня периферія пов’язана з семою ‘*становлення*’ і містить лексико-семантичні варіанти дієслів з темою “*набувати стану / переходити устан*”; одиниці дальньої периферії відображають ‘*каузоване становлення*’ і описуються перифразою “*переводити кого-небудь у стан*”. Значеннєве розмежування статальних вербативів фізичного, фізіологічного (8 підгруп) та емоційно-психічного (9 підгруп) станів здійснено в межах такого поділу.

1.3 Методика й методологія дослідження дериваційного потенціалу статальних дієслів

Мова як універсальний феномен людського буття має розмаїтий, творчий характер, адже у мові, у слові віддзеркалено усе те, що є в навколишньому світі. Однак дослідники давно помітили: мова – явище системне, багаторівнєве, зі своїми внутрішніми закономірностями. У ній елементи існують невіддільно один від одного, взаємопроникають, взаємозумовлюються. Без сумніву, це стосується і словотвірної та лексичної її підсистем. Тому ключовою методологічною тенденцією у дисертаційній роботі є *принцип системності* досліджуваних явищ, комплексний підхід до вивчення окремих елементів у їхньому зв’язку з іншими елементами мовної системи (зв’язки у парах твірне – похідне, лексико-семантичний варіант – лексико-семантичне поле, семема – семантема і т. д.). При написанні дисертації ми виходили з розуміння системності дієслівної лексики і системності при утворенні нею континууму дериватів.

Наукове дослідження проводилось у 3 етапи:

1) теоретичний (підбір і опрацювання бібліографічних джерел з теми дисертації; аналіз і синтез здобутків учених у питаннях, що стосуються семантики дієслова, його морфолого-синтаксичної і словотвірної природи; семантичного поля, методів його встановлення і диференціації на лексико-семантичні групи; природи словотвірного значення, словотвірної парадигми; поняття валентності і її впливу на словотворчий потенціал різних класів твірних дієслів; чинників, що визначають дериваційну поведінку базем). Підсумком теоретичного етапу роботи було висунення робочої гіпотези, що дієслова на позначення стану можна представити за принципом поля як системно організованої одиниці; було узагальнено описані в науковій літературі семантико-граматичні ознаки твірних, які є передумовою для встановлення їхньої словотворчої спроможності;

2) практичний (робота з лексикографічними джерелами; виявлення конститuentів лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану, їхня внутрішня стратифікація на лексико-семантичні групи; з'ясування валентних характеристик виокремлених вербативів; побудова узагальненої моделі – типової словотвірної парадигми мотиваторів; укладення конкретних словотвірних парадигм твірних, формування субстантивного, ад'єктивного й вербативного блоків; встановлення набору словотвірних значень; з'ясування причин наявності / відсутності дериватів; кількісний аналіз словотворчої продуктивності статальних вербативів);

3) викладення основних результатів проведеної роботи у вигляді дисертаційного дослідження.

Основним лінгвістичним методом нашої роботи є описовий, доповнений елементами компонентного, дистрибутивного, опозиційного аналізу, методикою специфікації, прийомами лексико-семантичних трансформацій і кількісних підрахунків. У дисертації застосовано і загальнонаукові методи дослідження: моделювання і прогнозування, дедукцію, синтез.

Описовий метод, без сумніву, займає чільне місце у значній частині сучасних лінгвістичних досліджень. Його сутність полягає в «планомірній інвентаризації одиниць мови і поясненні особливостей їхньої будови і функціонування з

урахуванням перехідних випадків» [11, с. 233]; він дозволяє дати найповнішу характеристику мовним явищам на синхронному зрізі.

У дисертації описовий метод був застосований у процесі всього дослідження: для ідентифікації, класифікації й інтерпретації лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану, виявлення й формулювання семантико-дериваційних зв'язків між твірними і множиною похідних, встановлення причин реалізації / нереалізації словотворчих потенцій дієслів-базем, з метою характеристики семантичного синкретизму мотиваторів і мотиватів та побудови типології значеннєвих відношень між багатозначними вербативами на позначення внутрішнього стану і їхніми похідними. Описовий метод у роботі включає *прийом міжрівневої інтерпретації*, за якого для опису одиниць одного рівня застосовуються одиниці іншого рівня (дериваційні інтенції твірних безпосередньо залежать від їхньої лексичної семантики, а також від граматичних параметрів – валентності, виду, перехідності, і це засвідчує системний зв'язок між мовними рівнями – словотвором і семантикою, лексикологією, морфологією, синтаксисом).

Виокремлення шляхом суцільного добору з лексикографічних джерел континууму твірних і таксономія лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану істоти відбулося за допомогою *методики специфікації (диференціації) й елементів компонентного аналізу*. Методика специфікації, запропонована Р. Гайсіною [50, с. 3-4, 174-175], ґрунтується на співвідношенні «мова – мислення – дійсність» і демонструє «стратегічний «маневр»: від загального значення поля до значень окремих лексичних одиниць» [50, с. 4]. Встановлено, що архісема (інтегральна сема) 'стан' має високий ступінь абстрактності і в семантичній структурі твірних займає неоднакове місце, адже на логіко-поняттєвому рівні суб'єкт може перебувати у певному стані, може його набувати, а може відбуватись переведення його у стан сторонньою стосовно нього неактивною силою. Синтез базових статальних семантико-граматичних ознак, описаних у лінгвістичних джерелах, був відправним пунктом до окреслення зовнішніх меж поля і його вторинного сегментування.

Вихідним пунктом компонентного аналізу є розуміння того, що лексична семантика дискретна, а його сутність полягає в розщепленні значеннєвої структури слова на окремі елементи значення – семи. Однак «значення мовного знака є одиницею плану змісту і не є величиною безпосередньо даною, а може досліджуватися тільки через план вираження, доступний безпосередньому спостереженню й аналізу» [107, с. 102]. Тому розщеплення слова (лексико-семантичного варіанта) на семи (значеннєві компоненти, мікропоняття) відбувається на основі словникових дефініцій, у яких опис слів відбувається не стихійно, а упорядковано, за певними формулами. «Наявність у визначеннях різних слів одних і тих же визначників свідчить про те, що в семних структурах цих слів є спільні семантичні компоненти» [117, с. 20]. У словникових дефініціях дієслів стану, які однозначно визнаються як станові у численних наукових публікаціях (це дієслова на зразок *боятися, веселитися, горювати, мліти, недугувати, радіти, спати* і под.), абстрактна дієслівна сема ‘стан’ здебільшого експлікована словами-ідентифікаторами *бути / перебувати, відчувати, почувати, переживати, зазнавати*. На основі таких слів-визначників було сформовано множину твірних, які віднесені нами до ядра лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану. Однак наявність самого слова-поняття «стан» у дефініціях інших одиниць, що називають процесний перехід у стан і каузоване переведення у стан, зумовила формування ближньої і дальньої периферії окресленого поля. На основі диференційних сем шляхом логіко-поняттєвого підходу було здійснене внутрішнє структурування поля на лексико-семантичні групи, побудовано його складну ієрархію. Елементи компонентного аналізу застосовано й під час вивчення синкретизму й полісемії твірних і похідних дієслів на позначення внутрішнього стану істоти.

Дистрибутивний аналіз полягає у врахуванні синтаксичної сполучуваності досліджуваних слів [160, с. 112], адже доведено, що «слова, які знаходяться в синонімічних зв'язках або належать до однієї лексико-семантичної чи навіть тематичної групи, мають значно більше спільного у сполучуваності, ніж слова різних синонімічних гнізд, лексико-семантичних і тематичних груп» [103, с. 36].

Елементи дистрибутивного аналізу у дисертаційній роботі використано з метою формування й внутрішнього членування виокремленого статального поля (разом з компонентним аналізом) і для встановлення валентності дієслів-мотиваторів, яка є провідним чинником їхньої словотворчої продуктивності й прогнозує набір дериваційних значень на першому етапі деривації.

Опозиційний аналіз полягає в послідовному зіставленні й протиставленні мовних одиниць для встановлення їхніх спільних і відмінних ознак. За його допомогою у дисертаційній роботі проаналізовано мотиваційні пари «багатозначне твірне дієслово – похідне слово», визначено, якою мірою семантика полісема зі значенням внутрішнього стану істоти транспонується в семантику мотиватора, описано асиметричність їхніх семантико-дериваційних зв'язків.

Прийом лексико-семантичних трансформацій (прийом перифраз), який полягає в перебудові одиниць, їхньому перефразуванню зі збереженням семантики, застосований у процедурі виведення й формулювання словотвірних значень (словотвірне значення деривата не відповідає його лексикографічному опису) і для перевірки релевантності сформованого континууму твірних (можливість їхнього опису через статальні слова-ідентифікатори).

Прийом кількісних підрахунків, застосований на останньому етапі роботи над дисертацією, ілюструє у вигляді кількісних та відсоткових показників ступінь практичної реалізації словотворчої спроможності дієслів зі значенням внутрішнього стану у конкретних словотвірних значеннях, у творенні іменників, прикметників, дієслів, визначає числовий показник словотворчо інертних базових лексико-семантичних варіантів. Результати використання прийому кількісних підрахунків у вигляді таблиць вміщено в додатку В до дисертаційної роботи.

Підхід до будь-яких лінгвістичних явищ немислимий без застосування загальнонаукових методів дослідження. Зокрема *прийоми моделювання і прогнозування* були використані з метою побудови ідеалізованої словотвірної парадигми з набором максимально можливих словотвірних значень і для з'ясування потенційних можливостей утворення деривата за його поточної відсутності. Розходження між типовою і конкретною парадигмами в дериваційних

актах спонукають до встановлення «гальмівних» чинників у словотворі, до пошуку того, що зумовлено інтенцією мовця, і того, що визначається іманентною структурою мови і її одиниць.

Дедукція як логічний умовивід застосована у дисертаційній роботі у комплексі з методикою специфікації (диференціації) для формування континууму твірних: усе, що є актуальним для всього класу (лексико-семантичного поля), є актуальним і для його окремих елементів (конституентів поля).

Синтез наукових здобутків учених з дотичних до дисертації тем вміщений у першому розділі роботи, а виведені, синтезовані й систематизовані нами положення про словотворчу спроможність статальних дієслів викладені у висновках до розділів, підрозділів і до дисертації загалом.

Отож встановлення дериваційної продуктивності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові відбулося на основі системного підходу до досліджуваних явищ з використанням як основного описового методу лінгвістичних дослідження (включно з прийомом міжрівневої інтерпретації). Досягнення цілей дослідження зумовило застосування методики специфікації (диференціації), елементів компонентного, дистрибутивного, опозиційного аналізу, прийомів лексико-семантичних трансформацій (перифраз) і кількісних підрахунків. Інтерпретація віддієслівних семантико-дериваційних процесів відбулася із використанням загальнонаукових методів моделювання і прогнозування, дедуктивного підходу і синтезу отриманих результатів.

Отже, передумовою для з'ясування словотворчої спроможності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти є виокремлення значеннєвих характеристик вихідних одиниць, їхніх морфологічних і синтаксичних особливостей, оскільки вони детермінують дериваційну активність базем.

У загальнокатегорійному значенні дієслова семантика стану є периферійною порівняно зі значеннями дії чи процесу, і вона характеризується часовою локалізованістю, тобто тривалістю протягом певного часу, а не одномоментністю; відсутністю внутрішньої межі і однотипністю фаз проминання; статичною

рівновагою, за якої нічого не створюється, ніщо не змінюється і не переміщується; тимчасовістю; зосередженістю в пасивному носії, за межі якого стан не поширюється. Дієслівним репрезентантам станової семантики властиве значення недоконаного виду й переважно неперехідність, широке сполучення з прислівниками, що називають інтенсивність і міру перебування у стані.

Суб'єкт стану, який є єдиним учасником типової станової ситуації, зумовлює поділ усіх вербативів на дієслова внутрішнього і дієслова зовнішнього стану.

Вербативи на позначення внутрішнього стану об'єднані в лексико-семантичне поле з абстрактною інтегральною архісемою 'стан', яка виявляється в дієслівних найменуваннях, що маніфестують перебування у стані, перехід у стан чи його набуття, переведення у стан сторонньою неагентивною силою. Відповідно ядро окресленого поля формують одиниці, що означають власне стан і корелюють з семою 'статичність', ближню периферію створюють лексико-семантичні варіанти, співвідносні з семою 'становлення', а дальню – з семою 'каузоване становлення'. Усі три компоненти поля характеризуються складністю, оскільки містять одиниці різних лексико-семантичних груп і підгруп, зокрема фізичного, фізіологічного стану (з його внутрішнім поділом на 8 лексико-семантичних угруповань) й емоційно-психічного (на 9 угруповань).

Формування континууму твірних, його структурування і розкриття дериваційних інтенцій дієслів на позначення внутрішнього стану істоти здійснене з допомогою описового методу у мовознавстві, з використанням методики специфікації, елементів компонентного, дистрибутивного й опозиційного аналізу, прийомів лексико-семантичних трансформацій і кількісних підрахунків. У роботі застосовано і загальнонаукові методи дослідження (моделювання і прогнозування, дедукцію, синтез).

РОЗДІЛ 2

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ ІСТОТИ

2.1 Структурно-семантична характеристика субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти

Словотворча спроможність (дериваційний потенціал) – порівняно нове поняття в українській лінгвістиці, яке увійшло в активний вжиток кілька десятиліть тому. Її вбачаємо в здатності окремого слова чи певних лексико-граматичних, структурно-семантичних класів базових слів утворювати нові лексеми, причому така їхня властивість розуміється не як випадкова, а як системна можливість [169, с. 100], певна об'єктивна тенденція виникнення нових найменувань, яка детермінована своїми причинами і закономірностями. Завдання синхронних словотвірних досліджень «полягає у вивченні багатовимірних мотиваційних відношень, у постановці об'єктивних критеріїв для їхнього визначення» [218, с. 58].

Про словотворчу продуктивність писав І. Ковалик, розглядаючи її як «потенціальну здатність і активність певних словотворчих засобів і способів утворювання нових слів» [99, с. 225], тобто йшлося про можливості, потенції словотворчих афіксів у дериваційних процесах. Активний розвиток основоцентричної дериватології спонукає дослідників звернути увагу на твірну основу як типологізувальний чинник у словотворі [140, с. 6], яка є «сукупністю одиниць двох різних систем – морфологічної і словотвірної. ... Утворення деривата – це завжди переведення основи твірного в словотвірний рівень і приєднання дериваційного афікса уже до нової, словотвірної основи» [208, с. 28]. Саме «загальнокатегоріальна й індивідуально-лексична семантика твірного слова, його семантико-синтаксичні позиції в реченні та валентність, фонетична довжина, формальна простота чи складність, синонімічні, омонімічні, антонімічні відношення в лексико-семантичній системі, прагматичні й функціональні параметри є його словотворчо релевантними ознаками» [66, с. 104], які і

визначають його дериваційну спроможність, тобто прогнозують можливість утворення нових слів на базі уже наявних.

В останні три десятиліття у вітчизняному мовознавстві усталилась і методика вивчення дериваційного потенціалу твірних, започаткована В. Грещуком при встановленні словотворчих можливостей українських ад'єктивів як класу твірних слів [67], яка дає змогу систематизувати, класифікувати й інтерпретувати конкретний матеріал. Відповідно до неї комплексною системоутворювальною одиницею, яка відповідає потребам основоцентричного аспекту словотвору, була визнана словотвірна парадигма – «набір похідних від однієї твірної основи на одному ступені творення, інакше кажучи, множина дериватів, безпосередньо мотивованих одним твірним словом» [66, с. 107-108; див. також 76; 215, с. 231-232], яка «представляє підхід від значення до вираження» [28, с. 16] і «засвідчує функціональне навантаження твірної основи в словотворі, експлікує його системну організацію в такому розрізі, при якому системність ґрунтується на константно-змінній рівновазі, константна частина якої підтримується формально-семантичною тотожністю твірної основи, а змінна – різнофункціональними дериваційними формантами. Кожна конкретна словотвірна парадигма являє собою дериваційну мікросистему, взаємопов'язані і взаємозумовлені компоненти якої утворюють певну єдність і цілісність» [66, с. 109].

Поняття парадигми набуло свого важливого теоретичного осмислення в працях О. Земської та Р. Манучаряна, які зауважили відсутність суворої лексичної регулярності в заміщенні «семантичних місць» у конкретних словотвірних парадигмах і ввели поняття типової словотвірної парадигми, яка дає змогу простежити системні закономірності в словотворчих процесах: «типову парадигму формують конкретні парадигми, у яких репрезентований однаковий набір дериваційних значень» [76, с. 73]. Однак О. Тихонов зауважив, що множина одиниць типової словотвірної парадигми повністю не збігається з кількісним виявом дериватів жодної конкретної парадигми, оскільки саме перша є узагальненням усіх наявних у мові конкретних словотвірних парадигм визначеної

структури, проте кожна конкретна парадигма певною мірою реалізує деякий набір похідних типової словотвірної парадигми [185, с. 49].

«Уведення до теорії словотвору поняття словотвірної парадигми уможливорює підхід до словотвору як до особливої ієрархічно впорядкованої підсистеми мови, а не як до сукупності окремих похідних слів» [32, с. 30]. Вивчення словотворчої спроможності різних класів твірних слів на рівні конкретних словотвірних парадигм і з певним рівнем їхнього узагальнення (у плані типових словотвірних парадигм) виявилось плідним в українському мовознавстві при вивченні різних класів, лексико-семантичних груп твірних [2; 19; 24; 32; 67; 69; 116; 132; 158; 162].

Різноманітність частиномовного вираження похідних від однієї твірної основи зумовила внутрішній поділ словотвірної парадигми на блоки, або зони, які «фіксують якість і продуктивність дериваційної спроможності різних класів твірних основ у розрізі частиномовної належності утворених на їх базі дериватів» [66, с. 108]. Типова словотвірна парадигма дієслів на позначення внутрішнього стану істоти структурується на три блоки: субстантивний, ад'єктивний і вербативний.

Крім загальнокатегорійного статусу, визначальним чинником, який детермінує потенціал твірних слів у продукуванні похідних, є власне семантика досліджуваних одиниць, адже «вплив лексики на характер словотвірних парадигм є досить значним» і «у межах однієї частини мови існують істотні відмінності між парадигмами слів різних лексико-семантичних груп» [83, с. 72]. Для дієслів як класу твірних «із погляду їх словотворчих потенцій найважливішим після частиномовного статусу є параметр валентності» [140, с. 34], адже вербатив породжує лише такі похідні, словотвірне значення яких зумовлене його валентністю [65, с. 72], а остання, як відомо, залежить від семантико-синтаксичної специфіки досліджуваних вербативів, їхньої здатності поширювати стан на певне коло учасників ситуації, розгортатись у часі з різним ступенем інтенсивності. Під валентністю розуміємо «здатність слова визначати кількість і якість залежних від

нього словоформ, зумовлену його семантичними і граматичними властивостями» [192, с. 63].

Загальновідомо, що вперше поняття «валентність» у мовознавстві з'явилося у працях французького лінгвіста Л. Теньєра, який розділяв поширювачі дієслова на актанти (обов'язкові поширювачі дієслова-предиката) та сирконстанти (факультативні поширювачі, що вказують на час, місце і т. д.) і порівнював речення з «маленькою драмою», у якій є певне дійство (дієслово), актори (актанти) і супровідні обставини (сирконстанти). С. Кацнельсон розглядав валентність як «властивість значення, у якому є «порожні місця» чи «рубрики», які потребують заповнення», і доводив необхідність розрізнення формальної і змістової валентностей [94, с. 21].

Питання валентності дієслівних предикатів стану і її вияву у синтаксичній площині стало ключовим у працях українських учених Й. Андерша [4; 5], Р. Вихованця [44, с. 107-115], П. Драгомирецького [73], А. Загнітка [79; 80], О. Леути [120], Т. Масицької [125], М. Мірченка [136] та ін. У мовознавчій літературі валентній структурі дієслова (як одиниці синтаксичного плану) чітко протиставлялась інтенційна (як одиниця семантичного рівня), що відображає «більш чи менш однакові форми мислення і пізнання дійсності, має універсальніший характер» [4, с. 65]; або саму валентність поділяли на «зовнішню» (на рівні речення) і «внутрішню» (на рівні змісту) [177, с. 13]. Вважаємо, що її слід розглядати як універсальну категорію семантико-синтаксичного плану (а не лише формально-граматичного), яка перебуває «в точці перетину синтаксису і лексичної семантики. Лексичним значенням слова задано найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях – реченні і словосполученні. Валентна сполучуваність слів у реченні здійснюється завдяки взаємодії активної валентності підпорядковуючих ознакових слів (переважно дієслів) і пасивної валентності залежних слів (у типових випадках іменників-назв конкретних предметів)» [44, с. 109]. Розглядають валентність у семантико-синтаксичному плані більшість сучасних вітчизняних мовознавців [45; 125; 136 та ін.]

Головним виразником валентності в реченні є дієслово, бо воно «своєю семантикою формує схему речення, програмує кількість і якість членів речення» [120, с. 56]. Коли говоримо про граматичну силу дієслова, його визначальний вплив на кількість актантів, то маємо на увазі залежні від нього іменники [4, с. 63; 44, с. 111], які формують правобічну і лівобічну дієслівну валентність. «Предмети (субстанції) ситуації можуть виконувати ролі суб'єкта, об'єкта дії, визначати просторову чи часову локалізацію процесу, давати узагальнено-кількісну характеристику учасників ситуації» [163, с. 111]. У мовознавчій науці існує думка про двобічно-дворядний зв'язок між підметом і присудком у реченні, тобто про їхню здатність взаємно зумовлювати і закривати валентні позиції: «формально суб'єкт заповнює лівобічну валентність предиката, але семантично визначає його тип (а також формалізує особове значення), тобто реалізує власну правобічну валентність» [18, с. 234].

Дієслова на позначення внутрішнього стану істоти відображають стан, зосереджений у носії-суб'єкті стану, який завжди виявлений у семантичній структурі речення і є облігаторним у валентній моделі речення [124, с. 56], але у формально-граматичній площині може займати різні позиції, тому що «нерідко семантичні функції предикатних і непередикатних компонентів речення не збігаються з формально-синтаксичними функціями членів речення» [45, с. 33]. «Семантичні структури формуються на базі семантичних груп дієслів у тісному зв'язку з структурними моделями речення. Однак це не виключає асиметричних відношень між ними, тобто випадків, коли та сама семантична структура може виражатися різними структурними моделями і, навпаки, одна і та ж структурна модель може виражати різні семантичні структури» [5, с. 105]. «Інтенційні (семантичні) і валентні (структурні) моделі речення, корелюючи між собою, утворюють комплексні мінімальні реченнєві структури, причому відношення між ними можуть бути прямими, коли лівоінтенційні компоненти (актанти) безпосередньо співвідносяться з лівовалентними компонентами (партиципантами), а правоінтенційні – з правовалентними, або непрямыми, коли таке співвідношення між актантами і партиципантами відсутнє» [5, с. 106]. Саме тому семантико-

синтаксичну валентність досліджуваних твірних, яка є визначальною при прогнозуванні дериваційних можливостей вербативів стану, можна схематично зобразити кількома способами:

- **S – Praed (st)**, де **S** – суб'єкт-носіє стану у позиції підмета, а **Praed (st)** – це стан, у якому він перебуває. Позицію суб'єкта стану завжди займає іменник-назва людини чи тварини або особовий займенник (*Дитина радіє. Чоловік мліє. Собака спить. Ми терпимо* і под.). Це основний, найбільш частотний і типовий семантико-синтаксичний контекст для більшості одиниць, а найперше для вербативів емоційно-психічного стану [20, с. 81]. Інші формальні способи вираження носія стану перебувають «на периферії семантичної сфери суб'єкта і виступають функціональними еквівалентами називного відмінка як основного морфологічного варіанта суб'єктної синтаксеми» [129, с. 173];

- **O(s) – Praed (st)**, де **O(s)** позначає семантичного носія-суб'єкта стану, формально виявленого в об'єктній синтаксемі. «Суб'єктна позиція – це позиція в абсолютному початку речення. Відмінок з об'єктним значенням у цій позиції набуває значення суб'єкта стану» [136, с. 153]. Таку семантико-синтаксичну валентність досліджуваних твірних простежуємо у безособових реченнях, що передають «деагенсивність носія стану» [157, с. 97], репрезентованого синтаксемою переважно у знахідному (*Мене нудить. Студента млоїло. Друга лихоманило. Хворого болить* і под.) і зрідка у давальному відмінках (*Йому нездоровиться. Робітникові легшає* і под.). «Предикати стану зумовлюють суб'єктну функцію знахідного відмінка, коли означають фізичний стан людини, що виникає поза її волею, а отже, суб'єкт у знахідному відмінку вказує на пасивність і переміщення із правобічної у лівобічну валентність предиката» [136, с. 159]. «Морфологічна транспозиція суб'єкта у сферу непрямих відмінків умотивована його характером – пасивністю» [113, с. 8]; при такому вираженні носія стану «змінюється спосіб реалізації категорійного значення предиката, а інформативна структура предикативної ситуації загалом не порушується» [113, с. 8]. Сполучувальні властивості такого характеру властиві невеликій кількості дієслів на позначення хвороби, фізичного нездужання, на позначення болю, з семантикою

підвищення чи зниження температури і коливання, дрижання, тремтіння (лексико-семантична група «Фізичний, фізіологічний стан істоти»);

- **P(s) – Praed (st)**, де **P(s)** – це частина тіла, що у розчленованому вигляді репрезентує носія-суб'єкта стану (*Рука щемить. Палець терпне. Обличчя нашіє. Очі променяють* і под.). «Фізичному станові, на відміну від психічного, емоційного тощо, властива необов'язкова наявність цілісного суб'єкта. Якщо емоційні, психічні стани охоплюють експерієнсива загалом, то фізичний стан має здатність локалізуватися, даючи змогу носієві стану констатувати місце локалізації болю, тобто мати розчленовану форму вираження» [184, с. 10]. Такий сполучувальний потенціал характерний для деяких дієслів з семантикою фізичного болю, а також для тих, що передають внутрішній стан людини, виявлений у зовнішньому вигляді.

Досить поширеними є конструкції, коли при особових дієсловах у безособовому використанні вживається назва частини носія-суб'єкта стану у місцевому відмінку із прийменниками *у (в), на*: *болить на серці, щемить у грудях, туманиться в голові, темніє в очах, дере в горлі* і под. Компонент у місцевому відмінку «виражає суб'єктне значення, доповнюючи його відтінком локативності» [129, с. 162].

- **S – Praed (st) – O**, де **O** – об'єкт, на який спрямований емоційний стан носія і який певною мірою є ним зумовлений. Така валентна рамка властива дієсловам лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*», а об'єктна синтаксема має різноманітне прийменниково-відмінкове вираження (*любити друга, жаліти себе* – знахідний відмінок; *вірити матері, заздрити сусідові* – давальний відмінок; *боятися собак, лякатися темряви* – родовий відмінок; *гордувати тобою, дорожити сином, благоговіти перед святинею* – орудний відмінок). «До модифікації вихідних реченнєвих структур на рівні мовлення призводить також нереалізація тих чи інших функціональних позицій. Не реалізовуватись (тобто опускається) можуть як лівий, так і правий валентні компоненти структурної моделі, які при цьому набувають статусу потенційності» [5, с. 107]. Відсутність об'єктної синтаксеми при дієсловах емоційного ставлення веде до зміщення акценту на стан, у якому

перебуває суб'єкт-носій, безвідносно до причини (істоти, предмета чи абстрактного поняття), які його зумовили; семантико-синтаксична структура такого речення набуває вигляду **S – Praed (st):** *Молюсь і вірю. Вітер грає і п'яно віє навкруги...* (М. Рильський) *Очима ти сказав мені: люблю* (Л. Костенко), тому такі одиниці називають «дієсловами відносно релятивної семантики, які за певних умов здатні абсолютивуватися» [161, с. 57].

- **S (cause) – Praed (st) – O(s)**, де **S (cause)** – формально-граматичний суб'єкт-каузатор, який займає позицію підмета, викликає, зумовлює стан семантичного носія-суб'єкта стану в об'єктній позиції **O (s)** і є одночасно причиною певного почуття [187, с. 83] чи фізичного стану. Такий семантико-синтаксичний контекст характерний для всіх дієслів на позначення внутрішнього стану, що корелюють із семою 'каузоване становлення' і виявляють значення “переводити кого-небудь у стан” (*Канікули тішать дітей. Щось бентежить школяра. Шум дратує скрипалю і под.*). Граматично-значеннєва трансформація таких конструкцій легко зміщує каузованого суб'єкта у позицію факультативного поширювача зі значенням причини, а семантичного носія в позицію облігаторного актанта-підмета (пор. *Діти тішаються від канікул. Школяр через щось бентежиться. Скрипаль дратується через шум і под.*).

Словотворення підпорядковане синтаксисові [41, с. 14], між ними простежується певний паралелізм [104, с. 19], бо, незважаючи на те, що суб'єкт стану є обов'язковим у всіх станових ситуаціях, похідні зі словотвірним значенням ‘носій стану’ можуть утворювати лише ті дієслівні семеми, валентна структура яких описується схемами **S – Praed (st)** та **S – Praed (st) – O**.

Отож виявлено такі деривати зі словотвірним значення ‘носій стану’ від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *безсилок* (заст.) “той, хто збезсилив”, *глухань* (розм.), *глухар* (розм.), *глушко* (зневажл.), *глушман* (зневажл.), *знемощень* (заст.), *млійко* (заст.), *недужник* (заст.), *паралітик*, *сліпак*, *сліпець*, *хиря* “людина, що хворіє і має жалюгідний вигляд”, *хиряк* (розм.), *хирляк* (розм.).

2. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: **відпочивальник**.

3. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: **сплюх** (розм.), **ночувальник** (розм.).

4. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: **мрець, мертець** (заст.)

• **дієслів на позначення емоційно-психічного стану людини:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: **горювальник** (розм.), **нудяр** (розм., рідко), **нудьгар, нуда** “той, хто нудьгує”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неухважність, лінь»: **лінюх** (розм.), **лінивець** (розм.).

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: **митар 2** (книжн.) “той, хто зазнає важких поневірянь, страждань, мук”, **мученик, страдник, страждалець, страждальник**.

4. «Стан, що передає радість, задоволення»: **веселун, веселуха, весельчак** (рідко).

5. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: **безумець, навіженець, псих** (фам.), **чмана** (розм.) “той, хто очманів”.

6. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: **смердота** (розм.) “про мерзенну, підлу людину”, **хвинтик** (розм.), **виродженець, грубіян, дурник** (розм.), **дурень** (розм.), **дурнило** (рідко), **ледащо** (зневажл.), **м'якушка** (перен., ірон., зневажл.), **нахабник** (розм.), **нікчемник** (зневажл.).

7. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: **боягуз, бридій** (діал.), **гординя** (заст.) “той, що гордує, пихатий”, **гордівник, гордій** (розм.), **гордяк** (розм., рідко), **завида** (розм., рідко), **завидник** (розм.), **завидько** (розм.), **ненависник, ненавидник** (діал.), **обожатель** (рідко), **обоженювач, ревнивець** (розм.)

8. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: **божєвілець** (рідко, зневажл.), **вереда** (розм.), **вередій** (розм.), **вередник 1** (розм.), **вередуля** (розм.), **вередун** (розм.), **вередуха** (розм.), **вільнодумець, гарячка** (розм.) “той, хто гарячкує”, **гуляка, гультяй** (зневажл.), **гульвіса** (розм.), **дрімайло** (жарт.), **жирун**

(розм.), *жируха* (розм.) “той, хто жирує, виявляє несерйозність у поведінці”, *збиточник* і *збитошник* (розм.), *каверзник* (розм.), *коверзуля* (розм.), *коверзуха* (розм.), *лицемір*, *лукавець* (розм.), *мовчазник* (розм.), *мовчальник* (розм.), *мовчун* (розм.), *нитик* (розм.), *панікер*, *пустун*, *пустуха*, *химера* “той, хто химерить”, *химерник* (розм.), *хитрун* (розм.), *хитруха* (розм.), *шаленець* (розм.).

Потребує лінгвістичного коментаря дериват *митар 2*. У СУМ-20 зафіксовано омонімічні слова *митар 1* (заст.) “1. Збирач мита. 2. Той, хто зазнає митарств” і *митар 2* (книжн.) “Той, хто зазнає важких поневірянь, страждань, мук”. Лексема *мито* “податок”, на наш погляд, є твірною лише для *митар 1*, тобто є вихідною для словотвірного ланцюжка: *мито* → *митар 1* → *митарство* (книжн.) “Важкі переживання; страждання, муки” → *митарствувати* (книжн.) “Те саме, що поневірятися”. Очевидно, слово *митар 2* подане у словнику як омонімічне до *митар 1* через його семантичну (власне семантичну, а не формальну) вивідність від *митарствувати*, *митарство*. Це дало нам підстави розглядати його як дериват у віддієслівному статальному словотворі.

Серед зафіксованих девербативів на позначення носія внутрішнього стану істоти простежуються численні випадки полімотивації, за яких субстантив, на нашу думку, мотивований твірним прикметником і певною мірою твірним дієсловом стану. Наприклад, *безумець* – “той, що безумний” і “той, що безуміє”, *глухар*, *глухань*, *глушко*, *глушман* “той, що глухий” і “той, що глухне / оглух”, *веселун*, *веселуха*, *весельчак* – “той, що веселий” і “той, що веселиться”, *гордівник*, *гордій*, *гордяк* – “той, що гордий” і “той, що гордиться”, *дурник*, *дурень*, *дурнило* – “той, що дурний” і “той, що дуріє / здурів”, *ледащо* – “той, що ледачий” і “той, що зледачів”, *лінюх*, *лінивець* – “той, що лінивий” і “той, що лінується”, *сліпак*, *сліпець* “той, що сліпий” і “той, що сліпує”. Структурно такі деривати ближчі до прикметникових твірних, тому в україністиці вони проаналізовані у відад’єктивному словотворенні (див. про це монографію В. Грещука [67]). Однак не можна не зважати на те, що семантично такі деривати корелюють з обома типами твірних, і це дає нам підстави зараховувати їх і до віддієслівних похідних.

Семантико-словотвірна структура мотивованих іменників описується формулою “той, що перебуває/перебував у певному стані” (*горювальник* – “той, що горює”, *дрімайло* – “той, що дрімає”, *дурник, дурень, дурнило* – “той, що здурів”, *знеможень* – “той, що знемагає”, *нахабник* – “той, що нахабніє / знахабнів”, *ненависник* – “той, що ненавидить”, *страдник, страждеалець, страждальник* – “той, що страждає / страждав”) і лише одне похідне слово – *паралітик* – називає особу, на яку був спрямований фізичний стан – *паралізувати* (“переводити когонебудь у стан”).

З погляду семантики серед похідних слів, крім тих, значення яких складається зі значень морфем, що входять до їхнього складу, є слова, значення яких не можна вивести тільки зі значень їхніх компонентів. «Кожне з цих слів має додаткові семи, додаткові елементи значення, не пов’язані з морфемною будовою, які звужують те широке значення, що формується твірними морфемами» [64, с. 98]. Такі значення, на думку І. Ф. Джочки, зумовлені позамовними факторами, які ні передбачити, ні встановити неможливо, оскільки вони ґрунтуються на периферійних семах, які не виражені морфемами [69, с. 23]. Деякі деривати з семантичною перифразою ‘носій стану’ містять додаткові кваліфікативні семи, що вказують на частоту перебування суб’єкта-носія у певному стані (*бридій* – “той, хто часто бридить, відчуває огиду”, *мовчун* – “той, що звичайно мовчить”, *нитик* – “той, хто постійно ние, виражає своє незадоволення”), його схильність до перебування у стані, визначеному твірним словом (*панікер* – “той, хто легко піддається паніці, панікує”, *ревнивець* – “той, хто схильний ревнувати”), задоволення від перебування у стані (*веселун, веселуха, весельчак* – “той, що любить веселитися”, *гуляка, гультай, гульвіса* – “той, хто любить гуляти”, *сплюх* – “той, хто любить спати”, *хвинтик* – “той, що любить хвintити”), кількісні параметри перебування у стані (*страдник* – “той, хто багато страждає”).

Помітно, що більшість твірних не зреалізували свій словотворчий потенціал у похідних зі словотвірним значенням ‘носій стану’. «Відсутність похідного в словотворчому ряді є змістовною, значущою, тому що дає уявлення про словесний знак, який реалізується і не реалізується у словотворі. Такий підхід може мати

цікаву і потрібну інформацію про семантичний потенціал словотвірної системи мови і сприятиме розв'язанню питання про чинники, що впливають на реалізацію тієї чи іншої моделі, а також дослідженню потенціальних можливостей словотвірної системи» [159, с. 70].

Причин відсутності дериватів зі значенням 'носій стану' є декілька. По-перше, твірні, які не передбачають суб'єктну синтаксему зі значенням істоти у позиції підмета (вона прогнозована лише їхньою семантикою і в реченні репрезентована у позиції додатка) не можуть утворювати і деривати з такою семантико-словотвірною структурою [146, с. 91] (наприклад, фізичний біль здебільшого охоплює носія стану не повністю, а лише якусь його частину тіла чи орган, і це відбито валентністю, що унеможлиблює загальне найменування особи за ознакою перебування у стані [145, с. 67]). По-друге, «перешкодою до об'єктивації суб'єктних актантів може бути відсутність комунікативної потреби в таких номінаціях» [161, с. 65], адже стан, який характеризує носія, не є постійним і обов'язковим, має інколи випадковий і найчастіше недовготривалий характер, відповідно особа може перебувати одночасно і в інших станах, тому нема об'єктивної потреби давати їй найменування. Описувані стани внутрішні, здебільшого приховані, вони складно піддаються безпосередньому унаочненому передномінаційному спостереженню з виокремленням їхніх суттєвих ознак, релевантних для пізнавальної діяльності мовців, що фіксується у словотворі.

Дієслова на позначення емоційно-психічного стану характеризуються більшою активністю у породженні таких дериватів, ніж вербативи на позначення фізичного, фізіологічного стану. Найбільше похідних зафіксовано від підгрупи **«Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»**. Очевидно, для носіїв мови важливим є чинник унаочнення об'єкта перед тим, як дати йому найменування, адже такі твірні називають стан, який не лише зосереджений внутрішньо у носії, але й має зовнішні вияви – поведінку.

Натомість серед дієслів емоційно-психічного стану жодного похідного не зафіксовано від одиниць лексико-семантичної підгрупи **«Стан, що передає незадоволення, злість»**. Мабуть, ментально-концептуальна картина світу носіїв

української мови стримує номінативно-когнітивні процеси найменування осіб за ознакою перебування в абсолютно негативному стані – стані люті, гніву, злості, ярості, сердитості, роздратування і под. [151, с. 235], до того ж деякі з твірних цієї підгрупи за своєю структурою самі є мотивованими, походять від іменників – назв істот, а їхні значення співвідносні «з поведінкою тварин або будь-яких інших істот» [189, с. 200]: *біснуватися, бісити, звірити, озвірювати, найжачуватися, сатаніти*, тому немає потреби в існуванні ще однієї номінації на позначення особи. Крім того, такі дієслова утворені метафорично, їхня внутрішня форма розкриває тваринну поведінкову реакцію людей з цим почуттям і підкреслює небезпеку цього емоційного стану, який перетворює людину у звіра, що розлютився [59, с. 137].

Варто зауважити, що девербативи зі словотвірним значенням ‘носій стану’ у більшості випадків є експресивно забарвленими, тому мають обмежене функційно-стильове використання. У тлумачних словниках української мови (в 11-и та в 20-и томах) біля значної частини з них є вказівка на їхній розмовний характер. Аналізовані похідні у контексті і поза ним містять додаткові смислові напластування – іронічні, жартівливі, фамільярні, зневажливі: *Мікроби страху — убиває глузд, але живе носій їх — боягуз* (Г. Тарасюк). *Вереди вередував, всім спокою не давав...* (Г. Бойко). *Час прокидатися, спанько ти мій маленький* (Л. Романчук). Сферою побутування таких дериватів найчастіше є розмовний і художній стилі. Слова *страдник, страждалець* мають книжний, урочистий характер і активно функціонують також у публіцистичному і церковно-богословському стилях: *Насправді ж мучеником є не в першу чергу страдник. Мучеником в першу чергу є свідок, людина, котра дає свідчення своєї віри* (з церковної проповіді) [146, с. 91].

Дієслова лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*», валентна рамка яких передбачає третього учасника ситуації, можуть утворювати похідні зі словотвірним значенням ‘об’єкт, на який спрямований стан носія’. Це такі деривати: *кохання* “про особу, що викликає таке почуття; кохана людина”, *любас* (діал.), *любко* (розм.), *любчик*

(розм.), *любов* (перен.) “той, кого люблять”, *ненависник* (рідко) “той, кого ненавидить хто-небудь”, *симпатик* (рідко) “той, кому симпатизує хто-небудь”, *симпатяга* (фам.) “той, що викликає до себе симпатію/той, кому симпатизують”. Таких похідних, як бачимо, небагато, і вони мають певне стилістичне забарвлення; об’єктне значення у слів *кохання, любов* є вторинним.

Твірні семеми, що корелюють із семантичною перифразою “переводити кого-небудь у стан” і співвідносні з валентною формулою **S (cause) – Praed (st) – O(s)**, мотивують похідні зі словотвірним значенням ‘**сторонній неактивний подразник, що викликає у носія певний стан**’. Це деривати, утворені від деяких лексико-семантичних підгруп:

- дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану людини:

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *вада* “те, що вадить, має шкідливий вплив на когось”, *паралізатор* (перен.) “те, що паралізує” [пор.: *Страх, мій одвічний паралізатор, оволодів усім моїм єством*].

- дієслів на позначення емоційно-психічного стану людини:

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *журба* “обставини, що викликають важкі почуття, переживання”; *маруда* (розм.) *марудник* (розм.) “те, що марудить когось, мучить, томить”, *турбота* (перен.) “те, що турбує когось, завдає хвилювання”; *скорбота, скорб* (уроч.) “те, що викликає глибокі переживання”.

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *мучитель* (перен.) “те, що мучить когось”.

3. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *дратівник* “те, що дратує”.

4. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *дурман* (перен.) “те, що дурманить, притуплює розум”, *тьма* (перен.) “те, що тьмарить, пригнічує кого-небудь”.

5. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *глушитель* (перен., зневажл.) “те, що глушить когось, перешкоджає його розвитку”.

6. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *диво* “те, що викликає подив, здивування”; *жах, жахалка* (розм.), *жахіття* (розм.) “те, що викликає жах, почуття страху”, *страховище* (розм.), *страшило*

(розм.), *страшило* (розм.) “те, що вселяє кому-небудь страх”, *цікавинка* (розм.) “те, що зацікавлює, викликає цікавість”, *чудасія* (розм.) “те, що викликає подив, здивування”, *чудо* “те, що гідне подиву й викликає велике захоплення”.

Лише 12 % твірних зреалізували свій словотворчий потенціал у похідних з таким значенням. Проте немає жодних семантико-граматичних перешкод для утворень однотипних найменувань і від інших дієслів, що означають “*переводити кого-небудь*” у стан, якщо в таких назвах виникне комунікативна потреба .

Іменникові мотивати семантичних позицій ‘*носій стану*’, ‘*об’єкт, на який спрямований стан носія*’, ‘*сторонній неактивний подразник, що викликає у суб’єкта стан*’ належать до мутаційного словотвору.

Широко відомою є «ідея О. О. Потебні про посилення дієслова в процесі розвитку мови, зростання елементів дієслівності у слів інших частин мови, зокрема в іменників». На думку вченого, «міжкатегоріальна, міжчастиномовна взаємодія дієслова та імені виявляється у вербалізації останнього» [48, с. 14]. Найбільше це виявляється у синтаксичній деривації, коли дієслово, зберігаючи свою семантику, змінює спосіб її частиномовного оформлення. «Дієслівна основа, перейшовши до граматичної категорії іменника, не виходить з-під впливу материнської категорії й надалі зберігає значний потенціал функціонально-семантичної дієслівності» [48, с. 15]. І це явище є, можна сказати, нормативним, адже «особливістю дієслів як твірної бази словотвірної системи є їхня регулярна синтаксична перекатегоризація в іменники» [162, с. 66].

У структурі типової словотвірної парадигми аналізованої групи лексем зафіксовані трансформаційні девербативи від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *безсилля*, *безсилість*, *боління* (розм., рідко) “стан за знач. *боліти* З”, *болість* (розм.) “хвороба, хворість”, *болеці* (заст.), *виснага* (поет.), *виснаження*, *виснаженість*, *в’ялість* (рідко), *в’янення*, *глухота*, *знемага* (заст.), *знемога*, *знемагання*, *квоління*, *кволість*, *клекіт*, *клекотання*, *клекотіння*, *клектання* “болісні відчуття у грудях”, *леденіння*, *лежа* (діал.) “тяжка хвороба, при якій не встають з постелі”, *ломка* (жарг.)

“хворобливий стан, пов’язаний із звиканням організму до наркотиків”, *млість*, *млость* (заст.) “почуття розслабленості, знемоги”, *мління* “стан за *мліти* 2, 3”, *мор*, *моровиця*, *недуг* (рідко), *недуга*, *недугування*, *нездуга* (заст.), *нездужання*, *нездужєся* (заст.), *непритомність*, *нидіння*, *нудота*, *параліч*, *оскома*, *скорбота* (рідко) “біль”, *скніння*, *слабішання*, *слабість*, *слабина* (розм.) “те саме, що слабість”, *сліпота*, *страждання*, *томління*, *хвороба*, *хворість*, *хороба* (діал.), *хиріння*, *хиря* (діал. хвороба), *ціпеніння*.

2. «Стан фізичного болю»: *біль*, *боління* “стан за значення *боліти* 2”, *болість* (розм.), *коліт* (мед.), *колька*, *корч* (розм.), *корчі*, *ломець* (заст.), *ломіт* (діал.), *ломка* (жарг.), *ломота*, *мління*, *ниття* “біль у певній частині тіла”, *печія*, *різавка* (розм.), *різачка* (розм.), *різь*, *сально*, *свербіж*, *свербіння*, *смоктання*, *страждання*, *хиба* (діал.), *шпигання*, *штрикання*, *щем*, *щеміння*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *гарячка*, *дубіння*, *клякнення*, *костеніння*, *лихоманка*, *мління* “стан за *мліти* 4”, *палахкотіння*, *пал* “висока температура, гарячковий стан”, *палання*, *печія*.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *вигравання*, *відпочивання*, *відпочинок*, *відпочивок* (розм., рідко), *відпочин* (рідко), *воскресіння*, *квітнення*, *міць* “фізична сила”, *спочинок*, *спочивок* (розм.), *спочивання*, *спочин* (розм.), *цвітіння*.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *биття*, *дригання*, *дриготи* (розм.), *дригота* (розм.), *дрижання*, *дрож*, *дріж* (розм.), *пульсування*, *пульсація*, *сіпавка* (розм.), *стугоніння*, *стуготіння*, *судом*, *судорога* (рідше *судорга*), *тремтіння*, *тріпотання*, *тріпотіння*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *дрімання*, *дрімки* (розм.), *дрімота*, *зорювання*, *спання*.

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *гибель*, *конання*.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *блищання*, *блиск* “яскраве сяяння, світіння”, *в'янення*, *жєвріння*, *жєвтіння*, *затікання*, *палання*, *палахкотіння* “стан за значенням *палахкотіти* 3” [*палахкотіти* 3 (перен.) “дуже червоніти, ставати гарячим від припливу крові”],

пашіння, пламеніння, синіння, сяйво (перен.) “щасливий вираз очей”, *сяння, сяння* (заст.), *червоніння, шаріння*.

• дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти;

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *бентеження, бентега* (поет.), *бідкування* (рідко), *бідкування, боління* “смуток”, *горювання, досада, досадування, журба, журбота* (розм.), *клопіт* “неспокій, хвилювання”, *клопотання* (розм.) “хвилювання про когось”, *клопотнеча* (розм.), *напруження, нидіння, нуда* (розм.), *нудота* “нудьга”, *нудьга, нудьгування, скніння, скорбота, скорб* (уроч.), *скука, смута* (розм.), *смутисть* (розм.), *смутисть, смуток, сум, томління, тривога, туга, турбота* “хвилювання, занепокоєння щодо когось”, *хандра*.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *вагання, лінування, лінь, лінощі, ніяковість*.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *мука, мучення, скніння, стогнання* (перен.), *страждання, знемагання* “стан за значенням *знемагати 3*”, *митарство* (книжн.) “переживання, страждання”, *поневірвання, терпіння, пекло* (перен.) “тяжкий душевний стан, моральні муки”.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *біснування, біснуватість, вражда* (ц.-с.), *гнів, драгування, злість, зло, злоба, злорадство, іритація* (рідко), *лютощі, лютування, люті, нервування, пасія* (діал.) “гнів”, *сердитість, скаженина, скаженівка* (розм.), *скаженість, яр* (розм., рідко), *яристь* (рідко).

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *веселість, веселощі, празникування, радіння, радість, radoщі, розкіш* (мн. *розкоші*) “солодка знемога, насолода”, *розкошування, раювання* (розм.), *світло 1* (перен.) “приємне, радісне почуття”, *свято 1* (перен.) “почуття приємності, радості, піднесення”, *смакування* “відчуття задоволення від чогось”, *торжество* “почуття радості з приводу успіху, удачі в чому-небудь”, *тріумфування, щастя*.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *безум, безумство, божевілля, дур* (розм.), *навіженість, навіженство*.

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *бережіння, велич* “гордовитість”, *величання, виродження, вироджування, деградування, легковаження, мерзенство, м’якшення* “добрішання”, *нікчемство, нікчемність, псування* “набуття негативних рис”, *скромничання* (розм., рідко), *смирення, смиренство* (заст.).

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *благоговіння* (книжн.), *боязнь, віра, гидування, гординя* (заст.), *гордота* (діал.), *гордощі, гордування, гребування* “ставлення до когось з огидою”, *дивування, дрижання, дружба, дяка, жада* (діал.), *жадання, жаління* (розм.), *жалість, жалощі, жаль, жалкування, жалування* (розм.), *жах, жахання, забування* “втрата почуттів, збайдужіння до когось”, *зависть* (рідко), *заздрість, заздрощі, захоплення, іронізування, кохання, легковаження, легковажність, любов, любощі, любва* (діал.), *люба* (діал.), *любота* (діал.), *любуювання, ляк, надія, недбальство, ненависть, нехтування, ніжність, обожнювання, обожнення, обожжування, пишання, піклування, побивання, ревність* (розм., рідко), *ревнощі, симпатія, співчування, співчуття, страх, тремтіння* “схвилюваний стан”, *третирування* (книжн.), *тріпотання, тяга* (перен., рідко) “потяг до когось”, *тяжіння* “потяг до когось”, *цікавість, шана, шанування, шкода* “жалість до когось, жаль”.

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *акторство* (перен.) “штучність, нещирість у поведінці”, *батьорість, безумство, божевілля, бравування, брикання, буйство* (рідко), *бундючність, бушування, вередування, вибрикування, вільнодумство, вільнодумність, гарячковість, гарячування* (розм.), *гарячка* (перен., розм.) “стан великого збудження”, *гуляння, дрімота* (перен.) “стан спокою, нерухомості”, *жадоба, жирування, збиткування* (діал., розм.), *каверзування, лицемірство, лукавство, мовчання, мовчанка* (розм.), *мовчок* (розм.), *мудрування, мудрощі* (ірон.), *наївність, наїв* (розм.), *ниття* “вияв незадоволення”, *німота, панібратство* (розм.), *паніка, пусування, химери* “вередування, вигадки”, *хитрування, храбрування, шаленіння, шаленість, шаленство*.

Від дієслів, що означають каузоване становлення (“переводити кого-небудь у стан”), зафіксовано лише кілька трансформаційних девербативів, які іменують не опредметнений стан, який виник у носія, а сам процес переведення когось у стан: **виснажування, моріння, паралізування, томління** («Стан хвороби, фізичного нездужання»), **драння, колення, коління, ламання, різання** («Стан фізичного болю»), **паління** («Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»), **сіпання, сіпанина** (розм.), **смикання, тіпання, тріпання, тріпанина, трусіння, трус** (розм.), **шугання** («Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»), **томління** («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), **дратування, нервування** («Стан, що передає незадоволення, злість»), **мучення** («Стан, що передає моральні страждання, терпіння»), **інтригування, лякання** («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»).

До віддієслівних похідних зараховуємо й одиниці на зразок **бадьорість, бундючність, виснаженість, гордість, нікчемність, радість, смутність, шаленість** і под. Деривати такого словотвірного типу в тлумачних словниках переважно описуються як “абстрактний іменник до вихідного прикметника”, “стан за значенням вихідного прикметника”. Проте, на нашу думку, вони перебувають у мотиваційних зв’язках не лише з твірним прикметником, як це визначено у їхній дефініції, але й з твірним дієсловом. пор.: **гордість** ← **горд-ий** + **-ість**, **гордість** ← **горд-ува-ти** + **-ість**, **непритомність** ← **непритомн-ий** + **-ість**, **непритомність** ← **непритомн-і-ти** + **-ість**, **шаленість** ← **шален-ий** + **-ість**, **шаленість** ← **шален-і-ти** + **-ість** і под. Така ж полімотивація простежується і в похідних з суфіксами **-ств(о)** (**лицемірство** ← **лицемір-н-ий** + **-ств(о)**, **лицемірство** ← **лицемір-и-ти** + **-ств(о)**; **лукавство** ← **лукав-ий** + **-ств(о)**, **лукавство** ← **лукав-и-ти** + **-ств(о)** і под.), **-ота** (**німота** ← **нім-ий** + **-от(а)**, **німота** ← **нім-ува-ти** + **-от(а)**; **сліпота** ← **сліп-ий** + **-от(а)**, **сліпота** ← **сліп-ува-ти** + **-от(а)**). Ідеться перш за все про семантичну вивідність, тому що такі деривати називають не лише абстраговану ознаку, а й абстрагований віддієслівний стан (Чоловік радіє – Чоловік перебуває у стані радості; Друг винажився – Друг перебуває у стані виснаженості; Мама гордиться за сина – Мама перебуває у стані гордості за сина і под.). При

віддієслівній мотивації збережена основна й обов'язкова семантична умова утворення похідних слів: «між твірною основою і словотворчим формантом повинна бути семантична сумісність, відповідність» [63, с. 8]. На належність таких одиниць до категорії 'опредметнений стан' вказують і автори академічного «Словотвору сучасної української літературної мови» [173, с. 72-73]. «... Неєдиність словотвірної мотивації слова не завжди в наслідку зумовлює неєдиність його денотативного значення. [...]. Словотвірна мотивованість належить, по суті, до сфери внутрішньої форми похідного. Саме тому за відомих умов різне «осмислення» слова може привести до одного і того ж лексико-семантичного результату, одного розуміння» [122, с. 211-212]. У наведених нами прикладах двояка мотивація не пов'язана з розрізненням лексичних значень.

Важко, якщо взагалі можливо, однозначно встановити напрям семантико-словотвірної похідності у словотвірних парах на зразок *досада* – *досадувати*, *жаль* – *жаліти*, *заздрість* – *заздрити*, *лінь* – *лінуватися*, *нудьга* – *нудьгувати*, *нудота* – *нудити*, *скука* – *сучати*, *тривога* – *тривожитися*, *хандра* – *хандрити* і под. На думку З. Сікорської, переважно іменник мотивує дієслово, пор.: *нудьга* → *нудьгувати*, *тривога* → *тривожити* [234]. Однак вважаємо, услід за А. Мейє, що такі одиниці характеризуються взаємною вивідністю, тобто субстантив є одночасно і твірною базою, на основі якої сформувався вербатив, і віддієслівним утворенням [130, с. 278], тому розглядаємо їх як похідні від дієслів стану.

Варто зауважити, що в лексикографічних джерелах деякі виокремлені нами мотивати на *-ання*, *-ення*, *-іння* описані не як “стан за значенням вихідного дієслова”, а як “дія за значенням вихідного дієслова”. Причиною цьому може бути те, що в лінгвістичній літературі немає загальноприйнятих критеріїв, за якими дієслова можна було б чітко розмежувати на дієслова дії чи стану, що відбито і в описі мотивованих ними іменників. Саме тому та сама одиниця у різних лексикографічних джерелах може бути описана по-різному (наприклад, слово *мління* за СУМ-11 – дія за значенням *мліти*, а за СУМ-20 – стан за значенням *мліти*). Деякі деривати такого словотвірного типу визначені у словниках одночасно як дія і як стан (пор.: *воскресіння* “дія і стан за знач. *воскреснути* 1, 2”, *досадування*

“дія і стан за знач. *доса́дувати*”, *нервування* “дія і стан за знач. *нервувати*”, *одужання* “дія і стан за знач. *одужати*”, *спання* “дія і стан за знач. *спати*” і под.). До того ж розглядаємо слова *біснуватися*, *дрімати*, *занепадати*, *лютувати*, *недугувати*, *страждати*, *спочивати*, *хиріти* і под. як станові, тому й іменникові деривати на зразок *біснування*, *дрімання*, *занепадання*, *лютування*, *недугування*, *страждання*, *спочивання*, *хиріння* і под. всупереч їхнім лексикографічним дефініціям також тлумачимо не як дію за значенням вихідного дієслова, а як стан.

Погоджуємося з думкою Н. Кононової, що теоретично віддієслівні іменники поміна actionis «можна утворити майже від кожного дієслова недоконаного і від ряду дієслів доконаного видів. Однак варто зауважити, що багато із цих слів, зафіксованих у словниках, мають штучний характер, який не підтверджується жодними актуалізаціями в тексті» [106, с. 37].

Словотвірне значення ‘**опредметнений стан**’ характеризується великою глибиною місця (великою кількістю структурно різнотипних дериватів). Усі девербативи утворені суфіксальним способом (формально виражений суфікс і нуль-суфіксація). Такого типу похідні є аналогами до виноградівських фразеологічних сполучень, оскільки «навіть чи існують правила, які визначають залежність між особливостями дієслова і вибором того чи іншого суфікса» подібно до того, як не регулюються очевидними закономірностями фразеологічні сполучення слів [134, с. 42].

«Основна номінативна функція абстрактних іменників полягає в називанні цілої ситуації, тобто в трансформованому вигляді імена дії чи стану можуть називати те, що й ціле висловлювання, і в цьому відношенні ставати замісником ситуації» [187, с. 86]. Пор.: *Згадую, як **боліли** його руки від хвороби – Згадую його **біль***; *Розказав про те, як **кололо** його в боці – Розказав про свою **кольку***; *Бачили, як він **журився** – Бачили його **журуб*** і под.

Однак «словотвірна транспозиція не зводиться до набуття словом тільки нового категоріального значення, вона впливає і на семантичну, і на граматичну структуру словоформ» [18, с. 235]. В іменників-назв абстрактних понять значення «*опредметненого стану*» нерозривно пов’язане з їхнім власним змістом, що

призводить до послаблення дієслівної семантики і надає дериватам більшої лексичної визначеності. «Лексична визначеність транспозитів – це наслідок впливу категорійних ознак іменника, що в емотивному дериваті підсилюється особливостями семного складу мотиватора: логічно обов’язкові значення результату як високого ступеня концентрації почуття, причини і зовнішнього його прояву складають зміст і наповнення емоції» [204]. Схожі процеси відбуваються і з дієсловами на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти. Так, семантика деривата розширюється, «абстрактні іменники розвивають предметні значення, насамперед такі, що обумовлені валентністю твірного слова» [187, с. 87]. Їхня значеннєва структура може передавати:

а) стан за значенням вихідного дієслова (це відображено у способі опису в словниках аналізованих субстантивів): *батьорість, безумство, бідкування, боління, вагання, воскресіння, горювання, деградування, дивування, досадування, дрімота, знемагання, квітнення, клякнення, мління, мовчання, мучення, навіженість, навіженство, напруження, нездужання, нуда* (розм.), *нудота, нудьга, нудьгування, одужування, одужання, псування, свербіння, скніння, слабість, спання, сяння, палахкотіння, томління, трусіння, турбування* та ін.

б) опредметнений стан і додатковий семантичний компонент з різною питомою вагою предметності, зафіксований через самостійне номерне значення або як підзначення: *безумство* як стан і як “2. Нерозсудливість; нерозумні, безглузді дії, вчинки”, *гарячка* як стан збудження (перен.) і “1. Хвороба, що супроводжується високою температурою тіла; пропасниця”, *гнів* як стан нервового збудження, роздратування і як “Почуття сильного обурення”, *жаління* як стан і як “1. Почуття жалю, смутку; співчуття”, *жах* як “1. Почуття, стан дуже великого страху, що охоплює кого-небудь”, *захоплення* як стан і як “2. // Найвище задоволення, схвалення кого-, чого-небудь. 4. Закоханість, симпатія, сердечна прихильність до кого-небудь”, *лихоманка* як хворобливий стан і як “// Інфекційне захворювання людини, при якому періодично то підвищується, то знижується температура; малярія”, *кохання* як стан і як “1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання (у 1 знач.)”, *пал 1* як гарячковий стан

і як “2. Дуже висока температура тіла при захворюванні”, *радіння* як стан і як “2. Почуття задоволення, втіха, приємність”, *страждання* як стан і “2. Про вияв фізичного чи морального болю”, *шаленість* як стан і як “Несамовитість, нестямність”, *шаленство* як стан і як “3. Нестримний гнів; лютість” та ін.

в) додатковий значеннєвий компонент, що розвинувся до рівня окремого семантично мотивованого значення і витіснив первинну процесну віддієслівну семантику [152, с. 128]. Це переважно:

- назви фізичних, фізіологічних відчуттів: *біль 1* “Відчуття фізичного страждання”, *болість* “2. Відчуття болю, страждання; біль”, *дур* “3. Затьмарення свідомості, запаморочення”, *печія* “Відчуття печіння в стравоході”, *розкіш* (мн. *розкоші*) “4. Солодка знемога, млість від чого-небудь пережитого” та ін.

- назви різних видів болю: *колька* “Різкий, гострий біль (у животі, у боці і т. ін.), який створює відчуття уколу”, *ломота* “Тупий, ниючий біль у кістках, суглобах, м'язах”, *щем* “1. Тупий, ниючий біль, спричинений яким-небудь подразненням” та ін.

- назви хвороб: *коліт* (мед.) “Запалення товстої кишки”, *лежа* (діал.) “2. Тяжка хвороба, при якій лежать, у постелі”, *ломка* (жарг.) “Хворобливий стан, пов'язаний із звиканням організму до наркотиків”, *свербіж* “Хворобливо-лоскотливе подразнення шкіри, слизової оболонки, яке викликає потребу чухати подразнене місце” та ін.

- назви почуттів: *боязнь* “Почуття страху; побоювання, неспокій, викликані ким-, чим-небудь”, *гордість* “1. Почуття особистої гідності, самоповаги. 2. Почуття задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, переваги в чому-небудь”, *досада* “1. Почуття незадоволення, гіркоти, викликане чим-небудь”, *дяка* “Почуття вдячності за зроблене добро, виявлену увагу; вираження такого почуття; подяка”, *журба, журбота* “1. Невеселий настрій, важкі почуття; смуток, печаль”, *злорадство* “Почуття злого задоволення від чийоїсь невдачі, чийогось нещастя”, *іритация* “Роздратування, хвилювання”, *любота* (діал.) “Приємність”, *радість* “1. Почуття задоволення, втіха, приємність”, *скорбота* “1. Почуття, викликане

глибокими переживаннями, стражданнями; печаль, сум; протилежне радість”, *хандра* “Похмурий настрій, нудьга, пригніченість” та ін.

- назви емоційного ставлення до когось, чогось: *вільнодумство* “1. Критичне ставлення до панівних релігійних або політичних поглядів, суспільного ладу”, *жалість* “1. Співчутливе ставлення, переживання; жаль, жалощі”, *співчуття* “1. Чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань. 2. Доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь; підтримка, схвалення”;

- назви вияву внутрішнього стану: *світло* 1 “7. перен. Блиск очей, що з'являється під впливом радісного, світлого почуття; радісний, світлий, ясний вираз обличчя” *сяйво, сяєво* “4. перен. Радісний, щасливий, вдоволений вираз (очей, обличчя)” та ін.

Така «шкала відображає послідовні етапи посилення предметної семантики і відповідно послаблення процесуального значення й ілюструє, як ускладнення окремого лексичного значення «перетворюється» в ускладнення значеннєвої структури девербатива» [204]. Вважаємо слушною думку В. Барчука, що у суфіксальних похідних такого типу можна простежити етапи абстрагованості значення, пов'язані з відсутністю у значенні суфіксів компонента «процесність» (втратою його протягом історичного розвитку), а от «безсуфіксні більш чітко диференціюють лексичне значення «абстрактне поняття» і «опредмечена дія» [чи «опредмечений стан» – О. П.]»: «два значення існують паралельно, є фіксованими, не еволюціонують. Можна говорити про наявність двох словотвірних моделей при творенні безсуфіксних віддієслівних іменників: із значеннями «опредмечена дія» та «абстрактне поняття». Це зумовлено тим, що суфіксальні іменники творяться практично від усіх дієслів, а безсуфіксні від компактної групи із певним значенням» [18, с. 238-239].

Отже, вивчення словотворчої спроможності різних класів твірних слів доцільно здійснювати через комплексну словотвірну одиницю – словотвірну парадигму (і, абстрагувавшись від конкретних словотвірних парадигм, через

типову словотвірну парадигму), у якій виділяють блоки (зони) похідних різних частин мови, а в їхніх межах деривати з певними словотвірними значеннями.

Субстантивний блок похідних у віддієслівному словотворі значною мірою залежить від валентності твірних слів, яку ми розглядаємо як семантико-синтаксичну категорію. Облігаторність семантичного носія при статальних вербативах граматично виражається кількома валентними моделями речень з предикатами стану, що є одним з чинників невеликої продуктивності твірних у породженні дериватів зі словотвірним значенням *‘носій стану’*.

Утворювати похідні, що номінують *‘об’єкт, на який спрямований стан носія’*, можуть лише мотиватори лексико-семантичної підгрупи **«Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»**, а утворюють деривати зі словотвірним значенням *‘сторонній неактивний подразник, що викликає у суб’єкта стан’* лише ті твірні, що співвідносні із семою *‘каузоване становлення’*.

Найбільша активність дієслівних базем простежується у породженні транспозиційних похідних, що характеризуються посиленням предметної семантики і послабленням процесної.

2.2 Реалізація словотворчого потенціалу дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в похідних прикметниках

Ад’єктивний блок похідних від дієслів на позначення внутрішнього стану істоти містить деривати, які, як і мотивовані субстантиви, повною мірою корелюють із валентними параметрами базем. На думку Р. Гайсіної, усі типи сполучуваності твірного вербатива впливають на формування семантики похідного ад’єктива. «Можна сказати, що лексичне значення віддієслівного прикметника варто описувати не тільки через окремо взяте твірне дієслово, а через ціле предикатне вираження, організоване цим дієсловом.

Прикметник, утворений від дієслова за допомогою того чи іншого суфікса, може визначати слова, які займають будь-яку позицію при твірному дієслові. Отже, не тільки лексичне значення самого дієслова можна описати через синтаксичні

властивості (сполучуваність), але і значення віддієслівних прикметників можна описати через сполучувальні властивості твірного дієслова» [52, с. 119]. Отже, деривати аналізованого блоку можуть називати ознаку за станом тих субстанцій, які мають безпосередній ситуативний зв'язок зі станом, названим твірним дієсловом, і вони виражають певний тип відношень, який існує між дієсловом та іменником – учасниками станової ситуації, за допомогою словотворчого форманта – суфікса [199, с. 66].

«У кожного лексико-семантичного варіанта прикметника повинне бути своє специфічне коло референції, системний набір імен класу, серії, категорії предметів, осіб і т. д., які поєднувались би з даною статичною ознакою за логікою речей, за логікою загальноприйнятої мовної норми (системи чи узусу) і за логікою конкретного висловлювання, інтенції і ситуаційних умов мовця і слухача» [196, с. 212]. Отож «саме колом референтів насамперед і визначається семантичний обсяг кожного окремого лексико-семантичного варіанта похідного прикметника, його належність до певного словотвірного значення» [140, с. 203].

Ад'єктивний блок дієслів на позначення внутрішнього стану істоти репрезентований похідними прикметниками, а також дієприкметниками. Щодо частиномовного статусу останніх у науковій літературі й досі немає єдиної точки зору. На думку К. Городенської, дієприкметник виражає ознаку предмета за виконуваною ним дією або властивим йому станом, яку кваліфікують як нерозчленовану семантику стану. Йому властива нівеляція ознаки процесності і перетворення її на віддієслівну ознаку предмета [43, с. 286]. Крім того, «у словотвірному відношенні дієприкметник веде себе подібно до прикметника та у більшості випадків зазнає явища ад'єктивації» [69, с. 62].

Ад'єктивний блок типової словотвірної парадигми дієслів на позначення внутрішнього стану істоти актуалізує правобічну валентність твірних у дериватах зі словотвірними значеннями *‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’* і *‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’*.

Як було з'ясовано у процесі дослідження, твірні вербативи неактивно номінують носіїв внутрішнього стану, але простежується значно більша

продуктивність базем у створенні кваліфікативної ‘**ознаки носія за станом, у якому він перебуває/перебував**’. До цієї групи похідних відносимо і ті, які називають набуту носієм стану ознаку внаслідок впливу на нього стороннього неактивного подразника: *морений* “якого морили, який зазнав моріння”; *непутній, непутящий* “якого непутили”, *томлений* “якого томили, який перебував у стані томління, зазнав томління” і под. У найменуваннях прикметникових словотвірних значень застосовуємо термін саме «носій стану», тому що незалежно від того, чи стан виник у самій істоті (лексико-семантичні варіанти зі значеннями “бути/перебувати у стані”, “набувати стану/переходити у стан”) чи був викликаний у ній зовнішнім стороннім неактивним подразником (“переводити кого-небудь у стан”), незважаючи на формально-граматичне заповнення суб’єктної позиції при дієсловах стану, стан завжди «локалізується» у самому носії, а останній відповідно набуває певної ознаки за станом. Зокрема, деривати цієї семантичної позиції зафіксовано від дієслів на позначення:

- **фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *болящий* (заст.) “хворий”, *виснажений, в’янучий, знеможений, дряхліючий, лежачий* “який хворіє, не може ходити”, *млявий, морений, нездужалий* (рідко), *недужний* (розм.), *недужий, непритомний, паралізований, томлений, сліпнучий, хиренний, хирлявий, хирний, хирявий, чахлий*.

2. «Стан фізичного болю»: *болючий, болячий* (рідко), *ниючий, сверблячий, трудний* (розм., рідко) “який здається важким внаслідок втоми, слабості тощо (про частини тіла)”.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *холонучий* (рідко), *холодіючий*.

4. «Стан, що передає здоров’я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *відпочиваючий, відпочилий, воскреслий, здужалий* (рідко), *квітучий* (перен.) “який має прекрасний зовнішній вигляд; повний сил, здоров’я”, *міцніючий, оживаючий, ожилий* (рідко), *притомний, спочиваючий, спочилий*.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *пульсуючий, дрижачий, тремтливий, тремтючий* (рідко), *тремтячий*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *дрімаючий, дрімливий* (нар.-поет.) “який постійно дримає, охоплений дрімотою”, *дрімотний, сплячий, оспалий* (рідко).

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *мерлий* (розм., рідко), *мертвий, дохлий, конаючий, мерзлий* “який загинув від морозу”.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *в'ялий, в'янучий, жевріючий, жовтіючий, мерехтливий, палахкий* (перен.) “розчервонілий”, *пломеніючий* (поет.), *поломеніючий* (рідко), *полум'яний* (перен.), *полум'яніючий, попеліючий, променистий* (перен.), *променястий, рожевіючий, рум'яніючий, сіріючий, сіяючий* (уроч.), *саяливий* “який виражає радість, щастя, вдоволення”.

- дієслів на позначення емоційно-психічного стану людини:

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *баламутний* “який баламутиться, бентежиться”, *бентежний* “пройнятий, охоплений хвилюванням; схвилюваний, неспокійний”, *горьований* “який горював або горює”, *журливий, лихоманний* (перен.) “надто збуджений, нервовий, неспокійний”, *напружений, непутній* (рідко), *непутящий, нудний* “який нудиться, сповнений нудьги”, *палений* (перен.) “який розгнівався, розсердився”, *смутий, сумний, томний* (рідко), *тривожний, тужний, тужливий, турботливий* “який хвилюється, турбується”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *соромливий, сором'язний, сором'язливий* “пройнятий збентеженням, зніяковінням”.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *мучений* “стомлений, зморений”.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *гнівний, гнівливий* (діал.) “який гнівається, перебуває в стані нервового збудження”; *дразливий, дразливий* “який перебуває в стані нервового збудження”; *дратівливий, дратливий* “який дратується, перебуває в стані нервового напруження”, *дратований* “який

перебував у стані роздратування”; **зоблиивий, зобивий** (рідко), **зобний** “який злобує, сповнений злоби”, **нервовий, роз’ярений, сердитий**.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: **радний** (діал.), **світлий** (перен.) “нічим не засмучений, радісний, щасливий”, **торжествуючий** (книжн.), **тріумфуючий, тріумфальний**.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: **безумний, божевільний, хмільний** “який сп’янів”, (перен.) “який перебуває в стані збудження, самозабуття”; **тьмавий** (рідко, перен.) “затмарений, затуманений, невиразний (про очі, погляд і т. ін.)”

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: **байдужливий** (рідко), **байдужний** “який збайдужів”, **бережéний** “який бережеться, всього остерігається”, **бережкий** “який повсякчас бережеться”, **величавий** “який величається, тримається з гідністю”, **вилюднілий, вироджений, вироджуваний, деградований, деградуєчий, криводушний, легковажний, мерзенний, скнарий, скнаристий**.

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: **благоговійний** (книжн.), **боягузливий** “який боїться, пройнятий страхом”; **боязкий, боязливий, боязний** “який усього боїться”; **бридливий** “який бридить, відчуває огиду”, **вдячний** “який відчуває вдячність” **гидливий** “який відчуває огиду”; **гордівливий, гордлиий, гордовитий** “який гордує, сповнений почуття гордості”; **завидливий** (рідко), **заздрий** “який заздрить, відчуває заздрість”; **завидючий** (розм) “дуже, хворобливо заздрий”, **легковажний, люблячий, ляканий** “якого часто лякали, який сильно злякався; переляканий”, “який уже звик до лякання і нічого не боїться”; **співчуваючий, співчутливий** “який співчуває, зі співчуттям ставиться до інших”; толерантний (книжн.), **тремтливий** (перен.) “пройнятий внутрішнім, душевним хвилюванням; схвилюваний”; **полоханий** “наляканий, боязкий”.

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: **бадьористий, бриклиий** (перен., розм.) “норовистий, вередливий”, **вередливий** “який капризує, вередує, постійно має примхи”, **вільнодумний, гарячковий** (перен.) “хворобливо-збудливий, нервовий; який виявляє нервове збудження, напруження”, **дрімучий**

(рідко) “який перебуває в стані спокою, не виявляє діяльності”, *збиточний* (розм.), *збитошний* (розм.), *лицемірний*, *мудрований* (розм.) “який мудрує, хитрий, верткий”, *ниючий*, *сплячий* “який перебуває в стані повного спокою, нерухомий”, *оспалий* (рідко) “байдужий до всього; апатичний, в'ялий, млявий”, *шалений*, *шаленіючий*, *шаліючий*.

Зафіксовані деривати характеризують носія-суб'єкта стану (*захоплений*, *непритомний*, *ляканий*, *толерантний* і под.), носія стану і його орган чи частину тіла, у якій локалізований стан (*в'ялий школяр*, *в'яле обличчя школяра*; *вогненний поет*, *вогненна душа поета*; *тремтячий юнак*, *тремтяче серце юнака*; *стражденний полонений*, *стражденні очі полоненого* і под.) або тільки орган і частину тіла, які “самотійного семантико-синтаксичного статусу не мають, вони можуть становити частину суб'єкта чи об'єкта” [129, с. 162] (*болючий палець*, *пульсуюче серце*, *свербляча долоня*, *тьмаві очі* і под.).

Помітно, що деякі дієслова утворюють по кілька дериватів з однотипним значенням, які можна кваліфікувати по-різному: як словотвірні варіанти, лексичні дублети, лексичні синоніми, абсолютні синоніми тощо [39, с. 6; 56, с. 40-43; 66, с. 109; 203, с. 110-111]. «Проте якщо враховувати не тільки їхнє лексико-словотвірне значення, а й інші ознаки – стилістичні особливості, сферу функціонування, частоту вживання, то не знайдеться жодного віддієслівного утворення, яке б повністю дублювало інше, спільнокореневе» [100, с. 14], тому вважаємо їх словотвірними синонімами – «тотожнозначеннєвими утвореннями з однаковою твірною основою, з однозначними, але різними за звучанням формантами» [66, с. 109] (лінгвістичний статус спільнокореневих похідних із однофункційними афіксами, їхня класифікація, вияви в історичному минулому мови детально розкриті у працях І. Кузьми (Вербовської) [38; 39; 110]). Це слова на зразок *боязкий*, *боязливий*, *боязний*; *вогненний*, *вогняний*, *вогнистий*; *променистий*, *промінний*; *соромливий*, *сором'язний*, *сором'язливий* і под. Невеликою є кількість зафіксованих варіантів фонетичного рівня, до яких зараховуємо деривати на зразок *вогняний*, *огняний* (відрізняються не словотворчим формантом, а приставним *в*), *променистий*, *промінистий*

(відбувається чергування в корені). Наявність кількох спільнокореневих похідних зі схожими значеннями підтверджує думку про те, що «в українській загальнонародній мові варіантність засобів словесного вираження надзвичайно розвинена і становить одну з найголовніших рис її національної специфіки»; тотожностезначеннєві похідні такого типу «глибоко й міцно вросли в лексичну будову сучасної української мови, забезпечивши цю будову не тільки зовнішньою структурним розмаїттям, а й додатковими виражально-зображальними можливостями» [203, с. 111], є «свідченням розгалуженості стильової системи» [111, с. 32].

Складність опису віддієслівних утворень, зокрема прикметників, полягає у тому, що у словникових дефініціях не прописана словотворча семантика похідних, тобто не взята до уваги словотвірна структура, а саме ті засоби, за допомогою яких ця семантика реалізується. Часто буває, що схожі за значеннєвою і дериваційною структурою слова описані по-різному. Наприклад, похідні зі словотвірним значенням *‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’* мали б бути описані як “який перебуває/перебував у стані, названому твірним словом”, пор.: **вільнодумний** – “який вільнодумствує”, **гарячковий** – “який гарячкує”, **бентежний** – “який бентежиться”, **квітучий** – “який квітне у 2 знач.” [*квітнути* (перен.) “2. Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд”], **млявий** – “який мліє/млів” і под. Проте досліднику доволі часто доводиться самостійно відшукувати дійсні мотиваційні зв’язки, не покладаючись повністю на словникові дефініції. До прикладу, лексикографічні перифрази наведених слів не мають прямої вказівки на перебування особи у стані, визначеному твірним, пор.: **вільнодумний** “Який критично ставиться до пануючих релігійних або політичних поглядів”, **гарячковий** “2. перен. Хворобливо-збудливий, нервовий”, **бентежний** “//Пройнятий, охоплений хвилюванням; схвилюваний, неспокійний”, **квітучий** “2. перен. Який має прекрасний зовнішній вигляд; повний сил, здоров’я”, **млявий** “1. Позбавлений жвавості, бадьорості” і под. І. Улуханов справедливо наголошує на необхідності розрізнення понять «смысл» і «значення» у словотворі і лексиці, бо, з точки зору смислу, усі наведені вище пояснення адекватні, але «мовне значення правильно

описують тільки ті тлумачення, які включають у себе значення слова-мотиватора»: «Чітке і послідовне виділення всіх компонентів, виражених у структурі мотивованого слова, уніфікує й упорядковує опис, як словотвірної, так і лексичної семантики. Описи, які не враховують структуру мотивованого слова, не можуть бути визнані адекватними, оскільки не передають тих формально-семантичних зв'язків, які зрозумілі носію мови, але саме ці зв'язки повинні бути відбиті в моделях опису мови, що створюються лінгвістами» [194, с. 37]. На необхідності використовувати однотипні формули для тлумачення значень прикметників, які відображають однакову сполучуваність твірних слів, наголошує і Р. Гайсіна [52, с. 122].

Похідні семантичної позиції *‘ознака носія за станом, у якому він перебуває / перебував’* зафіксовано у лексикографічних джерелах від 18 % базових семем. Однак словник академічного типу – це панорама мовної системи “в стані спокою, рівноваги, фіксація того, що усталилося в лексиконі, пройшло випробування часом та відповідає критеріям чинних норм граматики й правопису літературної мови” [93, с. 180]. Не описані в словниках, але вживаються в усному й писемному мовленні активні дієприкметники теперішнього часу на зразок **мліючий, дрімаючий, страждаючий, вередуючий, ревнуючий** та ін. [150, с. 392]. Зараз відбуваються процеси мовного регулювання в межах категорії дієприкметників, зокрема «досить стрімка активізація тенденції до витіснення з ужитку форм теперішнього часу на **-уч(юч)-ий, -ач(яч)-ий**» [181, с. 68], які є «давніми книжними запозиченнями із церковнослов'янської, а пізніше – російської мови» [60, с. 10] і «суперечать системі української літературної мови, сформованої на народній основі» [60, с. 10]. Проте ці форми, як і раніше, учені продовжують подавати в нормативних граматиках і правописах у парадигмі дієслівних форм [43; 193].

Словотвірне значення **‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’** репрезентоване невеликою кількістю похідних, утворених лише від 3 % твірних, адже воно виражає властивість, здатність носія швидко і легко піддаватися певному стану, але перебувати у ньому лише якийсь час, не постійно,

бути схильним до нього [150, с. 392], тому об'єктивно нетривалість перебування у стані зумовлює відсутність потреби давати носію кваліфікативне найменування. Твірні підгрупи «*Стан, що передає смерть, упокоєння*» не можуть породжувати такі деривати, бо це суперечить їхній семантиці, а одиниці зі значенням «*Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння*» називають постійні фізичні стани, які є нормою для носіїв, а не схильністю за певних обставин, що пояснює нульову репрезентацію їх у цій семантичній позиції. Отож означене словотвірне значення словотворчо зреалізувалась в мотивованих ад'єктивах від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *слабовитий* (розм.), *хворовитий*, *хоровитий* (діал.).

2. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *дрімливий* (нар.-поет.)

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *журливий* “який має схильність переживати за кого-небудь, турбуватися про кого-, що-небудь; турботливий”, *палючий* (перен.) “який легко роздратовується, сердиться”, *палкий* (перен.) “який дуже легко збуджується; надто запальний”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *конфузливий* “який часто ніяковіє, бентежить”.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *терпеливий*, *терпливий*, *терплячий* “здатний стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання”

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *гнівливий* “схильний до гніву; який може швидко, легко розгніватися”; *дражливий*, *дразливий* “який швидко роздратовується, сердиться”; *дратівливий*, *дратливий* “який швидко роздратовується, сердиться”; *нервозний* “який легко збуджується, роздратовується”, *сердитий* “схильний сердитися, гніватися (про людину); гнівливий”, *скаженкуватий* “який сильно скаженіє, дещо нестримний у гніві”.

5. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *лякливий* “який легко лякається, усього боїться”, “якого легко сполохати;

полохливий”, *полохливий* “який легко полохається”, *ревнивий* “схильний до ревностів”, (розм., рідко) “схильний до заздрощів”, *тремтливий* (перен.) “боязкий, полахливий”, *боягузливий* “який легко піддається почуттю страху”, *жалісливий* “схильний до жалості”, *жалісний* “схильний до співчуття, співчутливий”, *заздрісний* “схильний до заздрощів”.

6. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *каверзний* “схильний каверзувати, підступний”, *мовчазний* “який не любить багато говорити; схильний мовчати; *неговіркий*”, *мовчкуватий* (розм.) “те саме, що мовчазний”, *мовчущий* (заст.) “мовчазний”.

«Твірне слово відіграє визначальну роль у формуванні лексичного значення похідного слова не тільки тому, що в основі лексичного значення похідного слова є лексичне значення твірного, але і тому, що семантична надбавка, яка, як правило, супроводжує процес словотворення, також може бути в багатьох випадках обумовлена твірним словом. Це стосується перш за все дієслова як твірного слова» [52, с. 117]. Зокрема, у деяких похідних семантичних позицій ‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’ і ‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’ зафіксовано додаткові семантичні компоненти, що, на перший погляд, не пов’язані з твірним. Елементи значення ‘швидко’ ‘легко’ і под. у значеннях похідних прикметників *дратливий*, *дратівливий* “який швидко роздратовується, сердиться”, *нервозний* “який легко збуджується, роздратовується”, *палкий* “який дуже легко збуджується; надто запальний” зумовлені лексичною семантикою твірних дієслів: вербативи *дратуватися*, *нервувати*, *нервуватися*, *паленіти* позначають становлення названими ними станів, яке у дійсності зазвичай відбувається швидко і легко, незалежно від бажання, свідомості і волі носія стану; додаткові семантичні компоненти ‘повсякчас’ ‘постійно’ ‘часто’ у словах *бережкий* “який повсякчас бережеться”, *вередливий* “який капризує, вередує, постійно має примхи”; *дрімливий* “який постійно дрімає, охоплений дрімотою”, *конфузливий* “який часто ніяковіє, бентежиться”, на думку Р. Гайсіної, «зумовлені граматичною семантикою твірного дієслова» (а саме значенням недоконаного виду) [52, с. 117]; кваліфікативні семи

‘дуже’, ‘хворобливо’, ‘надто’, ‘сильно’ ‘дещо’ у словах *завидючий* “дуже, хворобливо заздрий”, *лихоманний* “надто збуджений, нервовий, неспокійний” *скаженкуватий* “який сильно скаженіє, дещо нестримний у гніві” визначають якісні параметри у семантичній структурі твірних дієслів, а саме сильний вияв негативних емоцій, афектів, названих мотиваторами *завидувати, лихоманити, скаженіти*; значеннєві компоненти ‘стійко’, ‘без нарікань’ у дериватах *терпеливий, терпливий, терплячий* “здатний стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання” також пов’язані із семантикою твірного дієслова *терпіти*, яке передбачає витримку носія стану, здатність не скаржитись, не нарікати на свій стан. Таким чином, суфікси дериватів зі словотвірним значенням ‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’ -лив-, -ач-(яч-), -к-, -ущ-(-ющ-), -уват- та ін. виконують синкретичну функцію ад’єктиватора-інтенсифікатора, яка зумовлює поєднання у дериватах процесної ознаки, вираженої віддієслівною кореневою частиною, з кількісним значенням [62, с. 51].

Екстралінгвальна ситуація перебування носія у певному стані, який викликаний зовнішньою стосовно нього неагентивною силою, зумовила на мовному рівні утворення похідних зі словотвірним значенням ‘**ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан**’. Деривати, марковані такою семантикою, утворюються від дієслів, що корелюють із значенням “переводити кого-небудь у стан”, бо це відбито у їхній сполучувальній характеристиці, що передбачає позицію формального суб’єкта-каузатора, а також від дієслів, співвідносних із семантичними перифразами “бути/перебувати у стані” та “набувати стану/переходити у стан”, у яких семантичне значення подразника-каузатора може бути виявлено в обставинній синтаксемі: *томлюся від цієї музики – томлива музика – музика, яка томить; дрімаю у дощові дні – дрімливі дні – дні, які викликають стан дрімання; тужу, дивлячись цей фільм – тужливий фільм – фільм, який викликає тугу; хмелю від цього запаху – хмільний запах – запах, що хмелить і под.* Отже, з означеним словотвірним значенням зафіксовано деривати від 7 % твірних, а саме від:

- дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *вадкий, вадливий, виснажливий, виснажений; нудкий* (діал.) *нудний* “який спричинює неприємне, болісне відчуття; млосний, неспокійний”, “який викликає нудоту; нудотний”, *оскомистий* (розм.), *паралізуючий, томлячий, томливий, сліпучий*.

2. «Стан фізичного болю»: *дошкульний* “який викликає, спричиняє фізичний біль”, *душливий, кілкий, колький, колючий, мульткий, пекучий, ріжучий, різкий, різучий, терпкий, сверблячий; щемливий* (перен.), *щемлячий* (перен.) “який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум; викликаний цими почуттями; тяжкий.”

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *палючий*.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *оживляючий*.

5. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *дрімливий, дрімотний; заколисуючий, заколисливий* “який заколисує, наганяє сон”, *сплячий* “який викликає сон; снотворний”.

6. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *гиблий* “який приводить до загибелі”.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *болючий* (перен.) “який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум”, *бентежний, баламутний, журливий, клопітний* “який тривожить, хвилює”, *марудний* “який викликає нудьгу, одноманітний”, *нудний* “який викликає почуття нудьги (одноманітністю, непривабливістю вигляду і т. ін.)”, *смутий, смутен* “який викликає смуток”, *сумний* “який викликає, навіває сум”, *тривожний, томлячий, томливий, тужний, тужливий* (перен) “який навіває тугу, сум”.

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *дошкульний* “який сильно діє, глибоко вражає; гострий, їдкий”, *пекучий* (перен.) “який завдає глибоких моральних страждань, мучить, непокоїть”.

3. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *нервуючий, дратівливий* “який викликає роздратування”, *дратівний* “який діє на органи чуття, подразнює їх”, *дратливий* (фізл.) “пов'язаний з діянням подразника на організм в цілому або на

окреми́й орган”, *дратуючий, дразливий* “який викликає роздратування, неприємно вражає”, *дражли́вий* “який діє на органи чуттів, подразнює їх; подразливий, дратівний”.

4. «Стан, що передає радість, задоволення»: *п’янки́й* (перен.), *п’я́нливий, п’яню́чий* “який збуджує, викликає захоплення”.

5. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *дурма́нний* (розм.), *дурма́нливий* (розм.) “який запаморочує, оп’яняє”, *паморо́чливий, хмі́льний* (перен.) “який викликає стан, подібний до сп’яніння”.

6. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *ви́роджува́льний* “який спричинює виродження”.

7. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *вража́ючий, жальни́й* (рідко) “який навіває смуток, журбу; журливий, сумовитий”, *жалки́й* (рідко) “який викликає жалість, нещасний, безпомічний”, *завидни́й* “який викликає заздрість, вартий заздрості”, *захо́пливий, жахли́вий, жахни́й, жахови́тий* (розм., рідко), *симпа́тичний* “який викликає симпатію, прихильне ставлення до себе (про людину)”, *чару́ючий*.

Наголошуючи на творчому характері мовленнєвої діяльності, за словами О. Кубрякової, не можна не визнавати можливості здійснити її моделювання і встановити загальні правила, які нею керують [108, с. 86]. Однією з таких закономірностей є та, що мотивований прикметник виникає за моделлю підрядного речення, адже «саме підрядне речення, що являє собою розчленований опис ознаки іменника, заміщеного у підрядному займенниковим словом, має всі компоненти значення, які формують семантичну структуру похідного [...] Підрядна частина є неначе еквівалентом прикметника, може заміщатися однослівною назвою, що зберігає всі компоненти її семантичної структури» [199, с. 64-65]. Описова конструкція, яка передає семантику зазначених девербативів, – “який викликає стан, названий твірним словом”. Ці та інші аналізовані прикметники мають свою дефініцію, яка корелює з підрядним означальним реченням і це підтверджує «концепцію про мотивацію похідного не словом, а судженням, синтаксичною конструкцією, що передбачає зосередження інтересу на семантико-граматичних

властивостях твірному, від яких залежить його функціонування в тексті і які об'єктивуються похідним» [199, с. 64].

Виокремлені дієслівні одиниці лексико-семантичної підгрупи *«Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»* об'єктивують правобічну валентність у прикметникових похідних зі словотвірним значенням *‘ознака об'єкта за станом, який на нього спрямований’*. Це такі деривати: *божественний, жаданий, забутий, коханий, коханий, люблений, любий, любий, ненавидний* (діал.), *ненависний, обожнюваний, симпатичний* (розм.) “приємний, милий, привабливий”, *шанований, шанований*. Вони називають ознаку, що характеризує об'єкт чийхось почуттів, емоційного ставлення.

Дієслова на позначення *«Стану фізичного болю»* характеризуються здебільшого трикомпонентною семантичною структурою: *‘відчувати’/ ‘викликати’ + ‘біль’ + ‘характеристика, специфіка болю’*. Ця обставина зумовлює специфічну властивість аналізованої групи вербативів здійснювати транспозицію в іменники зі словотвірним значенням *«опредметнений стан»* аналітично: *колоти* → *колення* (*колючий біль*), *свербіти* → *свербіння* (*сверблячий біль*), *щеміти* → *щем, щеміння* (*щемкий біль*) і т.д. Деривати *давкий, давлючий, давучий, душливий, колючий, ламаючий, ламкий, ламучий, ниючий, пекучий, різжучий, смоктальний, терпкий, тиснучий, тягнучий, тягучий, щемкий, щемливий, щемлячий* репрезентують семантичну позицію *‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає предметнений стан’*.

«Явище відображення в семантиці віддієслівного прикметника сполучувальних властивостей дієслова можна проілюструвати на прикладі багатозначних прикметників, значення яких безпосередньо співвідносні з одним і тим самим значенням твірному дієслова» [52, с. 124]. Полісемантичні прикметники, мотивовані дієсловами на позначення внутрішнього стану істоти, різними значеннями або відтінками того самого значення репрезентують кілька семантичних позицій, а найчастіше *‘ознаку носія за станом, у якому він перебуває/перебував’* і *‘ознаку стороннього неактивного подразника, який викликає у носія стан’*: *дразливий* “1. Який перебуває в стані нервового

збудження; який швидко роздратовується, сердиться; дратівливий” і “2. Який викликає роздратування, неприємно вражає”, **дрімливий, дрімотний** “1. нар.-поет. Схильний до дрімоти; який постійно дрімає, охоплений дрімотою” і “2. Який викликає, навіває дрімоту”, **смутий, смутен** “1. Який відчуває смуток; якого охопив сум; сумний, журний” і “3. Який викликає смуток”, **сплячий** “1. Дієпр. акт. теп. ч. до *спати*” і “3. у знач. прикм. і розм. Який викликає сон; снотворний” (пор. також **дражливий, дратівливий, дратливий, журливий, сумний** і под.)

Отже, здатність базових дієслів утворювати похідні прикметники пов'язана з валентними характеристиками базем. Досліджувані твірні неактивно мотивують ад'єктиви у семантичних позиціях *‘ознака носія за станом, у якому він перебуває / перебував’* і *‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’*.

Семеми, співвідносні з перифразою “переводити кого-небудь у стан”, а також ті одиниці, у яких семантичне значення подразника-каузатора може виявлятися в обставинній синтаксемі, здатні утворювати похідні зі значенням *‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’*. Деривати з семантикою *‘ознака об’єкта за станом, який на нього спрямований’* утворюються від дієслів, що називають емоційне ставлення до кого-, чого-небудь, а семантичну позицію *‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає опредметнений стан’* репрезентують похідні від дієслів на позначення фізичного болю.

2.3 Вербативний блок словотвірних парадигм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти: структура і семантика

Дієслівна семантика багатокomпонентна [174, с. 6]; у мотивованому вербативі за допомогою суфіксів і префіксів дієслова дія отримує свою визначеність «в плані поступального її розвитку: від моменту виникнення до завершення через проміжні стадії» [174, с. 7].

Загальновідомо, що «чим ширша сполучуваність синоніма, тим багатша його семантика» [103, с. 116], а «чим багатший денотативний пласт дієслівної семантики, тим активніше дієслово виступає у ролі твірного» [142, с. 450].

Вербативи на позначення внутрішнього стану істоти маніфестують немежову, нерезультативну ситуацію позамовної дійсності, яка може розгортатися в часі різною мірою й з неоднаковою інтенсивністю, охоплювати одного чи кількох носіїв, а сирконстантну рамку твірних дієслів можна схематично передати так:

<i>“Бути / перебувати у стані”</i>	<i>“Набувати стану / переходити у стан”</i>	<i>“Переводити кого-небудь у стан”</i>
↓	↓	↓
• <i>почати, перестати, якийсь час, довго</i>		
• <i>злегка, трохи, вдосталь, дуже, сильно, надміру</i>		

Поєднання з сирконстантними детермінантами демонструє темпоральну і квантитативну валентності (детальніше про типи валентності див. у [137, с. 401-405]) статальних вербативів і дає змогу спрогнозувати їхній дериваційний потенціал у внутрішньодієслівному словотворенні, практична реалізація якого у вторинних найменуваннях визначається затребуваністю носіїв мови у таких номінаціях, а також внутрішньомовними чинниками, зокрема складністю його морфемно-дериваційної будови, частотою використання, стилістичними характеристиками та ін.

«Виникнення деривата відбувається на основі відповідної техніки, яку забезпечує синтаксична система мови» [135, с. 119], і заміниками реченнєвих обставинних поширювачів тривалості перебування у стані і його інтенсивності чи синтаксем на позначення кількісних характеристик носіїв стану є словотворчі афікси, а саме префікси.

Префікси у внутрішньодієслівному словотворі не змінюють частиномовної належності вихідного слова, відповідно можна стверджувати, що за тотожності лексико-граматичного класу твірного і похідного йдеться про модифікаційний тип словотворення. «Очевидним є факт існування у свідомості носіїв мови словотворчих засобів, формантів для реалізації відповідних категорій ономасіологічного спектру. Вони є результатом здійсненого дериваційного кроку,

процесу утворення слова, коли на базовій категорійній основі реалізовано мутаційні, транспозиційні і модифікаційні категорії» [135, с. 120; див. також 216, с. 112; 223, с. 193-199]. Питання мутаційних і модифікаційних відношень у сфері внутрішньочастиномовного дієслівного словотвору не має однозначного розв'язання у мовознавчій науці. Одні вчені вважають всі випадки внутрішньодієслівного префіксального словотвору модифікаційною деривацією, бо похідні не змінюють частини мови і зберігають значення процесу у найширшому загальнокатегорійному значенні [133, с. 42]. Інші розрізняють модифікаційні і мутаційні значення дієслівних похідних, зараховуючи до останніх деривати з просторовим (локативним) значенням [175, с. 109; 162, с. 110]. Своєрідна думка в О. Петрухіної: «Якщо внутрішньодієслівна деривація порушує і змінює ядро семантичної структури вихідного дієслова, тобто цільову перспективу дії і її валентність (причому на обох рівнях), то в результаті словотворчого процесу виникає номінація нової дії, а сама деривація є мутацією; якщо ж змінюються часова, просторова, кількісна, оцінна рамки [...], то в основі деривації є модифікація» [154, с. 49].

Схожа думка і в З. Скоумалової: при модифікації в похідній основі зберігається інтенційна (лексико-синтаксична) перспектива вихідної основи при одночасному збереженні основного лексико-семантичного змісту; при мутаційній деривації відчутно змінюється інтенційна структура твірних основ і відбувається семантичний зсув у вихідному значенні, внаслідок якого маємо такий результат, який в точному розумінні не передбачений значенням твірної основи [167, с. 243].

У межах типової словотвірної парадигми похідних від дієслів на позначення внутрішнього стану істоти не зафіксовано дієслівних дериватів з просторовим значенням, оскільки локацією, місцем «розгортання», «проминання» стану і водночас його суб'єктом є завжди носій стану: поза ним внутрішнього стану не існує. Щодо похідних зі зміною цільової перспективи і валентності порівняно з твірними, то таких зафіксовано лише 16 від усього континууму твірних, причому таке значення може бути самотійним, зафіксованим окремою номерною рубрикою, або похідним, тобто підзначенням: *виболіти*, діал. “// *перех.* Створити

що-небудь, подолавши переживання, вагання”, *вигорювати*, розм. “Домогтися чого-небудь з великими труднощами і стражданнями”, *розгорювати* і *розгорити*, розм. “1. Спромогтися на що-небудь з труднощами, зазнавши горя”, *вимудрувати* “2. рідко. Добути що-небудь за допомогою хитрощів”, *вистраждати* “2. перех. Здобути що-небудь ціною багатьох страждань”, *вихитрувати* “Дістати, добути що-небудь або домогтися чогось хитрощами”, *притужити*, фольк. “За народним повір'ям — надмірною тугою накликати на себе нещастя або викликати появу небіжчика”, *витерпіти* “1. перех. Витримувати, зносити біль, образу, страждання і т. ін.”, *відтерпіти* (діал.) “Перетерпіти”, *перетерпіти* “1. Терплячи, витримати, перенести що-небудь або багато чого-небудь”, *протерпіти* “2. перех., рідко. Те саме, що *витерпіти* I”, *потерпіти* “1. Зазнати чогось важкого, неприємного (матеріальних втрат, кривди і т. ін.) // тільки перех. Дістати, пережити що-небудь”, *прогуляти* “1. розм. Гуляючи, пропускати кого-, що-небудь, позбавлятися чогось і т. ін.”, *проспати* “3. перех. Сплячи, пропускати що-небудь, зустріч з кимсь і т. ін. // перев. док., розм. Сплячи, втратити що-небудь, прогавити когось, щось”, *засипляти*, розм. “2. перех. Просипати яку-небудь подію, явище”. Такі деривати, крім обов’язкових двох компонентів (семантики твірного і значення префікса), містять ще і “лексикалізований” елемент, тобто вони значною мірою ідіоматичні [187, с. 13].

Похідні номінації зі значеннями ‘**набути чого-небудь, перебуваючи у певному стані**’ (перші сім слів), ‘**витримати щось, зазнати чогось, перебуваючи у стані**’ (*витерпіти, відтерпіти, перетерпіти, протерпіти, потерпіти*) та ‘**пропустити що-небудь, перебуваючи у певному стані**’ (*прогуляти, проспати*) зумовлюють перетворення безоб’єктного неграничного дієслова в об’єктний граничний, тобто змінюється графемне вираження дієслівної категорії перехідності. Відповідно до поділу О. Петрухіної такі деривати можемо вважати репрезентацією мутаційного словотвору. Однак їхня незначна кількість, несистемний характер появи у віддієслівному статальному словотворі не заперечують думки, що все ж основний вид деривації в аналізованих у дисертаційній роботі дієслівних похідних – модифікація. Що ж до префіксів

мотивованих вербативів, то на рівні предикатної функції вони «заміщають супровідні предикати з темпоральними та кількісними значеннями, що відрізняються від значень предикатів дії і стану насамперед своїм ослабленим характером. Саме це і спричинилося до надання їм статусу префіксів-модифікаторів» [61, с. 27].

Особливістю внутрішньодієслівного словотвору є те, що з вербативом відбуваються деякі категорійні зміни: приєднання префікса до дієслова недоконаного виду спричиняє його перехід до дієслів доконаного виду, тобто відбувається процес перфективації. До того ж мотиватором при такому способі словотворення виступає не основа, а ціле дієслово, яке зберігає усі свої граматичні характеристики, крім виду [175, с. 6, 86].

Питання виду у сучасній лінгвістичній науці не має однозначної інтерпретації, і це пов'язано з тим, що він є найбільш «внутрішньою», «захованою» в лексичному значенні дієслова граматичною категорією [128, с. 33]. Традиційні граматики української мови визначали його як морфологічну словозмінну категорію, тому що вона властива усім дієслівним утворенням, і тлумачили члени видової пари як форми того самого слова, спираючись на семантичний критерій, передусім на їхню лексико-семантичну тотожність [179, с. 331, 337]. Згодом було спростовано лише морфологічний статус категорії виду, і В. Русанівський наголосив на необхідності розрізнення «видотворення як суто граматичного явища і дериваційних, словотворчих можливостей дієслова» [166, с. 230-231]. І. Вихованець та К. Городенська запропонували розмежовувати видові протиставлення словозмінного типу, або морфологічну деривацію, і видові протиставлення словотвірного типу, тобто лексичну деривацію, але зауважили, що категорія виду в обох цих різновидах деривації спрямована в словотвір [43, с. 226; 44, с. 103]. І. Милославський розглядав категорію виду як словотвірну, зважаючи на її регулярність утворення, засоби оформлення (саме суфікси і префікси, а не закінчення, за якими закріплені граматичні значення), практичну презентацію у словниках, бо корелятивні члени видової пари описані переважно в окремих статтях [133, с. 38]. Однозначною є і позиція С. Соколової: «[...] Важко погодитися

з тим, що до тієї самої лексеми належать утворення, що різняться початковим формантом. Крім того, семантична структура твірного й похідного дієслів у більшості випадків виявляється різною, тому видову пару утворюють не лексеми, а окремі їхні лексико-словотвірні варіанти. Отже, тут, найімовірніше, йдеться про похідність та співвіднесеність, а не про формотворення» [175, с. 110]. До того ж члени видової пари часто мають свою систему значень, свою систему форм і дериваційних можливостей [1, с. 55-56], що також не сприяє розумінню їх як граматично і семантично тотожних, тобто форм того самого слова.

Не заперечуючи морфологічного статусу категорії виду, адже ним маркований весь континуум дієслівних форм, не можемо не погодитися і з тим, що перфективація як спосіб видоутворення є прямим об'єктом вивчення словотвору. У цьому плані нам найбільш імпонує погляд В. Барчука, який вважає, що розгляд виду як словотвірної категорії «на підставі лексико-семантичної кореляції пар, наприклад, *писати* / *списати*, *йти* / *зійти* не можна прийняти через те, що очевидно є функціональна контамінація префіксів: вони водночас є формотворчими і словотворчими морфемами» [17, с. 125].

Питання виду, а точніше семантико-граматичне тлумачення грами доконаного виду, яка твориться шляхом перфективації, має принципове значення в аспекті вивчення дієслів на позначення стану загалом і статальних вербативів з семантикою внутрішнього стану істоти зокрема. Кілька десятиліть тому вчені пропонували розрізняти види дієслова за ознакою цілісності і характером перебігу дії, означеної дієсловом, зокрема, на думку А. Бондарка, доконаний вид виражає дію в її цілісності, але не в процесі перебігу, тривалості, а недоконаний вид не передбачає цілісності, але виражає дію як процес [25, с. 17]. «В основі видової опозиції на парадигматичному рівні лежить стосунок грамам до диференційної семантико-граматичної ознаки цілісності дії. [...] Недоконаний вид передає процес розгортання, становлення динамічної ознаки. Доконаний вид вказує на цілісність дії, повністю реалізованої або спрямованої на таку реалізацію» [44, с. 99]. Позиція В. Виноградова є схожою: основна функція доконаного виду – обмеження чи

усунення уявлення про тривалість дії, зосередження уваги на одному із моментів процесу як його певній межі [40, с. 409].

У сучасній українській лінгвістиці поширеним є співвіднесення значення доконаного виду зі значенням результативності: «значення досягнутого результату дії вважають однією основних семантичних ознак дієслів доконаного виду, поняття результативності використовують для формулювання сутності видового протиставлення, класифікації родів дієслівної дії, семантичної характеристики багатьох префіксальних дієслів тощо» [175, с. 75]; члени видової пари «виражають ту саму дію, але один із них передає її як незавершену, нерезультативну, а другий – як завершену, результативну» [43, с. 225]; засоби творення доконаного виду передбачають необмежене вираження результативності [17, с. 153]; перфективація тісно пов'язана зі значенням досягнутого результату дії, який є основним компонентом перфективованого дієслова [79, с. 214]. Така ж позиція у Т. Кільдібекової: результатив є основним змістом дієслів доконаного виду [95, с. 91]. Відповідно до такої концепції видових пар виходить, що кожне префіксальне дієслово марковане значенням результативності. Дієслова на позначення внутрішнього стану істоти активно продукують префіксальні дієслівні похідні, отже, усі такі деривати містять значення результату. Це суперечить позиціям учених, що вивчали семантику дієслівного стану і визначали статальні вербативи як нерезультативні, неграничні і дефектні у видовому відношенні [26, с. 26-27; 87, с. 69; 89, с. 183; 95, с. 90; 116, с. 186; 138, с. 70; 120, с. 55; 170, с. 122 та ін.].

Очевидно, у поняття результативності дослідники вкладають неоднаковий зміст. «Необхідність спеціального визначення поняття результативності зумовлена тим, що потрібне уточнення, про яку саме дію йдеться: ту, яку називає дієслово-мотиватор, або іншу, що спричиняє певний результат» [175, с. 75]. У вузькому сенсі результативними є переважно дієслова конкретної фізичної дії, а точніше їхні лексико-семантичні варіанти, які передбачають ціль і мету певної дії: *їхати (додому) – приїхати, читати (роман) – прочитати, будувати (дім) – збудувати, лити (воду) – вилити, рубати (дерево) – зрубати* і под. Як стверджує С. Соколова, у таких видових парах під результативністю розуміють результат дії, яку називає

непрефіксальне дієслово-мотиватор [175, с. 76]. Не підлягає сумніву, що у цьому плані дієслова на позначення стану виявляють зовсім іншу семантику, не спрямовану на досягнення результату.

У широкому сенсі поняття результативності значно об'ємніше і зумовлене загальнокатегорійним значенням дієслова – значенням процесної ознаки [180, с. 403]. Будь-який процес можна «розкласти» на окремі фази: початок, власне тривання, завершення (для дієслів на позначення стану усі фази однакові, про що йшлося у параграфі 1. 1). Поняття початку і кінця дії чи стану є відносними «в тому розумінні, що початкова межа наступного процесу є кінцевою межею попереднього, а кінцева межа попереднього – початковою межею наступного» [123, с. 126], тобто під результативністю можна розуміти завершення однієї неграничної фази стану і початок наступної.

Але така лінгвістична інтерпретація результативності навряд чи повною мірою охопить семантико-словотвірні процеси, що відбуваються у видових парах дієслів на позначення стану на зразок: **бентежитися** “1. Хвилюватися, тривожитися. 2. Приходити в стан замішання; ніяковіти ” – **збентежитися** “Док. до бентежитися”, **дрімати** “1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати. 2. *перен.* Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим” – **задрімати** “Док. до *дрімати* 1, 2”, **журитися** “1. Засмучуватися з яких-небудь причин, зазнавати журби; печалитися, сумувати” – **зажуритися** “Переїнятися почуттям журби, смутку”, **ніяковіти** “Робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зніяковіння; конфузитися” – **зняковіти** “Відчути ніяковість, збентеження, сором; збентежитися, засоромитися // Виявити, виразити ніяковість, збентеження, засоромленість” і под.

Дієслово доконаного виду у таких випадках не передає результат певного стану, а навпаки за причинно-наслідковими відношеннями передуює станові як тривалому у часі: *полюбити* → *любити*; *зняковіти* → *ніяковіти*; *збентежитися* → *бентежитися*; *розпашітися* - *пашіти* і под.; або є одним з його етапів, що не означає результату чи припинення стану, який може мислитися як досягнутий повністю, але здатний до подальшого тривання: *дрімати* → *задрімати* → *дрімати*,

мліти → *перемліти* → *мліти*, *туманіти* → *стуманіти* → *туманіти*, *ніяковіти* → *зняковіти* → *ніяковіти*, *нашіти* → *рознашітися* → *нашіти* і под. У такому розумінні перфективації дієслів на позначення внутрішнього стану найбільш відповідає концепція доконаного виду В. Виноградова. Відчутно, що крім значень суто модифікаційного, т.зв. результативного характеру, тут відчутні й інші відтінки, зокрема починальності, але вона тут визначена не в аспекті тривалості початкової фази перебування у стані, а скоріше як одноразовий вияв стану. С. Соколова пов'язує результативність цих дієслів не з граничністю їхніх мотиваторів (бо дієслова стану неграничні), а з тим, що вони вказують на зміну ситуації, тобто результативною є сама ситуація – набуття певної ознаки [175, с. 78].

Варто зауважити, що теза про нерезультативність дієслів на позначення стану, про їхню дефектність у видовому відношенні найбільшою мірою стосується дієслів власне стану, співвідносних зі значеннєвим компонентом 'статичність', що описуються перифразою "*бути / перебувати у стані*". Вербативи, що мають процесний відтінок, співвідносні з семою '*становлення*' і які називають перехід у стан, більшою мірою схильні до перфективації, що називає результат у вузькому сенсі: *дубіти* → *задубіти*, *одубіти*; *непритомніти* → *знепритомніти*; *сліпнути* → *осліпнути*, *осліпти* і под. (отже, «результативний стан настає тоді, коли досягається внутрішня межа» [128, с. 34]); і в широкому сенсі: *жалісніти* → *пожалісніти* → *жалісніти*, *рожевіти* → *порожевіти* → *рожевіти*, *сиротіти* → *осиротіти* → *сиротіти* і под. (досягнення стану повною мірою не означає його припинення, а навпаки він продовжується в наступних фазах).

Отже, «результатив як «сильна» функціонально-семантична категорія проникає і в сферу стану предметного світу, створюючи у ній специфічно марковану зону» [95, с. 92]. Деривати зі словотвірним значенням '**зазнати стану повністю, набутти його повною мірою**', що корелюють зі значенням результату, утворюються від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *захиріти*; *збезсиліти* (рідко), *обезсиліти*; *зв'язніти*, *обв'язніти*; *зів'янути* і *зов'янути* (рідше), *зів'яти* і

зов'яти (рідше) (перен.), *пов'янути* (перен.) “утратити жвавість, рухливість, бадьорість; зробитися в'ялим, млявим, байдужим”, *задебеліти* (розм.), *одебеліти* (діал.), *одряхліти* (рідко), *оглухнути* і *оглухти*; *закам'яніти* і *закаменіти* (рідше) (перен.), *окам'яніти* і *окаменіти* (рідше) (перен.), *скам'яніти* і (рідше) *скаменіти* (перен.) “стати нерухомим; завмерти, заціпеніти”, *змізерніти*, *зм'якнути*, *пом'якнути*, *знепритомніти*, *знерухоміти* (рідко), *помліти* (розм.), *занидіти* (розм.), *знидіти* (розм.), *заснидіти* (діал.), *знудити* (розм.), *ослабнути*, *послабішати* і *послабшати*, *зслабнути* і *зслабти*, *прислабнути* “стати фізично слабким, безсилим; втратити фізичну силу”, *послабішати* і *послабшати*, *осоловіти* (розм.), *посоловіти* (розм.), *осліпнути* і *осліпти* (рідко), *остовпіти*, *захлянути* і *захляти*, *охляти* і *охлянути*, *заціпеніти*, *зціпеніти* (рідко), *оціпеніти* (рідко), *зачахнути*, *зчахнути*, *зачучверіти* (розм.).

2. «Стан фізичного болю»: *наболіти* “стати болісним від тривалих болів, незручного положення і т. ін.”, *здереv'яніти*, *задереv'яніти*, *одереv'яніти*, *покорчити*, *скорчити*, *заніміти*, *оніміти*, *поніміти* (перен.), *потерпнути* і *потерпти*, *отерпнути* і *отерпти*, *стерпнути* і *стерпти*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *розгарячіти* “стати, зробитися гарячим”, *задубіти* і *задубнути* (рідко), *задубти* (рідко), *одубіти* і *одубнути* (рідко), *одубти* (рідко), *поклякнути* 1, *заколіти* (розм.), *околіти* (розм.), *закостеніти*, *окостеніти*, *скостеніти*, *заледеніти*, *поледеніти*, *захолоннути*, *охолоннути*, *похолоннути*, *прохолоннути*, *захолодіти* (розм.), *охолодіти* (розм., рідко).

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *побадьорішати*, *подужати* (діал.), *подужчати*, *поздоровішати*, *оздоровіти* (рідко), *поздоровіти*, *поздоровшати*, *окріпнути*, *покріпшати* (розм.), *полегшати* (перен.), *зміцніти*, *поміцнішати*, *опритомніти*, *посвіжіти*, *просвіжіти* (розм.), *посильнішати*, *отверезіти*, *потверезіти*, *протверезіти*, *потверезішати*.

5. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *задрімати*, *здрімати* (розм.), *обночувати* (діал.).

6. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *згинути* і (рідко) *ізгинути*, *сконати*, *змертвіти*, *обмертвіти*, *помертвіти*; *покрижаніти*, *скрижаніти* “замерзнути, вмерти від холоду”.

7. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *збіліти*, *побіліти*, *побілішати*, *збліднути*, *вибліднути*, *побліднути*, *збуряковіти*, *побуряковіти*; *зів'янути* і *зов'янути* (рідше), *зів'яти* і *зов'яти* (рідше) (перен.), *пов'янути* (перен.) “утратити молодість, красу; змарніти (про людину)”, *позатікати* “затекти (про руки, ноги)”, *зжовкнути* і *ізжовкнути* (рідко), *зжовтіти* (розм.), *пожовтіти*, *скров'яніти*, *змарніти*, *розмарніти* (розм., рідко) “стати рум'яним, червоним, перев. від спеки, хвороби, нервового збудження тощо”, *помарніти*, *змеркнути* і *змеркти*, *померкнути* і *померкти*, *замиршавіти*, *помиршавіти*, *відмолодіти*, *замолодіти* (розм.), *змолодіти* (розм.), *омолодіти* (розм.), *помолодіти*, *помолодішати*, *розпалатися* (перен.) “покритися яскравим рум'янцем, стати червоним (від сорому, хвилювання і т. ін.); перейнятися яким-небудь сильним почуттям”, *спалахкотіти*, *запаленіти*, *спаленіти*, *розпашітися* “покритися рум'янцем, стати червоним, рум'яним”, *пополотніти*, *сполотніти*, *сполум'яніти*, *зарожевіти*, *порожевіти*, *зарум'яніти* “ставати рум'яним; зашарітися”, *порум'яніти*, *посиніти*, *посіріти*, *посірішати*; *засіяти* (уроч., перен.), *осіяти* (заст.), *засяяти* і *засяти*, *просяяти* (перен.) “набрати радісного вигляду, пройнятися радістю, вдоволенням, виразивши це на обличчі”; *заскляніти*, *оскляніти*, *засльозитися*, *осовіти* (розм.), *посовіти* (розм., рідко), *посоловіти* (розм.), *затуманіти*, *потуманіти* (розм.), *зчервоніти*, *зачервоніти*, *почервоніти*, *почервонішати*, *зашаріти*;

- дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *збаламутитися*, *заболіти* (розм.), *виболіти* (діал.) “зазнати болю, мук, страждань”, *збентежитися*, *подосадувати* “відчути досаду”, *пожалісніти*; *закам'яніти* і *закаменіти* (рідше) (перен.) “стати байдужим (про серце)”; *окам'яніти* і *окаменіти* (рідко) (перен.) “втратити здатність відчувати що-небудь, реагувати на що-небудь, виявляти які-небудь почуття”, *скам'яніти* і (рідше) *скаменіти*

(перен.) “втратити здатність щось відчувати, виявляти якісь почуття; стати байдужим, нечутливим, черствим”, *перемліти* “змучитися, знемогти від тривоги, страху, горя і т. ін.”; *осиротіти, усиротіти* (розм.) “залишитися самотнім, без близької, рідної людини”, *заскніти, зоскніти, осмутніти, посмутніти, посумніти, посумнішати, стривожитися, потурбуватися, стурбуватися, нахмаритися* (перен.), *охмаритися* (перен., розм.), *похмаритися, захмуритися* (діал.), *охмуритися* (діал.), *похмуритися, охмуріти* (діал.), *спохмуріти; потуманіти* (розм., перен.), *стуманіти* (перен.) “стати сумним, зажуреним, похмурим”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *обабитися* (розм.), *збентежитися, звомпити* (діал.), *залінуватися* (розм.) “стати ледарем; розлінуватися”, *полінуватися, посоромитися* “відчути сором”, *усоромитися (всоромитися), оторопіти* (розм.), *оконфузитися* (розм.), *сконфузитися, зніяковіти*.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *постраждати, обтерпіти* (розм., рідко), *утерпіти* (втерпіти)

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *збунтуватися, роззлоститися* (розм.) “стати злим; розізлитися”, *узлоститися* (діал), *знавісніти* (розм.), *онавісніти* (розм.), *озвіріти, позлішати, спаленіти*.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *звеселіти, повеселіти, звеселішати, повеселішати, звеселитися, оп’яніти* (перен.), *сп’яніти* (перен.) “відчути запаморочення, захоплення від чогось приємного”, *зрадіти, порадіти, обрадіти* (діал), *обрадуватися* (рідко), *урадуватися (врадуватися)* (діал.), *зрадуватися* (розм.), *порадуватися, засмакувати* (перен.) “захопитися чим-небудь, знайти в чомусь задоволення, втіху”, *стішитися* (розм.), *затріумфувати* (рідко) “док. до тріумфувати”, *пояснити* (перен.) “стати погідним, лагідним і т. ін. (про обличчя, погляд і т. ін.)”, *прояснити* (перен.) “вийти із стану байдужості, стати радісним, веселим; пожвавитися”, *прояснішати* (розм.), *заяснішати*.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *обезуміти* (рідко), *збожеволіти, одуріти* (розм.), *вдуріти* (діал.), *здуріти* (розм.), *знавісніти*

(розм.), *оп'яніти, сп'яніти, захмеліти, схмеліти, отуманіти* (розм.), *потуманіти* (розм.), *стуманіти, очманіти* (розм.), *очуманіти* (розм., рідко)

7. «Стан, що пердає внутрішню властивість людини, її якість»: *збайдужіти, поберегтися, поглибшати* (перен.), *загрубіти* (перен.), *згрубіти, огрубіти, здобріти* (розм.), *роздобріти* (розм.) “стати добрим, добродушним”, *подобріти, подобрішати, подурніти, подурнішати, скриводушити, полагідніти, злагідніти, зледачіти* (рідко), *зледащіти, розледащіти, заледащіти, обледащіти* (рідко), *поледащіти* (розм.), *злегковажити, вимізерніти, змізерніти, помізерніти, змудріти* (діал.), *зм'якнути, пом'якнути* (розм.), *знахабніти, знікчемніти* (розм.), *понікчемніти, запаришивіти* (розм.), *споважніти, опоганіти* (розм., рідко), *споганіти* (розм.), *зіпсуватися, попсуватися, порозумніти* (рідко), *порозумнішати, поскупіти, присмирніти, посмирніти, посмирнішати, посмілівішати, осміліти, посмілішати, посоліднішати* (рідко), *посуворіти; отверезіти* (перен.), *потверезіти, протверезіти* (перен.) “стати здатним свідомо діяти, міркувати, сприймати щонебудь”, *потеплішати* (перен.), *отупіти, охижіти* (рідко), *похорошіти, зачерствіти* (перен.), *очерствіти, почерствіти*.

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *побоятися, збоятися* (діал.), *убоятися* (заст., уроч.), *повірити* “відчути довір'я до кого-, чого-небудь, проїнятися вірою в чийсь щирість, порядність”, *згидувати, погидувати, згордити* (рідко), *загордитися* “стати гордовитим, чванливим; зазнатися”, *погордитися, загордувати, згордувати, погордувати, погребувати, подорожити, подружити* “стати друзями з ким-небудь; заприятелювати // виявити взаємну прихильність, відданість, довір'я один до одного”, *позабувати* “стати байдужим до всіх або багатьох, усього або багато чого-небудь”, *зажаліти* (діал.), *пожаліти, пожалкувати, пожалувати, нажахатися, позавидувати, позаздрити, зіронізувати* (рідко), *покохати* “відчути глибоку сердечну прихильність, внутрішній потяг до когось, чогось”, *укохати* (розм.), *злюбити* (розм.), *полюбити, налякатися, перелякатися, злякатися, понадіятися, зненавидіти, понехаяти і понехати* (діал.), *запишатися, попіклуватися,*

переполохатися, пополохатися, сполохатися, приревнувати, поспівчувати, настрахатися, застрашитися (розм.), *перестрашитися* (розм.), *поцікавитися* “виявити цікавість, інтерес, увагу до кого-, чого-небудь”, *похолоднішати* (перен.) “стати холоднішим, суворішим до когось, чогось”; *охолоннути* (перен.), *схолоннути* (перен.) “утратити початкову силу вияву (про почуття, бажання і т. ін.) // утратити інтерес до кого-, чого-небудь; стати байдужим до кого-, чого-небудь”, *пошанувати, пошкодувати*.

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *збадьоритися, прибадьоритися* (розм.), *розбундючитися* (розм.) “стати дуже збудженим, запальним; розпалитися”, *пробушувати* “док. до бушувати”, *розвередувати* (розм., рідко) “стати вередливим, примхливим”, *погарячкувати, задрімати, пожадувати* (рідко), *пожвавішати, поживішати* (розм.), *злукавити, промарудити* (розм.), *змудрувати* (діал.), *помудрувати* (розм.), *запаніти* (розм.), *попаніти, спаніти* (розм.), *схитрувати і схитрити* (розм.).

Дієслова (їхні лексико-семантичні варіанти), що називають каузоване становлення, утворюють похідні у семантичній позиції ‘*ві́кликати у когось певний стан*’, де префіксальні деривати мають, безумовно, результативний характер і називають стан, якого набув носій під впливом зовнішнього неактивного каузатора. Девербативи з таким словотвірним значенням утворюються від семем, що становлять периферію лексико-семантичного поля на позначення внутрішнього стану (“*переводити у стан*”), а саме від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *повалити 1* (перен.) “позбавити можливості триматися на ногах, змусити лягти (про втому, хворобу, сон і т. ін.)”, *зв’ялити і ізв’ялити* (рідко) (перен.), *зів’ялити і зов’ялити* (рідко), *пов’ялити* (перен.) “зробити кволим, немічним”; *скам’янити, зледенити, зморити, заморити, приморити, розморити, уморити, спаралізувати, зтомити* (розм.), *потомити*.

2. «Стан фізичного болю»: *удушити (вдушити)* (перен.), *закрутити* (перен.), *попекти, витрудити* (діал.).

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *зледенити, зморозити* (перен., розм.), *попалити, попекти, спекти* (розм.).

4. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *зсудомити, посудомити*.

5. «Стан, що передає смерть, упокоєння» (похідні відсутні, бо немає твірних зі статальною семантикою “*переводити кого-небудь у стан*”).

6. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *зв’ялити і ізв’ялити* (рідко) (перен.), *зів’ялити і зов’ялити* (рідко), *пов’ялити* (перен.) “зробити блідим, позбавити свіжості”.

• **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *збаламутити, набаламутити, знудити* (розм.), *занудити* (заст.) “викликати нудьгу в кого-небудь”; *зв’ялити і ізв’ялити* (рідко) (перен.), *зів’ялити і зов’ялити* (рідко), *пов’ялити* (перен.) “викликати страждання, важкі переживання”, *зажурити, зжури́ти, скам’янити* “зробити байдужим, нечулим”, *заклопотати, збунтувати, затривожити* (діал.), *стривожити, потривожити, потурбувати, стурбувати, стьмарити* (перен.), *охмарити* (перен., розм.)

2. «Стан, що передає розгубленість, неухважність, лїнь»: *оконфузити* (розм.), *сконфузити*.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *примучити*.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *збісити* (розм., рідко), *розгнівати і розгнівити, угнівити* (рідко), *погнівити, надрочити* (розм.), *подрозгнівити* (рідко) “роздратувати, вразити”, *озлити, розізли́ти, знервувати, рознервувати, розсердити, осердити* (рідко).

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *повеселити, полестити* “док. до лєстити; викликати почуття задоволення в кого-небудь”, *зрадувати, обрадувати, порадувати, розрадувати* (рідко) “викликати радість, розвеселити”, *урадувати (врадувати)* (діал.), *стішити* (розм.), *ощастити* (заст.).

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *обтуманити* (діал.).

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *зіпсувати, попсувати* “негативно вплинути на кого-небудь, розбестити когось”.

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *збридити* (діал.), *здивувати, подивувати, нажахати* (розм.), *злякати і ізлякати* (рідко), *перелякати, наполохати, настрахати, перестрахати, пострахати і пострашити* (розм.), *пристрахати і пристрашити*.

Близько 39 % твірних мотивують похідні з результативним характером, і це найбільший показник порівняно з іншими словотвірними значеннями дериватів. Набуття стану повною мірою переважно маніфестують мотивати від базем зі значенням становлення й каузованого становлення, оскільки це закладено їхньою семантикою: *набувати стану, переводити у стан* (нерезультативне значення) – *набути стану, перевести у стан* (результативне значення, об’єктивоване похідними доконаного виду шляхом перфективації). Мотиватори, що корелюють із семою ‘статичність’, хоч незначною мірою, але також утворюють похідні зі словотвірним значенням ‘*зазнати стану повністю, набути його повною мірою*’ (*веселитися → звеселитися, радіти → зрадіти* і под.)

Зафіксована достатньо велика кількість похідних, які, з одного боку, становлять видову пару з виокремленими твірними вербативами шляхом перфективації: *бентежитися → збентежитися, киснути → закиснути, мліти → умліти (вмліти), нітитися → знітитися, слабнути → ослабнути, смутитися → засмутитися, томитися → стомитися* і под., а з іншого боку, є членами корелятивної видової пари, у якій вторинне слово утворене шляхом імперфективації: *збентежитися → збентежуватися, закиснути → закисати, умліти (вмліти) → умлівати (вмлівати), знітитися → знічуватися, ослабнути → ослабати, засмутитися → засмучуватися, стомитися → стомлюватися* і под. Словникові статті у другому випадку беруть за вихідну лексему префіксальне дієслово недоконаного виду, і лексикографічний опис здійснюється з орієнтацією на недоконаний вид, хоч він є у таких випадках граматично вторинним: *смутитися → засмутитися → засмучуватися, киснути → закиснути → закисати* і под.;

У дисертаційних роботах про дериваційний потенціал дієслів із семантикою створення об'єкта [69], із семою руйнування об'єкта [162] такі префіксальні деривати (а саме видові пари *вибудувати / вибудовувати*, *загатити / загачувати*, *продірявити / продірявлювати*, і под.; *задавити / задавлювати*, *роздушити / роздушувати*, *задушити / задушувати* і под.) віднесені до похідних зі словотвірним значенням «довести дію до результату», тобто префіксальне дієслово доконаного виду розуміється як похідне від твірного непрефіксального дієслова недоконаного виду, а префіксальні одиниці недоконаного виду трактуються як вторинно утворені шляхом імперфективації.

Не заперечуючи такого підходу і розглядаючи його як один з можливих при описі віддієслівних дериватів, пропонуємо інший спосіб трактування мотивованих префіксальних вербативних одиниць, який відповідає їхнім словниковим дефініціям. Оскільки лексикографи у статтях реєстр видових пар ведуть, починаючи з префіксального дієслова недоконаного виду, а їхній корелят доконаного виду поданий як вторинний, маємо такий опис:

ЗАМЛІВАТИ, *недок.*, **ЗАМЛІТИ**, *док.* 1. Втрачати чутливість, німіти внаслідок порушення кровообігу (про частини тіла); затерпати.

ЗОМЛІВАТИ, *недок.*, **ЗОМЛІТИ** і *рідко* **ЗІМЛІТИ**, *док.* 1. Втрачати свідомість; непритомніти. 3. Ставати нечутливим через порушення кровообігу; терпнути (про частини тіла).

ОМЛІВАТИ, *недок.*, **ОМЛІТИ**, *док.*, *рідко*. Те саме, що *зомлівати* 1.

ОБІМЛІВАТИ і *рідко* **ОБОМЛІВАТИ**, *недок.*, **ОБІМЛІТИ** і *рідко* **ОБОМЛІТИ**, *док.*, *розм.* 1. Слабнути до втрати свідомості під впливом якого-небудь сильного почуття 2. Втрачати здатність до руху; терпнути, клякнути (про частини тіла).

РОЗІМЛІВАТИ, *недок.*, **РОЗІМЛІТИ**, *док.* 1. // Знемагати, знесилюватися від душевного або фізичного перенапруження, спеки, тепла і т. ін. (про людей).

УМЛІВАТИ (**ВМЛІВАТИ**), *недок.*, **УМЛІТИ** (**ВМЛІТИ**), *док.* 1. Знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін. // Перебувати у стані розслабленості, млості // Втрачати свідомість, непритомніти;

зомлівати // Завмирати, ціпеніти. 2. Ставати нечутливим через порушення кровообігу; терпнути (про частини тіла).

Якщо зіставити такі префіксальні деривати з твірним *мліти*, то помітно, що семантичний зсув між ними мінімальний, у похідних немає додаткових відтінків темпоральності, інтенсивності чи розподільності, у перифразах деяких одиниць фіксується хіба що причина стану, названого твірним (*внаслідок порушення кровообігу; під впливом якого-небудь сильного почуття, переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін.; від душевного або фізичного перенапруження, спеки, тепла і т. ін.*), фактично словникові дефініції будуть синонімічними до визначення базової одиниці. Пор.:

МЛІТИ, *недок.* 1. Бути в стані розслабленості, знемоги. 2. // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо). 3. Утрачати свідомість; непритомніти.

Таких випадків більшої чи меншої схожості між твірними статальними дієсловами і їхніми префіксальними, а також постфіксальними похідними зафіксовано безліч. Причому рівень схожості тлумачень таких пар варіює від абсолютної тотожності (дублетні описи) до власне синонімічності. Наприклад:

БЕРЕГТИСЯ, *недок.* 1. Дбати про своє здоров'я, бути обачним, уважним до себе. 2. Бути пильним, обережним; остерігатися → ОБЕРІГАТИСЯ, *недок.*, ОБЕРЕГТИСЯ, *док.* 1. Бути обережним, остерігатися; берегтися.

ДРИГАТИ, *недок.*, *розм.* 2. Пересмикуватися внаслідок мимовільного скорочення мускулів → ДРИГАТИСЯ, *недок.*, *розм.* Те саме, що дригати 2.

М'ЯКНУТИ, *недок.* 3. *перен.* Ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти → РОЗ'М'ЯКАТИ, *недок.*, РОЗМ'ЯКНУТИ і РОЗМ'ЯКТИ, *док.* 4. *перен.* Ставати розчуленим, добрим, лагідним; ОБМ'ЯКАТИ, *недок.*, ОБМ'ЯКНУТИ, *док.*, *розм.* 3. *перен.* Ставати лагіднішим, поблажливішим; втрачати попередню суворість, лагідніти.

НУДИТИ, *недок.*, *розм.* 2. *рідко.* Те саме, що *нудитися* → НУДИТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати нудьгу; перебувати в стані нудьги.

ПУХНУТИ і рідко ПУХТИ, *недок.* 1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим; опухати // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини) → ЗАПУХАТИ, *недок.*, ЗАПАХНУТИ і ЗАПУХТИ, *док.* Ставати хворобливо пухлим; набрякати; ОБПУХА́ТИ, *недок.*, ОБПЇ́ХНУТИ і ОБПЇ́ХТИ, *док.*, *рідко.* Те саме, що опухати; РОЗПУХАТИ, *недок.*, РОЗПУХНУТИ, *док.* 1. Набрякати, потовщуватися від запалення, хвороби; СПУХАТИ, *недок.*, СПУХНУТИ і *рідко* СПУХТИ, *док.* 1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим, набрякати від скупчення рідини в тканинах тіла; опухати // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини). 2. *розм.* Ставати повним, товстим; пухнути.

ТПАТИ, *недок.* 3. Тремтіти, дрижати всім тілом; бути охопленим тремтінням, дрожем (про тіло та його частини) від холоду, хвороби і т. ін. → ТПАТИСЯ, *недок.* 2. Тремтіти, дрижати всім тілом; бути охопленим тремтінням, дрожем (про тіло та його частини) від холоду, хвороби і т. ін.

ТЬМАРИТИ, *недок.* 3. *перен.*, *перев.* у сполуч. із сл. *свідомість*. Позбавляти ясності, чіткості сприйняття; доводити когось до стану, близького до запаморочення → ОТЬМАРЮВАТИ, *недок.*, ОТЬМАРИТИ, *док.*, *перех.*, *рідко.* 2. *перен.* Позбавляти здатності усвідомлювати свої дії, вчинки; запаморочувати; ПОТЬМА́РЮВАТИ, *недок.*, ПОТЬМА́РИТИ, і рідко ПОТЬМАРІ́ТИ, *док.* 3. у сполуч. із сл. *свідомість*, *розум* і т. ін., *перен.* Позбавляти чіткості сприйняття; запаморочувати.

Від похідних зі словотвірними значеннями **‘ззнати стану повністю, набути його повною мірою’** і **‘вікликати у когось певний стан’**, що пов’язані зі значенням результативності, проаналізовані деривати відрізняються тим, що перші є зафіксованими окремою словниковою статтею префіксальними утвореннями лише доконаного виду і не розвивають на своїй основі корелят шляхом імперфективації, а другі становлять видову пару, причому лексикографічне тлумачення бере за основу видовий корелят недоконаного виду, у результаті чого маємо словникові дефініції, які дуже схожі до описів твірних або й дублюють їх. Вважаємо їх **словотвірними синонімами** (133 деривати), і вони однаковою мірою утворюються

від твірних зі значенням статичності, становлення і каузованого становлення, зокрема походять від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *прив'ядати / прив'янути* (перен.) “поступово втрачати силу, рухливість, бадьорість; ставати млявим, байдужим”, *знемагатися / знемогтися*, (рідко) *ізнемогтися* (розм.), *нездужатися*, *перележувати / перележати* (розм.), *умлівати (вмлівати) / умліти (вмліти)*, *замлівати / замліти*, *зомлівати / зомліти* і (рідко) *зомліти*, *обімлівати* і (рідко) *обомлівати / обімліти* і (рідко) *обомліти*, *омлівати / омліти* (рідко), *примлівати / примліти* (зах.) “втрачати силу, бадьорість, жвавість”, *розімлівати / розімліти* “знемагати, знесилюватися від душевного або фізичного перенапруження, спеки, тепла і т. ін. (про людей)”, *обм'якати / обм'якнути* (розм.), *підм'якати / підм'якнути* (розм.), *поникати / поникнути*, *нудитися*, *ослабати / (рідко) ослабіти, ослабнути, ослабити; послабати (рідко) / послабіти, послабнути, послабити; вичахати / вичахнути і вичахти* (перен.)

(“переводити кого-небудь у стан”) *провалювати / провалити* (перен.) “про стан напівзабуття в кого-небудь”, *звалювати / звалити* (перен.) “позбавляти здатності триматися на ногах, змушувати лягати (про втому, хворобу, сон і т. ін.)”, *вив'ялювати / вив'ялити* (перен.) “виснажувати, знесилювати”, *натомлювати / натомити, стомлювати і (рідко) стомляти / стомити, утомлювати (втомлювати) і (рідко) утомляти (втомляти) / утомити (втомити)*, *засліплювати і засліпляти / засліпити, осліплювати і (рідко) осліпляти / осліпити*.

2. «Стан фізичного болю»: *затерпати / затерпнути*,

(“переводити кого-небудь у стан”) *придушувати, здушувати / здушити, задушувати; уколювати 1 (вколювати) / уколоти (вколоти)* (перен.); *розламувати* (розм.) / *розламати, розломлювати / розломити* “викликати ломоту, біль (у кістках, суглобах, м'язах)”; *намулювати 2 / намуляти і намулити, обпикати / обпекти, опикати 1 / опекути, стискати і стискувати / стиснути*,

притискати і притискувати / притиснути (перен.), *натруджувати / натрудити* (розм.).

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *розгорятися і розгоратися / розгорітися* (перен.) “перебувати у хворобливому стані, мати підвищену температуру”, *заклякати / заклякнути і заклякти, оклякати / оклякнути, уклякати (вклякати) / уклякнути (вклякнути), примерзати / примерзнити і (рідко) примерзти*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *запалювати / запалити* (мед.) “викликати запалення якого-небудь органу або частини тіла”, *перепалювати / перепалити* (перен.) “відчувати жар, підвищення температури (звичайно внаслідок хвороби).”, *пропалювати / пропалити* (перен.) “пронизувати, викликаючи відчуття болю”, *спалювати / спалити* “спричиняти хворобливе відчуття жару, печії і т. ін.”.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *розквітати / розквітнути* (перен.) “іосягати найкращої пори розквіту своїх фізичних і духовних сил, молодості, краси, таланту і т. ін.”, *розцвітати / розцвісти* (перен.) “відчувати радість, приємність, насолоду”, *видужувати / видужати, одужувати / одужати, піддужувати / піддужати* (розм.), *оживатися / ожитися* (діал.), *підкріплюватися і підкріплятися / підкріпитися* (розм.) “додавати собі сили, бадьорості завдяки відпочинку, їжі, напоям, сну і т. ін.”, *укріплюватися і укріплятися / укріпитися, скріплюватися і скріплятися / скріпитися, тверезитися* (рідко) “те саме, що тверезіти”;

(“переводити кого-небудь у стан”) *збадьорювати / збадьорити, підбадьорювати / підбадьорити, зціляти / зцілити, підкріплювати і підкріпляти / підкріпити, укріплювати і укріпляти / укріпити*.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *битися, дригатися, тіпатися, тріпатися, пересінуватися, пружинитися*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *стрясати / стрясти*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *заночовувати / заночувати, переночовувати / переночувати, опочивати / опочити* (заст.).

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *погасати 1 / погаснути* (перен.), *згибати / згибнути* (діал.), *загибати / загинути* і (рідко) *загибнути, погибати / погинути* і (рідко) *погибнути, здихати / здохнути, подихати 2 / подохнути* (розм.), *відмирати / відмерти; завмирати / завмерти* (рідко), *замирати / замерти* (рідко) “умирати, гинути”; *помирати / померти, умирати (вмирати) / умерти (вмерти); відмерзати / відмерзнути і відмерзти, змерзати* (рідко) / *змерзнути і змерзти, промерзати / промерзнути і промерзти, примерзати / примерзнути* і (рідко) *примерзти* “гинути від морозу”; *пропадати / пропасти*.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *зажовкати / зажовкнути, примеркати / примеркнути і примеркти, пломенитися* (поет., рідко), *пломенітися* (поет., рідко), *запухати / запухнути і запухти, напухати / напухнути, обпухати / обпухнути і обпухти* (рідко), *розпухати / розпухнути, спухати / спухнути* і (рідко) *спухти, світитися* (перен.); *висихати / висохти, висохнути* і (рідко) *висхнути, зсихати* і (рідко) *ізсихати / зсохнути* і (рідко) *ізсохнути, зсохти* і (рідко) *ізсохти, засихати / засохнути, засохти* і (діал.) *засхнути* (перен.), *підсихати / підсохнути* (перен.), *присихати / присохнути* і (діал.) *присхнути* (перен.), *усихати (всихати) / усохнути (всохнути) і усохти (всохти)* “виснажуватися, ставати блідим, худим; зменшуватися в розмірі, об’ємі, у вазі”, *шарітися 1*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *затуманювати / затуманити* “заволікти сльозами”.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *бідкуватися* (рідко), *обурюватися / обуритися* (заст.), *зажурюватися / зажуритися, прокисати / прокиснути* (перен., розм.), *закисати / закиснути* (перен.), *знічуватися / знітитися* (перен.), *нудитися, засмучуватися / засмутитися, осмучуватися / осмутитися* (розм., рідко), *умлівати (вмлівати) / умліти (вмліти)* “знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін ”,

затъмрюватися / затъмритися (перен.), *потъмрюватися / потъмáритися* і (рідко) *потъмрiтися* (перен.), *захмарюватися / захмаритися* (перен.), *нахмурюватися / нахмуритися, юртуватися*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *збентежувати / збентежити, розбентежувати / розбентежити* “викликати у кого-небудь тривогу, бентежність з приводу чогось”, *збурювати / збурити, здушувати / здушити* (перен.), *запалювати / запалити* (перен.), *розпалювати / розпалити* (перен.) “викликати в кого-небудь стан нервового збудження.”, *спалювати / спалити* (перен.) “викликати важкі болісні переживання”, *засмучувати / засмутити, осмучувати / осмутити* (рідко); *утомлювати (втомлювати)* і (рідко) *утомляти (втомляти) / утомити (втомити)* “викликати почуття незадоволення, досади, набридати”; *стомлювати* і (рідко) *стомляти / стомити* “викликати нудьгу, нехіть і т. ін. своєю одноманітністю, довготривалістю”, *розтривожувати / розтривожити* “викликати в кому-небудь тривогу, неспокій, хвилювати когось”, *затъмрювати / затъмрити* (перен.) “робити смутним, похмурим”, *захмарювати / захмарити* (перен.) “робити сумним, похмурим кого-небудь, надавати сумного, похмурого виразу чомусь”, *зачіпати / зачепити* (перен.) “викликати хвилювання у кого-небудь, тривожити”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *знічуватися / знітитися* (перен.), *засоромлюватися / засоромитися, осоромлюватися / осоромитися*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *збентежувати / збентежити*.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *погибати / погинути* і (рідко) *погибнути* (перен.) “переживати труднощі, страждати фізично або морально; мучитися”, *знемагатися / знемогтися*, (рідко) *ізнемогтися* (розм.), *перемовчувати / перемовчати* “тримуватися від відповіді, переносити, переживати що-небудь мовчки”, *витерплювати / витерпіти*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *змучувати / (рідко) змучити, замучувати / замучити, промучувати / промучити* “завдавати кому-небудь мук,

страждань”, *розпикати / розпекти* (перен., розм.), *обтяжувати* і (рідко) *обтяжати / обтяжити* (перен.), *стискати і стискувати / стиснути* (перен.).

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *надувати і надимати / надути* (вжив. зі словом *губи*), *дутися, лютуватися, нервуватися, ярітися*;

(“переводити кого-небудь у стан”) *прогнівляти / прогнівити і прогнівати, піддрочувати / піддрочити* (розм.), *денервувати*.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *звеселятися, розкошуватися* (рідко), *утішатися (втішатися) / утішитися (втішитися), потішатися / потішитися, відтавати / відтанути* (перен.) “виходити зі стану заціпеніння, туги, жалю; утрачати суворість, холодність”; *розтавати / розтанути і розтати*, (рідко) *розтаяти* (перен.) “розчулюватися, ставати добрішим, лагіднішим”;

(“переводити кого-небудь у стан”) *звеселяти / звеселити, розвеселяти / розвеселити, загрівати / загріти* (зах., перен.), *зігрівати і зогрівати / зігріти і зогріти* (перен.), *пригрівати / пригріти* (перен.), *прогрівати / прогріти* (перен.), *підлещувати і підлещати / підлестити, потішати, потішити, утішати (втішати) / утішити (втішити)*.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»

(“переводити кого-небудь у стан”) *задурманювати / задурманити* (перен.), *одурманювати / одурманити, запаморочувати / запаморочити, затуманювати / затуманити* (перен.), *отуманювати / отуманити* (перен.), *стуманювати / стуманити* (перен.), *затъмарювати / затъмарити* (перен.), *отъмарювати / отъмарити* (перен.), *потъмарювати / потъмарити*.

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *оберігатися, обм'якати / обм'якнути* (перен.), *підм'якати / підм'якнути, розм'якати / розм'якнути і розм'якти* (перен.), *притихати / притихнути* (перен.), *стихати / стихнути* (перен.);

(“переводити кого-небудь у стан”) *зм'якшувати / зм'якшити* (перен.), *розм'якшувати / розм'якшити* (перен.), *пом'якшувати / пом'якшити* (перен.).

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *обоготворяти* (книжн.), *ввіряти (увіряти) / ввірити (увірити), довіряти /*

довірити, погорджувати і (рідше) *погорджати / погордити, дивуватися, заздритися, долюблювати і долюбляти* (перев. із запереч. *не*, розм.) “те саме, що любити”, *залюблювати і залюбляти / залюбити* (перев. із запереч. *не*, розм.) “любити кого-, що-небудь”, *улюбляти (влюбляти) / улюбити (влюбити)* (розм.) “любити, кохати”, *прилюбляти* (діал.) “любити що-небудь; полюбляти”, *занехаювати / занехаяти, розніжувати / розніжити* “викликати стан приємної розслабленості, млості”, *чудуватися, ушановувати (вшановувати) / ушанувати (вшанувати), шануватися* (рідко) “виявляти повагу, пошану до кого-небудь”;

(“переводити кого-небудь у стан”) *обриджувати / обридити, залякувати / залякати, сполохувати / сполохати і сполошити, застрашувати / причаровувати / причарувати.*

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *брикатися* (перен., розм.), *набундючуватися / набундючитися* (розм., перен.), *наїжуватися / наїжитися, горойжитися* (розм.), *змовчувати / змовчати, помовчувати і (рідко) помовкувати* (розм.) / *помовчати.*

Інколи у префіксальних похідних, схожих за значенням до твірних, з’являються додаткові смислові приращення, які, на наш погляд, неможливо ні пояснити словотворчими процесами, ні спрогнозувати, однак це варіювання лексико-семантичного характеру, яке суттєво не змінює семантики твірної, тому ми такі деривати також віднесли до словотвірних синонімів. Пор.:

БОГОТВОРИТИ, *недок.* Обожнювати кого-, що-небудь, схилитися перед ким-, чим-небудь → ОБОГОТВОРЯТИ, *недок.*, ОБОГОТВОРИТИ, *док.*, *книжн.* Робити з кого-, чого-небудь божество; схилитися перед ким-, чим-небудь, поклонятися комусь, чомусь.

БУНДЮЧИТИСЯ, *недок.* Поводитися бундючно, чванливо → НАБУНДІЮЧУВАТИСЯ, *недок.*, НАБУНДІЮЧИТИСЯ, *док.*, *розм.*
2. *перен.* Пишаючись, надимаючись, прибирати зарозумілого, гордовитого вигляду.

ВІРИТИ, *недок.* // Бути впевненим у кому-небудь, вважати когось гідним довір'я. 3. Мати довір'я до когось → ВВІРЯТИ (УВІРЯТИ), *недок.*, ВВІРИТИ

(УВІРИТИ), *док.* 1. Покладаючись на кого-, що-небудь, довіряти, віддавати щось у чийсь розпорядження, на чийсь волю. 2. Покладатися на кого-небудь, довіряти комусь; ДОВІРЯТИ, *недок.*, ДОВІРИТИ, *док.* 1. Вірити кому-, чому-небудь, покладатися на кого-, що-небудь.

Погоджуємося з позицією І. Кузьми (Вербовської), що термін «словотвірні синоніми» потребує ширшого тлумачення, адже його можна проектувати на рівень спільнофункційних афіксів, на рівень спільнокоренових дериватів з тотожним значенням [38, с. 170], а також, як показав матеріал віддієслівного статального словотвору, у площину дериваційних зв'язків «твірне-похідне», якщо мотиватор і мотиват об'єднані однаковим чи близьким значенням.

Дуже часто спільнокореневі семантично близькі одиниці, є контекстуально взаємозамінними. Вважаємо, що такі випадки є підтвердженням синонімічного багатства нашої мови як на лексичному, так і на словотвірному рівнях, засвідчують можливість висловити думку різноманітними засобами (у т. ч. словотворчими) і вказують на важливість таких станів, адже вони стосуються фізичної, фізіологічної та емоційної сфер людини, її фізичного та психічного здоров'я і називають типові, часто повторювані станові ситуації, що й зумовило виникнення різноманітних мовних ресурсів для їхнього найменування [151, с. 237].

Дієслівна префіксація є засобом експлікації сем, закладених в семантиці мотиватора [174, с. 9]. Вербатив як предикативний центр речення становить ніби згорнутий «сюжет», елементом розгортання якого є «фазова парадигма, що передбачає вказівку на час виникнення якого-небудь процесу, його вияви, розвиток у часі і завершеність, що супроводжується досягненням певного результату або повною вичерпаністю» [174, с. 13-14]. З цього погляду префіксація є способом виявити темпоральні (фазові) параметри дієслова, які характеризують перебіг дії (або стану) в часі, указують на її етапи: початок, кінець, продовження [12, с. 27]. Фазовість, внутрішня темпоральність дієслова була в полі зору і О. Потебні: «Думка, зупиняючись на дії, розкладає їх на низку моментів, ковзаючи по дії мимохідь, стискає її в один момент» [164, с. 85]. Досліджувані вербативи називають стан, який, розгортаючись у часі, має однакові фази свого тривання.

На важливість темпоральних характеристик для дієслів на позначення внутрішнього стану істоти вказує їхня активна сполучуваність з обставинними детермінантами на позначення часу. Переважно це прислівники або прислівникові сполуки, які означають невизначену тривалість (*довго, довго-довго* та ін.), певний часовий відрізок (*сьогодні, тепер, зараз, вчора, завтра, вночі* та ін.), постійний характер стану (*завжди, вічно, день у день* та ін.), повторюваність певного стану (*щоденно, щохвилино, вечорами, днями* та ін.), початковий часовий момент стану (*віддавна, спочатку, з тих пір, з дитинства* та ін.) [138, с. 72-73].

Твірні статальні дієслова належать до недоконаного виду, і це означає, що у них «немає жодних обмежень у сполучуваності», крім тих, які зумовлені їхніми власними значеннями, «а також немає будь-яких лакун в парадигмі, пов'язаних з категорією часу» [133, с. 39]. На думку В. Барчука, об'єктивація загальнокатегорійного значення дієслова відбувається «через усвідомлення тривання дії, процесу, стану, в основі якого лежить семантика інтервалу як моменту або проміжку дії (семантика т. зв внутрішнього часу, тобто тривання). Цей момент дії орієнтований не на вираження того, що відбувається між діями (їх актами) (лінгвально це ніяк граматично не об'єктивується), а на вираження самої дії чи проміжку з погляду її тривання як такої, що почалася, здійснюється, завершується, повторюється, є одномоментною і под.»; це значення об'єднує усі слова класу дій (або станів) і є за природою темпоральним, тобто пов'язаним об'єктивно з онтологічним часом як базою ментально-світоглядного феномена людини – носія мови [17, с. 128].

Темпоральна валентність дієслів поля з семантичною темою «внутрішній стан істоти» об'єктивована у похідних зі значеннями '*почати перебувати у стані*', '*перебувати у стані якийсь час*', '*перестати перебувати у стані*' (для дієслів, що корелюють із семами '*статичність*' і '*становлення*') і '*почати переводити у стан*', '*перестати переводити у стан*', '*переводити у стан якийсь час*' (для твірних одиниць, що означають '*каузоване становлення*').

«Установити загальне (інваріантне) словотвірне значення – значить відділити семантичний зміст дериватора, мінімально залежний від його оточення, від тих

доповнень, які обумовлені внутрішніми і зовнішніми контекстами його вживань» [121, с. 208-209]. Словотвірне значення ‘почати перебувати у стані’ називає стадію типової статальної ситуації, яка виражає початок тривання стану – його перехід із «небуття» в «буття» [207, с. 18], і актуалізоване в похідних від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *розболюватись / розболітися* “захворювати, занедужувати (про людину)”, *заклекотати / заклекотіти* “почати хрипіти (про звуки в грудях, горлі)”, *замлівати* (рідко), *замлоїти, занедужувати / занедужати, рознедужуватися / рознедужатися* (розм.) “ставати хворим, слабим; занедужувати”, *занудити, заслабіти* (розм.), *захворювати / захворіти, захорувати / захоріти* (діал.)

2. «Стан фізичного болю»: *заболіти, зболіти* (розм.), *занити, понивати / понити* “починати нити”, *засвербіти, засмоктати, заштрикати* (розм.), *защеміти*.

3. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *зацвітати / зацвісти* (перен.) “вступати в пору розквіту фізичних і духовних сил, молодості, краси”.

4. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *задилькотати і задилькотіти* (зах.), *задрижати, запульсувати, застугоніти, затіпатися* (розм.), *затремтіти, затріпати, затріпотати і затріпотіти*.

5. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *заблищати, зажевріти, замерехтіти* (перен), *запалахкотіти і* (рідко) *запалахкотати* (розм.), *запашіти* (розм.), *запломеніти* (перен.), *заполум'яніти* (перен.), *запроменіти* (перен.), *засяяти і засяти, зацвітати 1/ зацвісти* (перен.), *розцвітати* (перен.) / *розцвісти, зачервоніти*.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *забанувати* (діал.), *забідкатися* (розм.), *збурюватися / збуритися, загорювати, задосадувати* (розм., рідко), *заклопотатися, заметатися, замліти* (рідко), *занудьгувати, затужити* (розм.), *затривожитися* (розм.), *розтривожуватися / розтривожитися* (розм.)

“ставати стривоженим, неспокійним, починати хвилюватися”, *затурбуватися, заскучати, засмуткувати* (розм.), *засумувати, захандрити*.

2. «Стан, що передає розгубленість, неухажність, лінь»: *завагатися, розлінюватися / розлінуватися і розлінитися* “ставати ледачим; звикати до лінощів”.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *застогнати* (перен.)

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *забунтуватися, залютувати, забіснуватися, занервувати, заприскати, заяріти, заяритися*.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *запалахкотіти* (розм.), *заясніти* (перен.)

6. “Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: *завеличатися* (розм.), *розщедрюватися* (розм.) “починати виявляти щедрість”.

7. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *задрижати, зажахатися* (розм.) *запишатися, запіклуватися* (розм.), *зацікавлюватися / зацікавитися*.

8. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *забушувати, збушувати* (рідко) “те саме, що забушувати”, *завередувати, загуляти* “почати поводити себе непристойно, легковажно”, *зажирувати* (розм.), *заковерзувати* (розм.), *замовчати* (розм.), *замудрувати* (розм.), *запаніти* (розм.), *запустувати*.

Кілька префіксальних (і префіксально-постфіксальних) девербативів експлікують темпорально-квантитативну модифікацію дії — «початок максимальної інтенсивності» [207, с. 15]: *розболюватися / розболітися* “починати сильно боліти (про органи, частини тіла і т. ін.)”, *розсвербітися* (розм.) “почати сильно свербіти”, *розщемітися* (розм.) “почати сильно щеміти” (“Стан фізичного болю”); *розтурбовуватися / розтурбуватися* “почати сильно турбуватися, непокоїтися, хвилюватися”, *розклопотатися* (розм.) “почати багато і часто клопотатися” (“Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу”), *розвеличатися* (розм.) “почати надмірно величатися, пишатися, хвалитися, чим-небудь” (“Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість”), *розпишатися* (розм.) “почати дуже пишатися” (“Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до

кого-, чого-небудь”). «Вживання префікса *роз-* із постфіксом *-ся* в інтервальній функції переважно вказує на надмірність дії» [17, с. 173] або стану, ускладненого у наших випадках значенням починальності.

«Аналіз семантики похідного, виділення його словотвірного значення здійснюється шляхом встановлення смислових відношень між похідним і твірним, шляхом створення перифрази» [82, с. 23], яка репрезентована у словникових дефініціях – “почати перебувати у стані, названому твірним словом”. В утворенні деяких дериватів поняття статичності і становлення взаємно переплітаються у парі «твірне – похідне», що зафіксовано словниками: мотиватор зі значенням статичності (власне стану) породжує мотиват зі значенням становлення (переходу у стан), пор.: *буритися* (діал.) “хвилюватися” (бути в стані хвилювання) → *збурюватися/збуритися* “ставати неспокійним” (переходити в стан хвилювання), *недугувати* і (рідко) *недужати* “бути хворим” → *занедужувати / занедужати* “ставати хворим”, *рознедужуватися / рознедужатися* (розм.) “ставати хворим, слабим”; *цвісти* (перен.) “бути в розквіті сил, молодості” (бути в стані) → *зацвітати/зацвісти* (перен.) “вступати в пору сил, молодості, краси” (переходити в стан) і под. У таких дериватах семантика становлення тісно пов’язана зі значенням починальності (пор.: *збурюватись* – “починати буритись”, *занедужувати* – “починати недужати”, *зацвітати* – “починати цвісти” і под.).

Типовим префіксом для вираження початкової фази перебування у певному стані є префікс *за-*. «[...] Широкі сполучувальні можливості префікса *за-* (значення починальності) обмежують використання інших префіксів для вираження цього ж значення. Для утворення певного словотвірного значення зазвичай одна основа сполучається тільки з одним із синонімічних афіксів» [143, с. 181]. Поодинокі деривати початок перебування у певному стані виражають через поєднання з іншими префіксами. Слушною є думка С. Соколової щодо префікса *роз-* у цій функції: «Абсолютно неграничне значення основи разом із результативним значенням префікса зумовлює те, що префіксальне дієслово вказує на початок стану» [175, с. 242].

Отож значення починальності «не завершує саму дію, а навпаки, продовжує її в часі. У цьому сенсі перфективоване значення починальності репрезентує дію як таку, яка характеризується якісною визначеністю і є цілісною в самому моменті виникнення, але і такою, яка не вичерпала себе, іншими словами – воно завершує тільки час самого початку дії [...], але не весь час існування дії» [207, с. 14].

Неграничність статальних дієслів зумовлює те, що вони виражають стан, не спрямований на своє закінчення [207, с. 30], однак будь-яке тривання онтологічно має початок і кінець. Р. Ахметжанова пропонує розмежовувати значення фазових фінитивних дієслів *закінчити* і *перестати / припинити*, оскільки перше з них означає доведення дії до такої межі, після якої ця дія перестає існувати в дійсності, оскільки починається інша дія, тобто досягнена її природна межа; натомість *перестати / припинити* зовсім не означають повної вичерпаності дії, навпаки потенційно залишається можливість продовження дії, перерваної через певні внутрішні причини чи зовнішні впливи [12, с. 31-32].

Тривання, яке називають дієслова на позначення внутрішнього стану, не має внутрішньої межі і не веде до вичерпаності, конкретної результативності, тому кінцеву фазу перебування у стані, відображену у префіксальних дериватах, іменуємо як '**перестати перебувати у стані**' (на що вказує і аналітичний спосіб передачі фінитивності – не *закінчити боліти*, *закінчити нудити*, *закінчити страждати* і под., а *перестати боліти*, *перестати нудити*, *перестати страждати* і под.), і похідні з таким значенням творяться від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *перенудити*, *відслабувати* (розм.), *відстраждати*, *відхворіти*, *перехворіти*.

2. «Стан фізичного болю»: *переболіти*, *перещеміти*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *відклякнути* (розм.).

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *відквітувати* і *відквітнути* (перен.),

відцвітати / відцвісти (перен.), *доцвітати / доцвісти, одцвісти* (перен.) “закінчувати цвісти”.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *перетремтіти*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *просипатися 1 і просинатися / проснутися* “переставати спати”.

• **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *перебідувати, перегорювати* (розм.), *розгорювати, пережуритися, перенудити, пересумувати, перетривожитися, перетурбуватися, відтужити, пересмуткувати* (розм.), *рохмарюватися / розхмаритися* (перен.), *розхмуритися* (розм.).

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *домучитися* “перестати мучитися”, *відстраждати*.

3. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *вибіснуватися, відбіснуватися, перебунтуватися, відлютувати, перелютувати, перескаженіти*.

4. «Стан, що передає радість, задоволення»: *відсвяткувати, пересвяткувати* (розм.).

5. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *перебоятися* (розм.), *відкохати, перелюбити, розлюбити, перетремтіти*.

6. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: *відбушувати, перебушувати, відгуляти, перековерзувати* (розм.), *перепустувати* (розм.).

Крім фазових початку і кінця певного стану для носіїв української мови важливим є саме перебування у ньому, тобто проміжок часу, протягом якого істота піддається певному станові, що підтверджується утворенням префіксальних дериватів зі словотвірним значенням ‘**перебувати у стані якийсь час**’ від:

• **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *поболіти* (розм., рідко), *повалятися, провалятися* (розм.), *поклекотати і поклекотіти; вилежувати / вилежати, відлежувати / відлежати, пролежувати / пролежати* “лежати

протягом певного часу внаслідок хвороби, втоми і т. ін., лікуючи хворобу, рану і т. ін.”, *помліти* (розм.), *пронедужати* (рідко), *відслабувати* (розм.) “прохворіти певний час”, *переслабувати* (розм.) “прохворіти якийсь час”, *послабувати* (розм.), *прослабувати*, *постраждати*, *перехворіти* і (діал.) *перехоріти* “прохворіти якийсь час”, *похворіти*, *прохворіти*, *перехорувати* (розм.), *похорувати* (діал.), *похиріти*, *пронидіти*, *почахнути*, *почевріти*.

2. «Стан фізичного болю»: *поболіти*, *проболіти*, *подавити*, *помліти*, *посвербіти*, *посмокстати* (розм.), *поштрикати*, *пощеміти*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *померзнути*, *помліти*.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *поцвісти* (перен.), *процвісти* (перен.), *покріпитися*.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *подрижати*, *продрижати*, *постугоніти*, *перетремтіти* “потремтіти деякий час”, *потремтіти*, *протремтіти*, *потріпотати* і *потріпотіти*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *передрімати*, *подрімати*, *продрімати*, *позорювати*, *поспати*, *проспати*.

7. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *поблищати*, *пожевріти*, *померехтіти*, *попалати*, *попалахкотіти*, *просіяти*, *просяяти*, *поцвісти* (перен.), *процвісти* (перен.).

- дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *побанувати* (діал.), *побідкатися*, *вибідувати*, *побідувати*, *поболіти* “боліти, переживати якийсь час”, *погорювати*, *прогорювати*, *перегорювати* “горюючи, перебути якийсь час”, *подосадувати*, *пожуритися*, *прожуритися*, *помарудитися* (розм.), *промарудитися* (розм.), *пронидіти*, *понудьгувати*, *понудити*, *потривожитися*, *потурбуватися*, *поскучати*, *пересумувати* “сумувати протягом якого-небудь часу”, *посумувати*, *просумувати*, *перетужити* “перебути якийсь час у тузі”, *потужити*, *протужити*, *помліти*, *похворіти*, *похмуритися*, *посмуткувати*;

2. «Стан, що передає розгубленість, неухважність, лінь»: **повагатися**.
3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: **помучитися, промучитися, постраждати, перетерпіти** (розм.) “потерпіти деякий час”, **потерпіти**.
4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: **подути** (губи), **позлорадіти, полютувати** (розм.), **побіснуватися, понервувати** “нервуватися якийсь час”, **позлоститися**.
5. «Стан, що передає радість, задоволення»: **проблаженствувати, повеселитися, попалахкотіти і попалахкотати, попражнувати, порадіти, порадуватися, пораювати, прораювати** (розм.), **порозкошувати, пророзкошувати, посвяткувати, посмакувати** (розм.)
6. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: **полегковажити**.
7. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: **погордитися, подивуватися, подрижати, продрижати, пожалкувати, полюбувати** (рідко), **поніжити, попишатися, перетерпіти** (розм.) “потерпіти деякий час”, **потерпіти, перетремтіти** “потремтіти деякий час”, **потремтіти, протремтіти**.
9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»: **побуйствувати** (рідко), **побушувати, повередувати, погарячкувати, вигулювати / вигуляти** “гуляти протягом певного часу”, **згуляти** “перев. із запереч. част. *не*. Провести якийсь час гуляючи, розважаючись; погуляти”, **перегулювати / перегуляти** “гуляючи, не працюючи, не навчаючись, проводити якийсь час”, **погуляти, прогуляти** “гуляти якийсь час”, **подрімати** (перен.), **пожирувати** (перен.), **прожирувати** (розм.), **поковерзувати, полицемірити, вимовчати** “промовчати певний час”, **перемовчати, помовчати, промовчати, попустувати, похитрувати, похрабрувати**.

Словникові дефініції деяких дериватів не конкретизують, яке зі значень вихідного слова зазнає модифікації при префіксальному словотворенні. Наприклад, девербативи **потерпіти** і **перетерпіти** з лексикографічними описами

“2. Виявляти терпіння, терпіти якийсь час” і “2. розм. Витримати, потерпіти деякий час” не містить вказівки, яким зі значень п’ятизначного твірного *терпіти* вони мотивуються. Це саме стосується похідних *помліти* “4. Мліти якийсь час”, *попалахкотіти* і *попалахкотати* “Палахкотати якийсь час”, *просяяти* і *просіяти* “3. Сяяти якийсь час”, а також *поблищати*, *пожесвітити*, *померехтіти*, *попалати*, *поцвісти* та багатьох інших девербативів з темпоральними значеннями. При деяких таких похідних є ілюстративний матеріал, але не можна стверджувати, що один-два-три словникові мікроконтексти повною мірою відбивають усю множину значень деривата й актуалізують усі його дійсні зв’язки з твірним, вони скоріш подані як зразок певного вживання. Тому ці префіксальні утворення вважаємо такими, що співвідносяться з усім набором значень і підзначень твірного.

Девербативи, що означають ‘*перебувати у стані якийсь час*’ мають типові і нетипові афіксальні засоби вираження цього словотвірного значення. Типові – це префікси *по-* і *про-*, які зафіксовано у більшості дериватів і які потенційно можуть сполучатися фактично з усіма твірними. Нетипові (рідкісні, нерегулярні) – ті, що використовуються з цим значенням лише в деяких похідних (*ви-*, *від-*, *з-*, *пере-*).

Префікс *по-*, багатозначність якого розвинулася ще в праслов’янський період розвитку нашої мови [58, с. 56], у вказаних дериватах маркує стан вихідного дієслова певним триванням, тому стани таких девербативів називають обмежувальними, або делімітативними [43, с. 237], дуративними [17, с. 143]. Префікс *про-* зумовлює у деривата облігаторну правобічну темпоральну валентність, тобто чітку вказівку на часові рамки тривання певного стану, тому стани, позначені ним, називають означено-тривалими [17, с. 143], тривало-обмежувальними, пердуративними [43, с. 237; 175, с. 129].

Поняття починальних (інхоативних), завершуваних (фінітивних), неозначено-тривалих (дуративних), означено-тривалих (пердуративних) фазових дієслів є в полі зору не лише дериватологів. Префіксальні утворення з такими значеннями, на думку В. Бондарка й А. Буланіна, належать до характеризованих способів дієслівної дії, на відміну від нехарактеризованих, які характер перебігу певної дії чи стану виражають без спеціальних афіксальних маркерів, а лише через

своє лексичне значення [26, с. 12-28] (що цікаво, деякі вчені дієслова власне стану визначають не як лексико-граматичний клас дієслів, а як репрезентанти нехарактеризованого статального способу дії, а вербативи переходу в стан, на їхню думку, передають інхоативний спосіб дії [26, с. 26-27]). Отже, поняття способів (родів) дієслівної дії перебувають на стику семантики, морфології і словотвору, корелює з поняттям виду і такими категоріями, як аспектуальність і акціональність. Контroversійні питання про розрізнення аспектуальних і видових значень префіксальних дієслів, про семантику результативності і її статус як суто видової чи й аспектуальної характеристики дієслова, про кількість родів дієслівної дії та ін. не мають однозначного розв'язання у мовознавчій літературі (детальніше про це див: [17, с. 31-43; 25; 26, с. 11-46; 43, с. 235-242; 89, с. 180-184; 90, с. 181-189; 127, с. 33-34; 175, с. 63-151 та ін.]). З'ясування цих та інших питань не є метою нашого дослідження, однак вони дотичні до нашої проблематики перш за все у плані вивчення внутрішньодієслівного словотворення. Беззаперечним є те, що перфективовані дієслова стану характеризуються певним словотвірним значенням і належать до одного з родів дієслівної дії, тому послуговуємося і деякими термінами аспектології (починальний, фінітивний, обмежувальний роди дієслівної дії, фазові дієслова, кількісний вияв дії тощо).

Твірні дієслова, що означають “*переводити кого-небудь у стан*”, мотивують похідні з фазовими значеннями у семантичних позиціях ‘*почати переводити у стан*’, ‘*переводити у стан якийсь час*’, ‘*перестати переводити у стан*’. Зі значенням починальності (‘*почати переводити у стан*’) зафіксовані деривати не від усіх лексико-семантичних підгруп, а лише від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан фізичного болю»: *заколоти, замуляти, заломити* “почати ломити (про біль, ломоту)”, *зарізати* “почати різати (про відчуття болю)”, *затрудити* (розм.), *зашипигати* (розм.).

2. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *запекти*.

3. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *засіпати, засмикати, засудомити, затрусити*.

4. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *засипати 2 / заснути*.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *зamuляти* і *зamuлити* (перен., розм.), *зашипигати* (розм.)

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *запекти* (перен.)

3. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *задражнити*.

4. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *потягти* (перен.) “почати вабити, манити до себе”.

Зі значенням ‘перестати переводити у стан’ зафіксовано лише один дериват – *перепекти* (перен.) зі значеннями “перестати пекти” (“Стан фізичного болю”) і “припинився біль, образа, жаль і т. ін.” (“Стан, що передає моральні страждання, терпіння”).

Певна тривалість переведення у стан словотворчо виражена у похідних зі значенням ‘переводити у стан якийсь час’, утворених від більшості лексико-семантичних підгруп твірних, а саме від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *проморити* (розм.), *протомити*.

2. «Стан фізичного болю»: *подушити, покрутити, поколотити, помуляти, пошипигати*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *поморозити* (розм.)

4. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *посмикати, протрусити, посіпати*.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *помуляти* (перен., розм.), *посмоктати, протомити, потурбувати, пошкрябати* (перен., розм.), *пошипигати* (розм.),

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *помучити, промучувати / промучити*.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *погнівити, подратувати, подрочити, позлити, подразнити, проквасити, понервувати, посердити.*

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *погріти* (перен.), *помилувати.*

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: *потуманити.*

7. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *пожахати, поінтригувати, полякати.*

Темпоральні модифікації стану є одними з найчисельніших у віддієслівному статальному словотворі, адже у семантичних позиціях *‘перебувати у стані якийсь час’* і *‘переводити у стан якийсь час’* зреалізувались 138 твірних (19 %), *‘почати перебувати у стані’* і *‘почати переводити у стан’* – 95 (13 %), *‘перестати перебувати у стані’* і *‘перестати переводити у стан’* – 39 (5 %). Звісно, такий показник продуктивності твірних – це відображення словникового континууму дериватів; в усному мовленні можливе ширше утворення нових лексем з темпоральними значенням, адже для значної кількості твірних немає семантико-дериваційних підстав, які б унеможливлювали утворення похідних з часовою семантикою. Виняток становлять семемі лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає смерть, упокоєння*», одиниці якої мають значення постійного, незмінного перебування у стані, тому не можуть актуалізовувати у похідних значення початку, завершення і тривання протягом якогось часу. Також твірні, що називають «*Негативний (хворобливий) психічний стан*», не утворили жодного починального і фінітивного деривата, і це зумовлено екстралінгвальними причинами: хворобливий стан свідомості не має свого вираженого початку і завершення, він тривалий, тому мовці не можуть ідентифікувати ці фази і їх іменувати. Одним з чинників, який стримує утворення похідних з темпоральними значеннями, є можливість передати цю семантику аналітично – за допомогою допоміжних фазових дієслів *почати, перестати* або обставинних поширювачів, що визначають певну тривалість. Наприклад, твірні *гніватися, гавити, жалісніти, легковажити, митарствувати, млоїти, німіти, ніяковіти, температурити, скорбіти, смутитися, томитися, хвинтити, шаленіти і под.* не утворили жодного часового похідного, але можуть значення початку, завершення і тривання протягом

певного часу виражати на синтаксичному рівні: *почати гавити, перестати митарствувати, температурити цілий ранок* і т. д.

Семантична категорія інтенсивності має достатньо потужний і гнучкий апарат реалізації, а її план вираження становлять засоби, що належать до різних мовних рівнів: лексичні, синтаксичні, словотворчі [139, с. 65]. У деяких статальних дієсловах міра і ступінь інтенсивності є внутрішньою характеристикою лексеми: *дрімати – спати* («Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»), *сумувати – горювати, скорбіти* («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), *гніватися, сердитися – біситися, лютувати, навіснити, пінитися, звірити, скаженіти, сатаніти; дратувати, нервувати, дразнити – лютити, бісити* («Стан, що передає незадоволення, злість»), *радіти – ликувати, блаженствувати, раювати, торжествувати, тріумфувати* («Стан, що передає радість, задоволення»), *симпатизувати – любити, кохати – божествити, боготворити, обожнювати* («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь») і под.

Аналітично це значення можуть передавати і прислівники-інтенсифікатори. Власне сполучуваність з ними і визначає квантитативні модифікації стану типової словотвірної парадигми твірних. Йдеться про обставині поширювачі на зразок *дуже, сильно, добре, багато, трохи, надміру, занадто* і под., які об'єктивовані в похідних, що називають інтенсивність і міру перебування носія у певному стані. У дериватах виразниками цієї семантики є словотворчі афікси.

Семантика твірних зі значенням власне стану, становлення і каузованого становлення, як і в темпоральних похідних, зумовлює реалізацію словотворчої спроможності базових дієслів у похідних з корелятивними словотвірними значеннями, а саме від твірних з семантикою “*бути / перебувати у стані*” і “*набувати стану / переходити у стан*” утворюються деривати зі значеннями ‘*перебувати у стані довго, багато*’, ‘*перебувати у стані вдосталь, досхочу*’, ‘*перебувати у стані надміру*’, ‘*перебувати у стані трохи, злегка*’, ‘*перебувати у стані, дуже інтенсивному, украй сильному за своїм характером*’, а мотиватори, що означають “*переводити кого-небудь у стан*”, перебувають у дериваційних зв'язках із похідними зі словотвірними значеннями ‘*переводити у стан довго,*

багато’, *‘переводити у стан вдосталь, досхочу’*, *‘переводити у стан надміру’*, *‘переводити у стан трохи, злегка’*, *‘переводити у стан, дуже інтенсивний, украй сильний за своїм характером’*.

Словотвірні значення **‘перебувати у стані довго, багато’** і **‘переводити у стан довго, багато’** містять кількісну (*багато*) і часову (*довго, тривалий час*) ознаки перебування у стані, тому їх варто назвати квантитативно-темпоральними. З такою словотвірною семантикою зафіксована невелика кількість дериватів (25) від 3% твірних, а саме від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *попогибіти* (діал.), *намлітися*, *попонуудити* (розм.), *вихворіти / вихоріти* (розм.) “довго прохворіти, дуже перехворіти”.

2. «Стан фізичного болю»: *попоболіти* (розм.),

“переводити кого-небудь у стан”: *попокрутити* (розм.)

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *попомерзнути* (розм.),

4. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *висипляти / виспати* (розм., рідко) “спати, просипати протягом довгого часу”, *відсиплятися і відсипатися / відіспатися і одіспатися* “довго спати, відновлюючи сили після перевтоми, недосипляння і т. ін.”.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *попогорювати* (розм.), *попожуритися* (розм.), *наклопотатися* “багато, довго клопотатися”, *попонуудити* (розм.), *попотужити* (розм.), *вихворіти і вихоріти* (розм.) “довго прохворіти, дуже перехворіти”.

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *намучитися*, *попомучитися* (розм.), *вистраждати* “багато страждати, зазнати великих страждань”, *настраждатися*, *перестраждати* “страждати довго, багато, переживати багато страждань”, *напоневірятися* (розм.)

“переводити кого-небудь у стан”: *намучити* “багато, довго помучити”.

3. «Стан, що передає радість, задоволення»: **попотішитися**;

“переводити кого-небудь у стан”: **попогріти** (розм.)

4. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: **поподивуватися** (розм.), **налюбитися** (розм.) “любити протягом довгого часу”;

“переводити кого-небудь у стан”: **пополюкати** (розм.)

Редуплікований префікс **попо-**, яким марковані деякі деривати, на відміну від біпрефіксації за допомогою префікса **по-**, приєднуваного до префіксальних дієслів, має єдину семантику, а саме вказує на довгу тривалість і чималу інтенсивність певної дії чи стану й належить до специфічних явищ словотвірної будови української мови [173, с. 270, див. також 127, с. 202].

Квантитативне значення ‘**перебувати у стані вдосталь, досхочу**’, що називає достатній кількісно-інтенсивний вияв стану, виявлене у дев’яти девербативах, мотивованих дієсловами власне стану і становлення: **набідкатися** (розм.), **нажуритися** («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), **навеселитися** (розм.), **намилюватися** (розм.), **нарадуватися** (розм.), **натішитися** (розм.) («Стан що передає радість, задоволення»), **надивуватися, налюбуватися** («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»), **напустуватися** (розм.) («Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»); а ‘**переводити у стан вдосталь, досхочу**’ – у двох: **нарадувати, натішити** (розм.) («Стан що передає радість, задоволення»).

Надмірність перебування у певному стані виявляється у можливості сполучуваності твірних з поширювачами на зразок **надто, занадто, надміру, довше, ніж слід** і под. і виявлена в кількох похідних зі словотвірним значенням ‘**перебувати у стані надміру**’: **пересипляти / переспати** (розм.) “спати занадто довго, довше, ніж слід” («Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»), **наболіти** (перен.) “постійно тривожачи, хвилюючи кого-небудь, стати надто тяжким, нестерпним”, **перенапружуватися / перенапружитися** “напружуватися більше, ніж треба, понад міру” («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), **розгордитися** (розм., рідко) “стати занадто гордим”, **погордувати** (рідко) “виявити надмірну гордість, гонор” («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до

кого-, чого-небудь»), **перегуляти** “гуляти (у 1-3 знач.) більше, ніж можна, ніж дозволено” («Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»); і ‘переводити у стан надміру’: **перетомлювати** “дуже, надмірно втомлювати” («Стан хвороби, фізичного нездужання»), **наболіти** (перен.) “постійно тривожачи, хвилюючи кого-небудь, стати надто тяжким, нестерпним” («Стан, що передає моральні страждання, терпіння»).

Недостатній вияв стану, перебування у ньому не повністю, частково, з невеликою інтенсивністю репрезентовано у дериватах зі словотвірним значенням ‘перебувати у стані трохи, злегка’ і ‘переводити у стан трохи, злегка’, які утворені від 3 % твірних, а саме від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: **приболіти** (розм., рідко), **прислабнути** (розм.), **підтомлюватися / підтомитися** (діал.), **прихворіти** (розм.),

“переводити кого-небудь у стан”: **підв’ялювати / підв’ялити** (перен.), **притомляти / притомити**.

2. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: **підночовувати** “трохи відпочивати, спати вночі”.

3. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: **прибліднути, прив’ядати / прив’янути, примарніти, підпухати / підпухнути, припухати / припухнути**.

- **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: **присмутитися**, “переводити кого-небудь у стан”: **присмучувати / присмутити, прихмарювати / прихмарити** (перен.) “2. Робити трохи засмученим, похмурим”.

2. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»

“переводити кого-небудь у стан”: **примучити** (розм.).

3. «Стан, що передає незадоволення, злість»

“переводити кого-небудь у стан”: **піддразнювати** і (рідко) **піддразнювати / піддразнити** і (рідко) **піддразнити**.

4. «Стан, що передає радість, задоволення»: *підвеселятися / підвеселитися* (розм.);

“переводити кого-небудь у стан”: *підвеселяти / підвеселити* (розм.), *попогріти* (розм.) “трохи погріти”.

«Як відомо, похідні найменування утворюються в живому мовленні при необхідності назвати ту чи іншу ситуацію, явище, ознаку, що існують реально і співвідносяться з реальністю. У словотворчій дефініції прихований зв'язок, який мається на увазі, відновлюється» [199, с. 64]. Словникові тлумачення, що містять обставинні конкретизатори ступеня інтенсивності стану *сильно, дуже, украй (вкрай)* і под. або передають високий його вияв прикметниковими поширювачами на зразок *тяжкий, сильний, повний* і под., вказують на максимальний ступінь інтенсивності певного стану, який експліковано у словотворчих дефініціях ‘*перебувати у стані, дуже інтенсивному, украй сильному за своїм характером*’ і ‘*переводити у стан, дуже інтенсивний, украй сильний за своїм характером*’, актуалізованих у похідних від 6% твірних, зокрема від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»

“переводити кого-небудь у стан”: *виморювати / виморити* (розм.) “дуже втомлювати, знесилювати кого-небудь”, *наморити* “сильно втомити, зморити кого-небудь”, *уморити (вморити)* (розм.) “дуже стомити, змучити”

2. «Стан фізичного болю»: *скорчити* “дуже зігнути (руки, шию тощо)”,

“переводити кого-небудь у стан”: *надирати / надерти і надрати* “дуже сильно стомити, перев. горло, глотку”, *роздирати / роздерти і розідрати* (перен.) “сильно, різко роздратовуючи, болюче діяти на щось”, *скручувати / скрутити* “неприродно вивертати (кінцівки, шию і т. ін.); дуже згинати, скорчувати”, *допикати / допекти* “сильно діючи, створювати фізичну неприємність”, *напикати / напекти* “сильно прогрівати сонячними променями”, *пропикати / пропекти* (перен.) “викликати різкі відчуття болю, жару”, *перетискувати і перетискати / перетиснути* “дуже сильно тиснути, здавлювати”.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *замерзати / замерзнути і замерзти, обмерзати / обмерзти і обмерзнути* (розм., рідко), *промерзати / промерзнути і промерзти* “дуже мерзнути”; *перехолоннути* “дуже холоннути”;

“переводити кого-небудь у стан”: *обморожувати* “ушкоджувати дією сильного холоду, морозу”.

4. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *розчервонітися* “сильно почервоніти від припливу крові до шкіри”.

• **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: *переболіти* (перен.) “особливо гостро, тяжко пережити що-небудь”, *перетурбуватися* “дуже стурбуватися, стривожитися”;

“переводити кого-небудь у стан”: *обпалювати / обпалити* (перен.) “сильно діяти на кого небудь, змушуючи зазнавати якогось гострого відчуття; приголомшувати”, *перетривожити* (розм.) “дуже стривожити кого-небудь”, *перетурбувати* “дуже стурбувати, стривожити кого-небудь”, *розтурбовувати / розтурбувати* “сильно турбувати, непокоїти, хвилювати кого-небудь”.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»: *стороніти* (розм.) “украї розгубитися”.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: *згинутити* і (рідко) *ізгинутити* (перен.) “урай змучитися”, *перемучитися* “дуже змучитися”, *вимучуватися / вимучитися* “украї знесилюватись внаслідок фізичних або моральних мук”, *змучуватися / змучитися* (рідко) “доходити до тяжкого морального стану”;

“переводити кого-небудь у стан”: *вимучувати / вимучити* “украї знесилювати кого-небудь”, *домучувати / домучити* “муками доводити кого-небудь до повного знесилля, до загибелі”, *перемучити* “дуже змучити”.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: *розбунтуватися* (розм., рідко) “дуже схвилюватися, розтривожитися від чого небудь”, *озвіріти* “дуже розгніватися, розсердитися; розлютитися”, *розлютіти* (розм.) “стати дуже лютим,

розлютитися”, *злютуватися* (розм.) “розлютуватися”, *розлютувати* і *розлютити* “дуже розсердитися, розгніватися”, *розлютовуватися* і *розлючуватися* / *розлютуватися* і *розлютитися* “ставати дуже роздратованим, лютим, озлобленим; дуже сердитися, гніватися”, *перенервувати* (розм.) “дуже понервувати”, *розпаленіти* (перен.) “набути стану сильного нервового збудження”, *розприскуватися* / *розприскатися* і *розприснутися* (перен., розм.) “дуже розсердитися”, *осатаніти* (розм.) “до краю розізлитися, розлютитися”, *посатаніти* (розм.) “розлютитися, оскаженіти від люті”, *розсатаніти* (розм.) “стати дуже злим”, *оскаженіти* (розм.) “до краю розізлитися, розлютуватися”, *роз’яритися* / *роз’яритися* “розлютовуватися, ставати дуже злим”,

“переводити кого-небудь у стан”: *роздратовувати* / *роздратувати*, *роздрочувати* / *роздрочити* (розм.), *роздразнювати* / *роздразнити* (розм.), *роздражнювати* / *роздражнити* “доводити кого-небудь до збудженого стану, викликати гостре невдоволення, злість”; *задражнити* (розм.) “дражнячи, довести кого-небудь до нестерпного стану, змучити”, *розлютовувати* і *розлючувати* / *розлютувати* і *розлютити* “викликати в кого-небудь стан сильного роздратування, люті”.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: *розмилуватися* (розм.) “дуже помилуватися, розхвилюватися від замилювання”,

“переводити кого-небудь у стан”: *розігрівати* і (рідко) *розгрівати* / *розігріти* (перен.) “викликати у кого-небудь сильне нерве збудження”

6. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: *настрахатися* і *настрашитися* “зазнати багато страху, дуже злякатися”;

“переводити кого-небудь у стан”: *заінтригувати* “дуже зацікавити”; *зачаровувати* / *зачарувати*, *очаровувати* / *очарувати* (рідко), *учаровувати* (*вчаровувати*) / *учарувати* (*вчарувати*) “справляти надзвичайно приємне враження, захоплювати”; *зачудовувати* / *зачудувати* (розм.) “дуже дивувати”.

Грамема доконаного виду у парновидових похідних і перш за все в одновивидових, крім квантитативного значення максимальної інтенсивності, містить сему загальної результативності. Проте семантика ступеня і міри вияву

стану є ключовою, а не видова, результативна, бо «алогічно результативність чи цілісність дієслівної семантики (вужке й елементарне за своєю природою дієслівне значення) вважати основним, а супровідними йому, тобто похідними від нього значення, наприклад, що виражають характер тривання дії: починальності, дуративності, інтенсивності, кратності і под.» [17, с. 132].

Як бачимо, дієслова на позначення внутрішнього стану істоти неактивно утворюють похідні, що передають міру перебування у певному стані і ступінь його інтенсивності, пор.:

- значення *‘перебувати у стані вдосталь, досхочу’* і *‘переводити у стан вдосталь, досхочу’* мотивує 1 % твірних;
- *‘перебувати у стані надміру’* і *‘переводити у стан надміру’* – 1 % твірних,
- *‘перебувати у стані довго, багато’* і *‘переводити у стан довго, багато’* – 3 % твірних;
- *‘перебувати у стані трохи, злегка’* і *‘переводити у стан трохи, злегка’* – 3 % твірних;
- *‘перебувати у стані, дуже інтенсивному, украй сильному за своїм характером’* і *‘переводити у стан, дуже інтенсивний, украй сильний за своїм характером’* – 6 % твірних.

Очевидна неможливість утворення дериватів з аналізованими словотвірними значеннями з семантичних причин є в твірних лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає смерть, упокоєння*» (перебування в ньому характеризується постійністю, тому не може відбуватись *довго, багато, вдосталь, досхочу, трохи, злегка* і з різною інтенсивністю).

Твірні з негативною становою семантикою («*Стан хвороби, фізичного нездужання*», «*Стан фізичного болю*», «*Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури*», «*Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь*», «*Стан, що передає моральні страждання, терпіння*», «*Негативний (хворобливий) психічний стан*») не можуть утворювати деривати зі значенням *‘перебувати в стані вдосталь, досхочу’*, оскільки воно суперечить їхній природі і такі похідні

мали б оксюморонний характер. Натомість лексико-семантичні варіанти підгрупи «*Стан, що передає радість, задоволення*», а також одиниці з позитивною семантикою підгруп «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*», «*Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи*» можуть утворювати похідні з цим значенням, якщо у них виникне комунікативна потреба.

Відсутність дериватів з іншими квантитативними модифікаціями стану також пояснюється переважно семантичними причинами. Наприклад, твірні зі значенням «*Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури*» не можуть мотивувати семантику перебування у стані трохи, злегка чи надміру, оскільки дієслова *гарячіти, горіти, дубіти, лихоманити, температури́ти і под.* уже містять значення чималої інтенсивності (неможливо злегка *горіти* (ідеться про перебування у стані гарячки), *надміру температури́ти, трохи дубіти і т. д.*). Одиниці лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан*» називають стан, який є бажаним для людини або становить її норму, тому не може бути виявлений злегка, надміру чи надто великою мірою. Те саме стосується і твірних з семантикою «*Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння*», які називають або нормальний стан організму чи його частин (*серце б'ється, кров пульсує і т. д.*), або певні відхилення (*руки дрижать, губи смикаються, людина тремтить і т. д.*). Жодного деривата зі значенням міри перебування у певному стані і його інтенсивності не утворили твірні лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість*» (неможливо занадто *криводушити, трохи скупіти, надміру вироджуватися і под.*), однак можливість утворення дериватів зі словотвірним значенням «*перебувати у стані трохи, злегка*» підтверджує поєднання твірних з обставинами, що вказують на малу інтенсивність (*злегка легковажити, трохи мудріти, злегка нахабніти, трохи поважніти і под.*). Отже, низький показник словотворчої активності твірних пояснюється переважно семантичними причинами, а також сполучуваністю твірних.

До квантитативних родів дієслівної дії належать і дистрибутивні, які визначають участь у виконанні дії багатьох суб'єктів або її спрямованість на велику

кількість об'єктів [43, с. 240]; типовими репрезентантами цієї семантики є префікси *по-*, *пере-*, *ви-*. З дистрибутивними значеннями 'бути у стані, поширеному на багато носіїв' і 'переводити у стан багато носіїв' зафіксовані похідні від:

- **дієслів на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти:**

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»: *поглухнути*, *переглухнути*, *помліти* (розм.), *понедажати*, *послабіти* 2 (розм.), *перехворіти* "перенести яку-небудь хворобу (про всіх або багатьох)", *покам'яніти* і (рідше) *покаменіти*, *понидіти* (розм.), *посліпнути* і *посліпти*, *постовпіти*, *похворіти*, *похиріти*, *похорувати* (діал.), *похлянути* (розм.), *почахнути*;

"переводити кого-небудь у стан": *виморювати* / *виморити*, *переморити* (розм.), *поморити*, *потомити*, *посліпити*.

2. «Стан фізичного болю»: *переболіти* (розм.), *потерпнути*,

"переводити кого-небудь у стан": *передавлювати* / *передавити* (перен.), *передушувати*, *подушити* 1 (перен.), *помуляти*.

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»: *подубіти* і *подубнути*, *померзнути* і *померзти*, *помліти* (розм.), *поклонити*;

"переводити кого-небудь у стан": *переморожувати* / *переморозити*, *поморозити*, *перепікати* / *перепекти*.

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»: *повичунювати* (розм.), *пооживати*, *попритомніти*;

"переводити кого-небудь у стан": *пооживляти*.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»: *посудомити*.

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»: *позасипати* 2, *позасинати* і (діал.) *позасипляти*.

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння»: *вигибати* / *вигинути* і (діал.) *вигибти*, *перегиннути*, *видохнути* і *видохти*, *передохнути*, *вимирати* / *вимерти*, *перемирати* / *перемерти* (розм.), *поконати*, *померзнути* і *померзти*.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»: *позатікати*; *посохнути*, *посохти* і (діал.) *посхнути* (перен.).

• **дієслів на позначення емоційно-психічного стану істоти:**

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»: ***пожуритися, понидіти*** (розм.), ***поскучати, посмутитися***;

“переводити кого-небудь у стан”: ***перебаламутити, пожурити 1, понудити, посмутити, перетурбувати***.

2. «Стан, що передає розгубленість, неухважність, лінь»: ***поторопіти***.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»: ***помучитися***;

“переводити кого-небудь у стан”: ***перемучити, помучити***.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»: ***понаїжачуватися*** (перен., розм.).

“переводити кого-небудь у стан”: ***передражнити***.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»: ***поп'яніти, порадіти***.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»: ***побожеволіти*** (розм.), ***подуріти*** (розм.), ***поп'яніти, потуманіти*** (розм., перен.), ***почманіти*** (розм.), ***почуманіти*** (розм.);

“переводити кого-небудь у стан”: ***потуманити*** (розм.) (перен.),

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»: ***перепсуватися*** (перен.);

“переводити кого-небудь у стан”: ***перепсувати*** (перен.).

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»: ***пожахатися, полякатися, пострахатися і пострашитися*** (розм.);

“переводити кого-небудь у стан”: ***полякати, переполохати, почарувати***.

Усього зафіксовано 75 дериватів з розподільним значенням від 10 % твірних, хоча потенційно ця кількість може збільшуватися, якщо виникне комунікативна потреба у таких найменуваннях, оскільки відсутні семантичні причини, які б перешкоджали утворенню нових слів з аналізованими словотвірними значеннями (розглядаємо похідне слово як номінативно-комунікативну одиницю, наділену певними комунікативними потенціями [13, с. 7]).

Спрямованість на певну кількість об'єктів можуть виявляти лише твірні лексико-семантичної підгрупи «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до

кого-, чого-небудь», описувана станова ситуація яких має прямого об'єкта почуттів, але тільки один дериват зафіксований з таким значенням – **перелюбити** “любити всіх або багатьох”, хоча потенційно можливі і інші похідні такого типу. Непрямий додаток поширює також дієслова **боліти, хворіти** на кого? що? («Стан хвороби, фізичного нездужання»), тому похідні **перехворіти, переболіти** (розм.) означають “перенести багато чи кілька хвороб”.

Виокремлення словотвірних значень похідних слів у дисертації здійснено з опорою на типові словотвірні парадигми лексико-семантичних підгруп, і такий підхід найбільшою мірою відображає системність, дає змогу встановити певні закономірності у виявленні словотворчої спроможності певних класів твірних слів. Однак «безперспективним у мовознавстві є шлях дослідника, який намагається всі явища повністю «розкласти по полицях», не залишаючи місця для проміжних. Особливо це стосується дослідження семантики» [175, с. 109]. Саме тому є певна кількість часткових словотвірних явищ, зокрема утворення похідних з нерегулярними словотвірними значеннями, зафіксованими у конкретних словотвірних парадигмах певних лексико-семантичних варіантів твірних, а саме:

- **непритомніти** («Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»); **вицвітати / вицвісти** (перен.), **перецвітати / перецвісти** (перен.) («Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини») – ‘набувати стану, протилежного до стану твірного слова’;
- **кольнути, різнути** («Стан фізичного болю»), **сіннутися** («Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння») – ‘однократний вияв стану’;
- **понивати** («Стан фізичного болю») – ‘перебувати у стані потроху, час від часу’;
- **роздосадувати** (розм.) («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), **закохувати / закохати, прилюбляти / прилюбити** («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь») – префіксальні похідні передають значення ‘переводити когось у стан, названий твірним словом власне стану’, тобто викликати почуття досади, кохання, любові;

▪ *спатки* (пестл.), *спатоньки* (пестл.), *спаточки* (пестл.), *спатуночки* (пестл.), *спатуні* (пестл.), *спатусі* (пестл.) («Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»), *любитки* (пестл.) («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь») – ‘зменшено-пестливе значення твірного’; демінутивні суфікси, на думку В. Русанівського, є «своєрідним симбіозом суфікса інфінітива – *ти* і зменшено-пестливих іменних суфіксів» [166, с. 172].

▪ *відпочиватися* («Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»), *дріматися*, *спатися* («Фізіологічний стан сну та свідомості у сні») – ‘бути схильним, мати можливість перебувати у певному стані’;

▪ *оскомитися* (розм.) («Стан хвороби, фізичного нездужання»), *шануватися* («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь») – ‘поширювати стан на себе’;

▪ *кохатися*, *любитися* («Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь») – ‘поширювати стан між кількома суб’єктами-носіями’ і под.

Дієслівний блок похідних типової словотвірної парадигми досліджуваних дієслів характеризується найбільшою глибиною місць і найбільшою протяжністю порівняно з іменниковим і прикметниковим, однак конкретна реалізація словотвірних значень є відносно невисокою. Крім семантико-валентних ознак, стримувальною у віддієслівному статальному словотворі є сама онтологічна природа станів, їхня заглибленість у «внутрішній світ» людини, відповідно «оцінка стану експерієнсивом відбувається начебто ізсередини» [165, с. 61], і це зумовлює відсутність доступної для спостереження для інших мовців ономасіологічної бази для утворення нових найменувань. «Вивчення тих чи інших явищ в ономасіологічному плані означає, що центром уваги є питання про те, як пов’язані явища з позначенням оточуючої нас дійсності, з вибором та утворенням назв для окремих її фрагментів» [105, с. 5]. Об’єктивно відчувати модифікацію стану й фіксувати її за допомогою словотворчих ресурсів здебільшого може лише сам носій стану. «Значення слів, що позначають стан мовця, відчуває лише сам мовець,

наприклад «зазнавати нудоту», «відчувати напад нудоти», «сумний», «веселий», «радісний», «щасливий» можна би було визначити, тільки якби ми володіли детальною інформацією про те, що відбувається в тілі живої людини» [213, с. 310].

Отож внутрішньодієслівний словотвір здійснюється переважно за допомогою префіксів, при цьому відбувається процес перфективації.

Вербативи на позначення внутрішнього стану істоти характеризуються більшою словотворчою активністю у дієслівному словотворенні, ніж в іменниковому чи прикметниковому (66 % твірних мотивують похідні вербативи). Найбільша кількість дериватів зафіксована зі словотвірними значеннями *‘зазнати стану повністю, набутти його повною мірою’* і *‘вікликати у когось певний стан’*, що мають результативний характер. Також базові одиниці значною мірою утворюють словотвірні синоніми і темпоральні модифікації стану, значно менше – квантитативні і дистрибутивні.

Отже, дериваційний потенціал дієслів на позначення внутрішнього стану істоти є закономірною реалізацією семантико-валентних параметрів твірних одиниць, зокрема кількість і якість облігаторних субстанцій при аналізованих базових словах прогнозують семантичні позиції типової словотвірної парадигми субстантивного й ад’єктивного блоку дериватів, а прислівникові й ін. поширювачі з обставинним характером визначають словотвірні значення вербативного блоку похідних. У досліджуваній групі дієслів актантна й сирконстанта рамки “бідні”, що зумовило невисоку здатність до дериваційних трансформацій.

Градацію словотворчої спроможності статальних вербативів у породженні іменників можна зобразити так (відсоткове позначення вказує на кількість твірних, що мотивують найменування з певним словотвірним значенням): ‘об’єкт, на який спрямований стан носія’ – 5 % (лише для лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*»), ‘носій стану’ – 9 %, ‘сторонній неактивний подразник’ – 12 % (для дієслів з семантикою каузованого становлення), ‘опредметнений стан’ і ‘опредметнене переведення у стан’ – 39 %; у продукуванні прикметників: ‘ознака носія за станом, у якому він схильний

перебувати’ – 3 %, ‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’ – 7 %; ‘ознака об’єкта за станом, який на нього спрямований’ – 10 % (лише для лексико-семантичної підгрупи «*Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь*»); ‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’ – 18 %, ‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає опредметнений стан’ – 35 % (для дієслів що називають «*Стан фізичного болю*»); у творенні дієслів: ‘перебувати у стані вдосталь, досхочу’ і ‘переводити у стан вдосталь, досхочу’ – 1 %; ‘перебувати у стані надміру’ і ‘переводити у стан надміру’ – 1 %; ‘перебувати у стані довго, багато’ і ‘переводити у стан довго, багато’ – 3 %; ‘перебувати у стані трохи, злегка’ і ‘переводити у стан трохи, злегка’ – 3 %; ‘перестати перебувати у стані’ і ‘перестати переводити у стан’ – 5 %; ‘перебувати у стані, дуже інтенсивному, украй сильному за своїм характером’ і ‘переводити у стан, дуже інтенсивний, украй сильний за своїм характером’ – 6 %; ‘бути у стані, поширеному на багато носіїв’ і ‘переводити у стан багато носіїв’ – 10 %; ‘почати перебувати у стані’ і ‘почати переводити у стан’ – 13 %; ‘перебувати у стані якийсь час’ і ‘переводити у стан якийсь час’ – 19 %; словотвірні синоніми – 18 %; ‘зазнати стану повністю, набути його повною мірою’ і ‘вікликати у когось певний стан’ – 39 %.

З’ясування словотворчої спроможності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові показало, що вихідні одиниці найбільшою мірою схильні до утворення нових вербативів (у внутрішньодієслівному словотворенні задіяно 66 % твірних), меншою – іменників та прикметників (43 % і 26 % відповідно). Однак у вітчизняній лінгвістиці відсутні критерії, за якими можна було б визначати ступені продуктивності окремих класів твірних слів. Наприклад, доцільно було б, досліджуючи окремі групи базем, у підсумку зараховувати їх до словотворчо активних чи словотворчо пасивних; або до продуктивних, малопродуктивних чи непродуктивних; або з високою продуктивністю, середньою продуктивністю, низькою продуктивністю і т. д. Наприклад, середній показник кількості похідних на одне твірне слово для дієслів з семантикою створення об’єкта становить 11 [69], зі значенням руйнування об’єкта

– 6 [162], вербативів руху – 8 [2], а дієслів на позначення внутрішнього стану істоти – лише 3, що свідчить про слабкий породжувальний потенціал досліджуваного поля твірних порівняно з іншими класами базем.

Про об'єктивне виділення в мовній дійсності різних ступенів продуктивності писав І. Ковалик в академічному «Словотворі сучасної української літературної мови», однак учений використовував це поняття щодо словотвірних типів та словотворчих афіксів, вважаючи, що «встановлення відповідної шкали продуктивності – справа надзвичайно складна, оскільки досі ще не вироблено об'єктивних наукових критеріїв визначення ступеня продуктивності як окремих афіксів, так і окремих словотвірних типів» [94, с. 226].

Для укладення шкали словотворчої продуктивності базових одиниць в основоцентричній дериватології перш за все варто встановити градаційні рамки породжувальної спроможності, тобто умови, за яких класи слів відносилися б до певного типу продуктивності, а також чіткі способи кількісного і якісного підрахунку, які уніфіковували б підходи до вивчення дериваційного потенціалу різних груп лексики. Це дало б змогу при вивченні словотвірної підсистеми мови здійснювати внутрішню типологію її елементів і порівнювати одні класи твірних одиниць з іншими, встановлювати між ними ієрархію з погляду словотворчої спроможності. Вважаємо такий шлях перспективним для подальших наукових пошуків у річищі основоцентричної дериватології.

РОЗДІЛ 3

СИНКРЕТИЗМ ТА ПОЛІСЕМІЯ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ТВІРНИХ І ПОХІДНИХ

3.1 Семантичний синкретизм як ознака системності мови і його вияви у значеннях твірних і похідних

Системність мови і її лексико-семантичного рівня яскраво простежується на прикладі дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, які значеннєвий компонент ‘стан’ експлікують трьома способами: як перебування у ньому (дієслова власне стану), набуття його (становлення) і переведення у стан (каузоване становлення). Правильність такого підходу до класифікації аналізованого континууму вербативів підтверджується на лексичному рівні, коли спільнокореневі твірні виражають своєю семантикою ядро, ближню і дальню периферії виокремленого поля з абстрактною архісемою ‘стан’. Порівняймо:

1) **бадоритися** “Намагатися триматися бадьоро, мати бадьорий вигляд” (стан);

бадьорішати “Ставати бадьорішим” (становлення);

бадьорити “Надавати енергії, сили; створювати бадьорий настрій” (каузоване становлення) («Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»);

2) **веселитися** “Проводити час у розвагах, веселоощах // Радіти, бути у радісному, веселому настрої // *заст.* Радіти кому-, чому-небудь” (стан);

веселіти “Робитися, ставати веселим”, **веселішати** “Робитися, ставати веселішим” (становлення);

веселити “Викликати веселощі, розважати // Викликати радісний настрій, робити радісним, веселим” (каузоване становлення) («Стан, що передає радість, задоволення»);

3) **злувати** “*рідко.* Злитися, сердитися”, **злитися** “*недок.* Виявляти почуття злості, роздратування; сердитися”, **злоститися** “*розм.* Відчувати злість; злитися”, **злостувати** “Те саме, що злоститися” (стан);

зліти “розм. Те саме, що злішати”, **злішати** “Ставати злим або злішим” (становлення);

злити 2 “Викликати у кого-небудь злість, роздратування; сердити”, **злостити** “Злити, дратувати, викликаючи злість” (каузоване становлення) («Стан, що передає незадоволення, злість»);

4) **лютувати** “1. Виявляти хижацтво, кровожерність, злість (про звіра, тварину) // Виявляти безжальну жорстокість, нещадність (про людину) // Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже сердитися” (стан);

лютіти “Ставати лютим (див. лютий¹ 1 – 3)”, **лютішати** “Ставати лютішим (див. лютий¹ 1 - 3)” (становлення);

лютити “Доводити до розлюченості, гніву; дуже сердити” (каузоване становлення) («Стан, що передає незадоволення, злість»);

Спільнокореневі твірні можуть репрезентувати не всі три вияви стану, а лише два з них, наприклад:

1) **власне стан і становлення:** *слабувати – слабнути*;

2) **власне стан і каузоване становлення:** *бентежитися – бентежити, біситися – бісити, мерзнути, мерзти – морозити, палати – палити, томитися – томити, трястися – трясти і под.*

3) **становлення і каузоване становлення:** *глухнути – глушити, звіріти – озвірювати, кам'яніти – кам'янити, леденіти – леденити, м'якнути – м'якшити, туманіти – туманити і под.*

Розрізнення семантики досліджуваних дієслів може відбуватися на рівні полісемантичного слова, у якому під окремими номерними рубриками зафіксовані компоненти значення, що означають “бути / перебувати у стані”, “набувати стану / переходити у стан” і “переводити кого-небудь у стан”. Наприклад:

горіти “3. перен. Бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби)” (стан) і “4. перен. Червоніти від приливу крові; ставати гарячим” (становлення);

кволіти “1. Ставати кволим (у 1-3 знач.), слабим” (становлення) і “2. розм. Те саме, що нездужати; хворіти, слабувати” (стан);

нервувати “1. Бути в стані збудження, хвилювання, роздратування” (**стан**) і “2. Приводити кого-небудь у стан нервового збудження, роздратування; прикро вражати чим-небудь” (**каузоване становлення**);

нудити “1. Викликати почуття нудьги” (**каузоване становлення**) і “2. *рідко*. Те саме, що нудитися // Відчувати апатію, відразу до чого-небудь ” (**стан**);

слабіти “1. Те саме, що слабнути” (**становлення**) і “2. Бути слабим (у 1 знач.); хворіти” (**стан**).

Семеми зі значеннями власне стану і каузованого становлення зафіксовано і в твірних **млоїти, сльозити, дивувати**, стану і становлення – **холонути**.

Однак деякі лексико-семантичні варіанти досліджуваних дієслів семантику стану відображають злито, тобто в одній семемі є вказівка одночасно на перебування в певному стані (власне стан) і його набуття (становлення). Це може бути пояснено недостатньою лексикографічною опрацьованістю таких значень і необхідністю «роздробити» одне значення на кілька, що, зрештою, приведе до надмірності, штучності в описі таких дієслів. Вважаємо, що такі твірні відображають не синкретичність в словниковому описі як спосіб передачі реєстрових одиниць, а **синкретизм** як «актуальну категорію сучасного мовознавства» [21, с. 62], тобто «поєднання (синтез) диференціальних структурних і семантичних ознак одиниць мови (деяких розрядів слів, значень, речень, членів речень та ін.), протиставлених один одному в системі мови і пов'язаних явищами перехідності» [14, с. 446]. Наприклад, одне значення слова **смутитися** “Відчувати смуток (у 1 знач.); ставати смутним; сумувати // Наповнюватися смутком (про серце, душу)” можна умовно розділити на чотири частини “*відчувати смуток*”, “*ставати смутним*”, “*сумувати*”, “*наповнюватися смутком*”, де “*відчувати смуток*” і “*сумувати*” передають семантику власне стану, яка корелює з поняттям ‘статичність’, а “*ставати смутним*” і “*наповнюватися смутком*” містять процесний відтінок переходу у стан.

Семема твірного **червоніти** “2. Ставати рум'яним; робитися червоним від припливу крові до шкіри // Бути рум'яним перев. від сорому, збудження (про

обличчя, вуха і т. ін.)” першою частиною опису вказує на перехід у стан, а другою на перебування у ньому.

Лексикографічний опис твірного *квасити* “2. *перех., перен., розм., рідко.* Робити кого-небудь в'ялим, кислим, незадоволеним”, який вказує на каузоване становлення, доповнений фразеомою *квасити губи* “виявляти незадоволення”, у якій дієслово вказує на перебування у стані.

Лексико-семантичний варіант дієслова *знемагати* “1. Втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого (мук, втоми, важкої праці і т. ін.) // Почувати себе хворим, слабим” умовно ділиться на дві частини, перша з яких корелює з семою ‘становлення’ (“*втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого*”), а друга – з ‘статичність’ (“*почувати себе хворим, слабим*”).

Ще складніше з твірним *мліти* у його 2 значенні “Знемагати від болю, глибоких переживань // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо)”. Така словникова дефініція має дві частини. Якщо друга частина (“*ставати нечутливим, терпнути*”) містить значення процесності, тобто набуття стану, то перша (“*знемагати від болю, глибоких переживань*”) спрямовує до тлумачення слова *знемагати*, що, як ми вже встановили, означає і стан, і становлення. Подальше з'ясування, який із компонентів значення *знемагати* (стан чи становлення) мається на увазі у розумінні слова *мліти*, є доволі штучним, навряд чи можливим і, мабуть, непотрібним та несуттєвим для носіїв мови. «У звичайних умовах мовленнєвого спілкування значення, що виділяються, не повністю і безумовно відмежовані один від одного і замкнені у якому-небудь «автономному» семантичному полі» [210, с. 80]. Відповідно в межах лексико-семантичного варіанта відтінки значення перебувають між собою у ще тіснішому зв'язку, і їхня дифузність (термін Д. Шмельова) є очевидною і беззаперечною [148, с. 85]. Найповнішою мірою такі явища об'єднує категорія синкретизму, лінгвістичний статус якої переконливо доводять у сучасному мовознавстві (С. Алексанова [3], В. Береснева [21; 22; 23], І. Данилюк [68], А. Єремін [75], Л. Кудреватих [109], М. Піменова [155], М. Шацька [206] та інші).

Синкретизм (з грец. – з'єднання, об'єднання) – термін, який лінгвісти запозичили з інших наук: міфології, психології, філософії, соціології, історії, культурології та ін. (детальніше про походження терміна і його використання в інших галузях – див. [23, с. 118; 155, с. 19]). Витоки цього поняття у лінгвістиці пов'язані з вченням С. Карцевського про асиметричний дуалізм мовного знака, про розходження між планом вираження і планом змісту. На думку науковця, «знак і значення не накладаються повністю один на одного. Їхні межі не збігаються у всіх точках: той самий знак має декілька функцій, одне значення виражається декількома знаками» [220, с. 85]. Тезу С. Карцевського підтримали його колеги з Празького лінгвістичного гуртка, зокрема В. Скалічка підтвердив, що «форма і значення або, імовірно, формальна і смислова основа знака не завжди симетричні» [224, с. 121], а Р. Якобсон визначив асиметрію «як фундаментальний фактор системи мови» [219, с. 169]. Поняття синкретизму цілком відображає асиметрію плану вираження і плану змісту, коли відбувається «інтеграція двох чи більше значень в одній формі» [192, с. 606].

Наявність «перехідних, проміжних явищ», що роблять «нечіткими й схематичними навіть найдокладніші класифікації лексико-граматичних класів, синтаксичних структур, лексико-семантичних варіантів слів» [192, с. 606] простежується ученими при розгляді фактично будь-яких мовних явищ, незалежно від того, яким критерієм чи якою методикою вони послуговуються. Не заперечуючи принципу «дискретної подачі значення слова» [8, с. 181], Ю. Апресян стверджує, що «міру дискретності значень при їхньому опису в тлумачному словнику сильно перебільшують і бачать чіткі межі там, де фактично при орієнтації на реальну різноманітність текстів простежується нечітка, розмита проміжна ділянка» [8, с. 179]. До схожої думки дійшла й І. Кузнєцова, вивчаючи діалектні дієслова емоційного відношення: «окремі значення або смисли слова взаємно проникають один в одного, поєднуються, не піддаються розчленуванню» [114, с. 174]. Т. Кільдібекова висловлює ту ж саму позицію при розгляді дієслів дії і стану, і ми з нею цілком погоджуємося: «Утрачаючи компоненти дії, дієслова набувають семантики стану, і в цьому виявляється діалектична єдність дії і стану.

.... У таких випадках лексеми, що мають подвійну природу, не піддаються адекватній кваліфікації, оскільки за одними ознаками вони можуть бути віднесені до дієслів дії, а за іншими – до дієслів стану» [95, с. 54]. А в деяких вербативах, а точніше їхніх семемах, сам стан може бути описаний настільки зливо, синкретично, що важко або й неможливо встановити, йдеться про фізичний його вияв чи емоційно-психічний, якщо взагалі таку диференціацію доцільно здійснювати. На підтвердження цьому і думка Н. Арутюнової, що «в предикаті можуть бути так тісно об'єднані вказівки на фізичну й психічну реакцію людини, а фізична реакція виявляється настільки комплексною, що створюються лексикографічні труднощі, пов'язані з вибором родового поняття» [9, с. 222].

Отже, не вживаючи терміна «синкретизм», дослідники фактично доходять до того самого висновку про існування явищ, які не піддаються чіткій класифікації через зливу багатокomпонентність своєї природи. І це є не мовний «недолік» (на думку А. Мартіне), який «ускладнює функціонування мови» [222, с. 102], а «системна характеристика одиниці» [109, с. 10], «об'єктивне мовне явище» [155, с. 42], яке має «не випадковий характер, а існує об'єктивно як вираження онтологічного синкретизму, синкретичності мислення» [21, с. 69].

Синкретизм властивий всім рівням мови і мовлення [14, с. 446], однак на кожному з них має свої специфічні особливості [192, с. 606]. У лінгвістиці прийнято розрізняти його види: синтаксичний, морфологічний, лексико-семантичний, семантичний [192, с. 606-607; 109, с. 9]. Найбільш вивченими й детально описаними є синтаксичний [3; 206] та морфологічний [22; 68] його вияви, принаймні щодо їхньої суті і характерних виявів учені висловлюють ту саму позицію. Синтаксичний синкретизм виділений як єдиний у «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ахманової 1966 року [11, с. 406, 410].

На лексико-семантичному рівні у поняття синкретизму дослідники вкладають різний зміст. На думку М. Кочергана, «це позиційно зумовлена нейтралізація значень полісемічної одиниці», за якої у конкретному контексті багатозначне слово реалізує одночасно кілька значень. Наприклад, у реченні *«На зеленому горбочку у вишневому садочку притулилася хатинка»* (Леся Українка)

слово *зелений* одночасно реалізує два значення “покритий зеленню” і “кольору зелені” [192, с. 607; див. також: 103, с. 16-17]. Однак такі явища не можна вважати абсолютним виявом лексико-семантичного синкретизму, адже для встановлення значення слова *зелений* дослідник з’ясовує його дистрибуцію, сполучувальні характеристики, які розкриті в основній синтаксичній одиниці – у реченні.

А. Єремін, аналізуючи семантику просторічних слів, виділяє чотири види існування перехідності і синкретизму в лексичній семантиці і механізмів їхнього становлення: 1) синкретизм значень багатозначного слова (як і в М. Кочергана, ідеться про контекстну об’єктивацію кількох значень того самого слова); 2) неповний розпад на окремі значення колишніх «широкозначних» слів й інтерференція значень слів в синонімічному ряді; 3) полісемія на шляху формування, підтверджена тлумачними словниками, коли під однією номерною рубрикою вміщено два різні поняття, до кожного з яких можливо підібрати два різні контексти вживання; 4) синкретизм механізмів становлення просторічного значення (тобто поєднання метафори з метонімією, метафори з гіперболою або літотою, евфемізації з метонімією і т.д.) [75, с. 74-77]. Зафіксовані й описані нами приклади лексико-семантичного синкретизму (*знемагати, киснути, мліти* та ін.) найбільшою мірою співвідносні з третім видом, виділеним А. Єреміним, однак у наших випадках щонайменше складно підібрати такі контексти, у яких слова чітко диференціювали б власне стан або становлення, і таке розрізнення для носіїв мови, по суті, є несуттєвим.

М. Піменова розглядає лексико-семантичний синкретизм як вияв формально-змістової мовної асиметрії, тому до цього поняття зараховує широке коло лінгвістичних явищ: полісемію, синонімію, «зливу форму», або амальгаму (термін А. Мартіне), та аналітичну форму, тобто фразеологізм [155, с. 24-37]. Як один з виявів «зливої форми» професорка визначає синкретизм одного лексико-семантичного варіанта, що характеризується «зв’язком одночасно з двома / декількома сигніфікатами і / або денотатами», і таке «існування синкретичних лексичних значень імпліцитно відображене в лексикографічній практиці» [155, с. 31] (дослідниця інтегрує «злиті форми» в окрему лексико-семантичну категорію

– синкретсемію, а одиниці цієї категорії називає синкретами) [155, с. 40]). Об'єднання таких усталених і достатньо різних мовних явищ, як синонімія, полісемія, фразеологія, в категорію лексико-семантичного синкретизму вважаємо недоцільним, однак термін «синкретсемія» для позначення семантичної злитості, дифузності значень як структурно однотипний з терміном «полісемія» є, на наш погляд, доречним. Подальшого вивчення потребує питання щодо кола явищ, охоплених синкретсемією, і за такого підходу необхідно провести межу між синкретсемією та полісемією та окреслити рамки взаємопереходу між ними (адже більшість дослідників актуалізацію одночасно двох значень полісема у контексті відносять до синкретизму, за М. Піменовою – до синкретсемії).

Л. Кудреватих пропонує на позначення синкретизму використовувати термін «амбівалентність» і лексико-семантичний його вияв розглядає вузько, як і ми у дисертаційному дослідженні: «семантичний сплав значень» в одному лексико-семантичному варіанті [109, с. 10] на відміну від полісемії як розрізнення значень у вигляді окремих семем багатозначного слова. Оскільки системний розгляд твірних і похідних у контекстних вживаннях не передбачений метою і завданнями нашої роботи, питання синкретизму і одночасної реалізації двох чи кількох значень полісема в реченні залишається поза нашою увагою. Також вважаємо доцільним використання терміна «семантичний синкретизм», а не «лексико-семантичний», оскільки об'єктом нашої уваги є не лексема загалом, а одне конкретне її «злите» значення, об'єктивоване у семемі.

Деякі твірні дієслова на позначення внутрішнього стану істоти, як було вже описано, одним значенням нерозчленовано вказують на власне стан (*“бути / перебувати у стані”*) і на становлення (*“набувати стану / переходити у стан”*). Однак це не єдиний випадок зафіксованого нами семантичного синкретизму. Твірні лексеми однією словниковою дефініцією називають фізичний, фізіологічний та емоційно-психічний стан одночасно. Однак ще складнішими є вияви синкретизму на рівні мотиваційних відношень між деякими твірними і їхніми похідними. Розглянемо детальніше випадки зафіксованого у матеріалі дослідження семантичного синкретизму.

Лексикографічні описи деяких твірних в одній семемі містять вказівку на:

1) різні вияви фізичного, фізіологічного стану. Наприклад, семема твірного **спати** “1. Перебувати у стані сну // Мати нормальний сон. // із запереч. част. не. Страждати безсонням; мати неміцний сон // перен. Лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися” вказує на «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні» та «Стан, що передає смерть, упокоєння»; лексико-семантичний варіант дієслова **лихоманити** “1. Про відчуття гарячки (у 1 знач.) // Про відчуття нервового дрижання внаслідок надмірного хвилювання, страху і т. ін.” першою частиною словникового визначення передає «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури», а другою – «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння» і под.; семема твірного **мертвіти** однією словниковою дефініцією охоплює «Стан, що передає смерть, упокоєння» (“1. Поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим”) і «Стан фізичного болю» (“1. // Втрачати чутливість, рухомість; німіти (про частини тіла)”); друге значення лексеми **мерзнути** “2. Відчувати холод, страждати від холоду // Гинути від морозу” пов’язане з лексико-семантичними підгрупами «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури» і «Стан, що передає смерть, упокоєння»; твірне з семантикою каузованого становлення **пекти** називає «Стан фізичного болю» (“4. Викликати відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого // Викликати різкий, сильний біль”) та «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури» (4. // Викликати хворобливе відчуття жару, печії, паління і т. ін.);

2) різні вияви емоційно-психічного стану. Твірне слово **п’яніти** через словниковий опис “Приходити в стан сп’яніння // перен. Приходити у стан, схожий на сп’яніння” належить до лексико-семантичної підгрупи «Негативний (хворобливий) психічний стан», а через тлумачення “// перен. Збуджуватися, відчувати захоплення” – до угруповання «Стан, що передає радість, задоволення»; семема базового слова **томитися** називає «Стан, що передає моральні страждання, терпіння» (“2. Зазнавати мук, страждань; мучитися”) та «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу» (2. // Знемагати від чогось обтяжливого,

одноманітного; нудитися); лексико-семантичний варіант твірного *шаліти* “1. Те саме, що шаленіти 1 // Те саме, що пустувати 1” першою частиною опису вказує на «*Стан, що передає незадоволення, злість*», а другою на «*Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи*»;

3) фізичний, фізіологічний та емоційно-психічний стан. Словникове визначення слова *боліти* 2 “Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися” пов’язане з трьома виокремленими нами лексико-семантичними підгрупами дієслів: “відчувати біль” – «*Стан фізичного болю*» (фізичний, фізіологічний стан), “переживати горе” – «*Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу*», “страждати, мучитися” – «*Стан, що передає моральні страждання, терпіння*» (емоційно-психічний стан); семема *чахнути* “1. Втрачати сили, здоров’я, ставати чахлим (у 1 знач.) // перен. Втрачати ясність думки, мислення” першою частиною вказує на «*Стан хвороби, фізичного нездужання*» (фізичний, фізіологічний стан), а другою – на «*Негативний (хворобливий) психічний стан*» (емоційно-психічний стан); твірне слово *сохнути* і рідше *схнути* у своєму третьому значенні називає «*Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини*» (“3. перен. Виснажуватися, худнути від переживань, тяжкої праці, хвороби і т. ін.”) (фізичний, фізіологічний стан) і «*Стан, що передає моральні страждання, терпіння*» (“3. // Страждати від кохання до кого-небудь”) (емоційно-психічний стан) та ін.

Твірні з семантикою каузованого становлення в окремих лексико-семантичних варіантах також нерозчленовано вказують на переведення істоти у фізичний, фізіологічний та емоційно-психічний стан, наприклад *в’ялити* “2. перен. Позбавляти жвавості, рухливості, бадьорості; робити млявим, малорухомим // безос. // Робити хворим, немічним // Доводити до виснаження, втрати фізичних і духовних сил; мучити” («*Стан хвороби, фізичного нездужання*») і “2. перен. // перев. у спол. зі сл. *серце*. Завдавати комусь туги, горя, жалю” («*Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу*»), *крутити* “7. перен. Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється” («*Стан фізичного болю*») і “// розм. Хвилювати, турбувати (про думки, почуття тощо)” («*Стан, що*

*передає смуток, хвилювання, нудьгу»); **різати** “7. Викликати різкий біль, болючі відчуття” («Стан фізичного болю») і “7. // перен. Завдавати кому-небудь сильного душевного страждання, болю; мучити, терзати” («Стан, що передає моральні страждання, терпіння»); **тиснути** “6. перен. Спричиняти фізичні страждання, викликати важке, болісне почуття («Стан фізичного болю»); гнітити, непокоїти когось” («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»), **турбувати** “1. Викликати неспокій, хвилювання; непокоїти” («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу») і “1. // рідко. Мучити, бути відчутним (про біль, хворий орган і т. ін.)” («Стан фізичного болю») та ін.*

Поєднання лінгвально в одній семемі різних виявів стану істоти пов’язане з позамовною природою станів як таких, адже вони стосуються живих істот, у яких фізичне, фізіологічне самопочуття створює емоційно-психічні переживання, і навпаки: емоційна сфера є причиною фізичного здоров’я чи нездужання. Денотативна природа станів відображена і в мові, а саме в синкретичних тлумаченнях станових дієслів, у синкретизмі їхніх лексико-семантичних варіантів;

4) внутрішній стан у поєднанні з іншою семантикою: зовнішнім станом або з різними виявами конкретної фізичної дії, причому станові підзначення у семемі зазвичай вторинні. Наприклад, лексико-семантичний варіант твірного **лежати** однією словниковою дефініцією охоплює зовнішній стан (“1. Перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин)”) і два різновиди внутрішнього фізичного, фізіологічного стану: «Стан хвороби, фізичного нездужання» (“1. // Бути хворим, не вставати з постелі”) та «Стан, що передає смерть, упокоєння» (“1. // перев. з словами в землі, в могилі і т. ін. Бути похованим”). Синкретизм такого типу виявлений у семемах твірних **бідувати, біліти, жаріти, жевріти, жовтіти, мерехтіти, леденіти, рожевіти, розкошувати, променіти, синіти, чучверіти** (внутрішній стан у поєднанні з зовнішнім), **душити, колоти, тріпати** “1. // Посилено, прискорено битися (про серце)” (внутрішній стан і конкретна фізична дія), **метатися** і **ходити** “5. // Сіпатися, смикатися (про м’язи та частини тіла)” (внутрішній стан і рух), **бунтуватися, гарячкувати, пустувати** (внутрішній стан і поведінка).

Семантичний синкретизм семем, у яких одне з підзначень станове, зафіксований і у твірних *вірити, меркнути, святкувати, смердіти, тліти, тягти, шугати*.

На рівні мотиваційних відношень між деякими твірними і їхніми похідними також зафіксовані випадки складних і неоднозначних семантико-дериваційних зв'язків, які зараховуємо до семантичного синкретизму. Наприклад:

1) похідне слово однією словниковою дефініцією виражає кілька семантичних позицій (словотвірних значень). Наприклад: семема прикметника *дрімливий* “1. нар.-поет. Схильний до дрімоти; який постійно дрімає, охоплений дрімотою” виражає два словотвірні значення: ‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’ і ‘ознаки носія за станом, у якому він перебуває/перебував’. Семантичний сплав значень цього мотивата посилюється відсутністю вказівки на те, від якого зі значень твірного він утворений (пор.: *дрімати* “1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати” («Фізіологічний стан сну та свідомості у сні») і “2. перен. Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим” («Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»)). Ідентичні словотвірні значення виражає семема похідного *журливий* “1. Який тужить, сумує, журиться; сумний, зажурений, печальний // Який має схильність переживати за кого-небудь, турбуватися про кого-, що-небудь; турботливий”. Семема деривата *тужливий* “Сповнений туги // перен. Який навіває тугу, сум” об’єктивує семантичні позиції ‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’, ‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’. Словникові значення слів *любов, кохання* синкретично позначають ‘опредметнений стан’ і ‘об’єкт, на який спрямований стан носія’, пор.: *любов* “1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у 1 знач.) // перен. Той, кого люблять (у 2 знач.)”; *кохання* “1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання (у 1 знач.) // Особа, що викликає таке почуття; кохана людина” і под.;

2) твірне слово називає один вид стану, а похідне – інший. Семантика дериватів, крім успадкування елементів значення базем, «обростає» новими компонентами, які є не зовсім непередбачуваними, але певною мірою пов’язані з

мотивувальними словами, і це робить семантику похідного синкретичною. До того ж цей вияв семантичного синкретизму зумовлений позамовними чинниками, бо фізичні, фізіологічні й емоційно-психічні стани є взаємозалежними, пор.: **нити** “1. Давати відчуття тупого болю” («Стан фізичного болю»), “2. розм. Набридливо скаржитись на кого-, що-небудь, виражати своє незадоволення з приводу чогось” («Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи») → **перенити** “у сполуч. із сл. *серце, душа* і т. ін., розм. Змучитися від горя, неприємностей і т. ін.” («Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»); **пекти** “4. Виклика́ти відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого” («Стан фізичного болю») і “6. *перен.* Завдавати кому-небудь глибоких моральних страждань; мучити, непокоїти” («Стан, що передає моральні страждання, терпіння») → **розпикати** / **розпекти** (*перен.*, розм.) “2. Викликати в кого-небудь стан сильного збудження, роздратування, гніву” («Стан, що передає незадоволення, злість»); **тихнути** “1. Ставати тихішим, тихшим // Робитися тихим (у 6 знач.). [*Тихий* – 6. Який звичайно не виявляє різко або бурхливо своїх почуттів; спокійний, лагідний] («Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість») → **стихати** / **стихнути** “4. Переставати сердитися; заспокоюватися, утихомирюватися” («Стан, що передає незадоволення, злість» і «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість») і под.;

3) похідне слово перебуває у мотиваційних зв'язках одночасно з кількома семемами твірного або з кількома твірними лексемами, тому його семантика є синкретичною. Наприклад, значення деривата **перенервувати** “розм. Дуже понервувати” не містить лексикографічної вказівки, з яким зі значень твірного воно співвідносне (пор. **нервувати** “1. Те саме, що *нервуватися* 2. *перех.* Приводити кого-небудь у стан нервового збудження, роздратування; прикро вражати чим-небудь”), тобто **перенервувати** одночасно розуміється як “дуже понервуватись” і “дуже понервувати когось”.

Семантико-дериваційні зв'язки, коли мотивувальними для певного похідного є одночасно декілька твірних, тобто явище множинної словотвірної мотивації [31, с. 99], також, на наш погляд, є прикладом мовного синкретизму, адже семантика

похідного на словотвірному рівні є сплавом, поєднанням різних дериваційних актів в одній одиниці. Синкретизм, який виникає при полімотивації, можна назвати **семантико-словотвірним**. Наприклад, для дериватів *лють*, *лютощі* твірними можуть бути як ад'єктив *лютий*, так і вербативи стану *лютувати*, *лютіти*, *лютити*, тому *лють*, *лютощі* – це і опредметнена ознака, і опредметнений стан, причому співвідносний одночасно з трьома видами станової семантики: статичність, або власне стан (*лютувати* – відчувати *лють*), становлення (*лютіти* – набувати *люті*), каузоване становлення (*лютити* – викликати *лють*). Пор. ще: *слабкий*, *слабовитий*, *слабість*, *слабина* та їхні твірні *слабий* і *слабіти* (як стан і як становлення); *сліпець*, *сліпак* і мотиватори *сліпий* та *сліпувати*, *сліпнути*, *сліпити* (*сліпець*, *сліпак* – той, який сліпий; той, що осліп; той, якого осліпили) і под. [148, с. 83].

Отже, не вживаючи терміна «синкретизм», дослідники давно зауважили наявність у мові перехідних явищ, які виникають неминуче, незалежно від того, якою методикою користуватися чи за яким критерієм здійснювати диференціацію.

Синкретизм як системне явище властивий усім рівням мови. Семантичний синкретизм – це сплав значень в одному лексико-семантичному варіанті, тобто його зв'язок одночасно з двома / декількома сигніфікатами і / або денотатами.

Дієслова на позначення внутрішнього стану виявляють семантичний синкретизм в одночасному поєднанні в одному лексико-семантичному варіанті твірного:

- значень власне стану і становлення;
- різних видів стану: кілька виявів фізичного, фізіологічного стану; різних виявів емоційно-психічного стану; фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного стану; внутрішнього стану й іншої семантики (зовнішнього стану предметів та істот чи різних виявів конкретної фізичної дії).

На рівні дериваційних зв'язків між твірними і похідними семантичний синкретизм полягає у тому, що:

- похідне слово однією словниковою дефініцією виражає кілька семантичних позицій (словотвірних значень);

- твірне слово називає один вид стану, а похідне – інший;
- похідне слово перебуває у мотиваційних зв'язках одночасно з кількома семемами твірного або з кількома твірними лексемами. Явище множинної словотвірної мотивації є виявом семантико-словотвірного синкретизму.

3.2 Асиметрія відображення значеннєвої структури багатозначних твірних вербативів стану в семантиці похідних

Явище багатозначності – вияв системності у мові, адже формально один мовний знак репрезентує сукупність змістових одиниць – лексико-семантичних варіантів [144, с. 125]. Полісемантизм є «одним із яскравих прикладів прояву принципу економії, притаманного природній мові» [100, с. 21]: за допомогою порівняно обмеженої кількості лексичних одиниць можна виразити значно більшу кількість значень. «Значення полісемантичного слова виникають у результаті переносу найменування, яке здійснюється мовцем з урахуванням відношень подібності чи суміжності явища, яке називається, з уже названим» [51, с. 18].

Загальновідомо, що значення полісемантичного слова перебувають у складних ієрархічних зв'язках. До того ж виділення лексико-семантичних варіантів чи окремих відтінків значень у структурі полісема здійснюється вченими по-різному, що відображають дані тлумачних словників однієї мови [144, с. 125]. Це може бути пояснено «відсутністю загальноприйнятих лексикографічних принципів опису семантичної структури слова», а також тим, що «у самому слові значення, як правило, не існують незалежно один від одного, кожне з них не замкнене в самому собі, а взаємопов'язане з іншими значеннями» [210, с. 94]. Д. Шмельов вказав на дифузність значень полісема і поставив під сумнів намагання лексикографів звільнити словникові статті від неоднозначних прикладів-мікроконтекстів [210, с. 95].

Однак наявність ієрархії у структурі полісема є беззаперечною. «Смислова структура багатозначного слова створюється через підпорядкування основних і похідних, прямих і переносних значень» [95, с. 20]. На думку Л. Васильєва,

семантична єдність таких слів досягається через два типи відношень між семемами: перехрещення і включення. «Відношення включення між значеннями багатозначного слова ґрунтуються на послідовній («ланцюговій») їхній деривації. Центром і вихідним пунктом дериваційного ланцюжка завжди є основне (головне) значення [...]. В основі перехрещення лексико-семантичних варіантів – паралельна («радіальна») їхня деривація. Центром і вихідним пунктом такої деривації можуть бути як основне, так і похідні номінативні значення [...]» [33, с. 7-8]. Аналогічні типи багатозначності виділив Ю. Апресян [8, с. 182]. На думку Н. Гаріпової, універсальними для всіх частин мови є «два типи значень – ті, що контрастують з основними і які виникли на основі зіставлення різних явищ, і близькі до основних, що виникли як результат зміщення в тому чи іншому напрямі основного значення» [53, с. 96].

Онтологія багатозначності і способи її опису [81], семантичні відношення між компонентами полісема [8; 33; 210], смислова структура багатозначних слів різних частин мови [53; 70], актуалізація багатозначності у контексті [103] уже були предметом зацікавлення вчених. Ще одна важлива проблема, пов'язана з лексичною багатозначністю, виникає на стику семантики і словотвору: як значеннєва структура багатозначного твірного відображається у смисловій структурі похідного, або як похідне слово співвідноситься з множиною значень твірного. Теоретичні й практичні аспекти цього питання на прикладі різних частин мови також ставали предметом зацікавлення дослідників [47; 54; 66; 76; 100; 176; 191; 209; 210]. Вчені сходяться на тому, що «облік реалізації підзначень полісемічного слова в похідних утвореннях – досить складне завдання» [96, с. 106], а сама проблема словотвору і полісемії «включає низку часткових проблем, які вимагають як теоретичного осмислення, так і інтерпретаційного розв'язання на рівні опису відповідних семантико-дериваційних явищ і процесів, опрацювання адекватних методик вивчення взаємодії лексичної деривації і багатозначності слова» [66, с. 58]. Перспективним у цьому аспекті є вивчення дієслова, адже загальновідомо: слова цього класу мають очевидну схильність до багатозначності, що відбито тлумачними словниками.

Серед усього континууму твірних нараховано 64 полісемантичні дієслова на позначення внутрішнього (фізичного, фізіологічного та емоційно-психічного) стану істоти. Як уже зазначалось, «у межах синхронного підходу до вивчення словотвірної мотивації найперспективнішим є аналіз матеріалу саме на рівні лексико-семантичних варіантів, який дозволяє більшою мірою врахувати семантичний бік мотиваційних відношень» [176, с. 34], тому до уваги взяті лише ті лексеми, у яких семантика стану відбита усіма семемами або основними (прямими номінативними) значеннями, лексикографічно закріпленими за початковими номерними рубриками, а також ті, у яких нестанове значення є вторинним (переносним або стилістично маркованим зі словниковими позначками *розм.*, *спец.*, *кул.* і под.). Усі виокремлені одиниці можна поділити на кілька груп відповідно до кількості значень вихідного вербатива стану:

а) двозначні дієслова: **боліти** 1 (1. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла) // *безос.* 2. Завдавати страждання кому-небудь, мучити когось); **кволіти** (1. Ставати кволим (у 1 — 3 знач.), слабим. 2. *розм.* Те саме, що нездужати; хворіти, слабувати); **відпочивати** (1. Відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної), припиняючи дію, рух і т. ін. // Проводити час на дозвіллі, не працюючи. 2. *перен.* Лежати в могилі) і под. Таких дієслів більшість – 56 %.

б) тризначні дієслова: **спати** (1. Перебувати у стані сну // Мати нормальний сон // із запереч. част. не. Страждати безсонням; мати неміцний сон // *перен.* Бути безлюдним, затишним // *перен.* Бути у стані повного спокою, нерухомості // *перен.* Лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися. 2. *перен.* Бути бездіяльним, пасивним, млявим // Не виявлятися, не виявляти себе (про почуття, здібності і т. ін.). 3. *розм.* Бути в статевих зносинах з ким-небудь); **знемагати** (1. Втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого (мук, втоми, важкої праці і т. ін.) // Почувати себе хворим, слабим // Втрачати боєздатність, ставати небоєздатним (про армію). 2. Знесилюючи, виснажуючи чимось, долати, перемагати кого-небудь. 3. Страждати, перебуваючи в ярмі, під гнітом, втративши волю, права і т. ін.) і под. Ці дієслова становлять 27% від загальної кількості виокремлених.

в) чотиризначні: **скніти** (1. Те саме, що нидіти 1, 2 // Зазнавати душевної муки, знемагати від одноманітного і довгого виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. 2. Мучитися, жити в тяжких умовах. 3. Ставати фізично слабим, втрачати сили // Дуже повільно, погано рости, розвиватися (про рослини). 4. *перен.* Існувати без розвитку, руху вперед, перебувати у стані занепаду); **дрижати** (1. Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти. 2. Коливатися, хитатися, двигтіти під впливом чого-небудь // Бути нерівним, мінливим (про світло, вогонь); миготіти, мерехтіти // Звучати переривчасто, нерівно // *рідко.* Прискорено битися, налататися (про серце). 3. *перен.* Боятися кого-небудь, відчувати страх перед кимсь // Відчувати побоювання за кого-, що-небудь. // Ретельно оберегати, боятися втратити кого-, що-небудь // Боятися витратити що-небудь; скупитися. 4. *перен., розм.* Виявляти надмірне бажання робити що-небудь) і под. Таких дієслів 12%.

г) п'ятизначні: **мліти** (1. Бути в стані млості (у 1 знач.). 2. Знемагати від болю, глибоких переживань // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо). 3. Утрачати свідомість; непритомніти. 4. Знемагати від високої температури, спеки. 5. *кул.* Упрівати); **нудити**, *розм.* 1. Викликати почуття нудьги. 2. *рідко.* Те саме, що нудитися // Відчувати апатію, відразу до чого-небудь. 3. Викликати нудоту (у 2 знач.). 4. *розм.* Набридливо скаржитися, нарікати; скиглити. 5. *заст.* Виснажувати, морити) і под. Вербативів з такою кількістю значень найменше – 5% [144, с. 126].

Досліджувана група вербативів, мотивує іменники, прикметники і дієслова. Як відомо, «мотивовані слова можуть по-різному співвідноситись з лексико-семантичними варіантами мотиваторів» [209, с. 5]. Аналіз континууму дериватів і зіставлення їхніх значень з множиною семем твірних дав змогу встановити типологію семантичних відношень між багатозначними вербативами на позначення внутрішнього стану і їхніми похідними:

1. Повне відображення полісемії твірних.
2. Часткове відображення полісемії твірних:
 - а) похідне слово співвідноситься лише з одним значенням твірного;
 - б) похідне слово співвідноситься з кількома значеннями твірного;

в) похідне слово співвідноситься з одним чи кількома значеннями твірного і розвиває свої власні семантичні компоненти (переносні, ідіоматичні, антонімічні значення тощо).

Повне відображення полісемії твірних

Іменниковий блок похідних. Субстантиви, мотивовані багатозначними дієсловами, в аспекті словотвірної дивергенції розглянула в дисертаційному дослідженні Л. Колібаба: «вивчення дивергентних відношень передбачає зіставлення формально тотожних одиниць-мотиваторів для з'ясування їхніх семантико-граматичних особливостей, релевантних для реалізації словотворчого потенціалу, оскільки форма порівнюваних одиниць є тотожною» [100, с. 5].

Полісемантичні дієслова на позначення внутрішнього стану істоти найбільшою мірою мотивують іменникові синтаксичні деривати, а також похідні зі словотвірним значенням “*носій стану*”.

Повне відображення полісемії зафіксоване у близько 42% мотиватів на зразок **божевілля** (1. Стан божевільного (в 1 знач.). 2. *розм.* Нерозумний, нерозважний вчинок) ← **божеволіти** (1. Ставати психічнохворим, божевільним. 2. *перен.* Чинити безумство, шаленіти); **співчуття** (1. Чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань // Почуття жалю, викликане чийм-небудь нещастям, горем // Жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь. 2. Доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь; підтримка, схвалення), **співчування** (Те саме, що *співчуття*) ← **співчувати** (1. Чуйно ставитися до чийого-небудь горя, до чийхось переживань. 2. Прихильно, доброзичливо ставитися до кого-, чого-небудь; схвалювати щось // Підтримувати діяльність, напрям якої-небудь організації, партії, бути ідейно близьким до неї) і под.

Лексикографічна формула “стан за значенням твірного” засвідчує переймання синтаксичним дериватом усього континууму значень мотивувальних слів, тобто тут можна говорити про абсолютне відображення полісемії твірних (такою словниковою дефініцією описані девербативи **вагання, дрижання, дрімання, зорювання, квоління, ниття, нудьгування, святкування, спання,**

мління, томління, скніння, спочивання, страждання, тріумфування, хабрування, шаленіння, шанування і под.) [144, с. 126].

Трапляються випадки, коли значення багатозначних похідних опосередковані значеннями твірних, але на їхній базі відбувається формування «нових іншотипних лексичних значень або модифікація вихідних значень»; у таких випадках «розвиток багатозначності деривата зумовлений мотивацією різними значеннями полісемантичного твірного, і з цього погляду така полісемія теж відображена, бо вона оперта на багатозначність твірного, детермінована нею» [66, с. 67]. Пор.: *божжевілля, співчуття, співчування* (див. вище); *щем* (1. *рідко*. Тупий, ниючий біль, спричинений яким-небудь подразненням. 2. *перен*. Відчуття неспокою, тривоги, хвилювання, збудження), *щеміння* (Те саме, що щем) ← *щеміти* (1. Боліти, нити (про частини, органи тіла). 2. *перен*. Відчувати тупий біль від неспокою, тривоги, хвилювання і т. ін.), *біль 1* “Відчуття фізичного страждання // Відчуття прикrostі, образи, смутку” ← *боліти* (1. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла). 2. *перен*. Завдавати страждання кому- небудь, мучити когось), *хвороба* (1. Порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища; недуга, захворювання // Вияв хворобливих ознак у розвитку рослин; ураження. 2. *перен*. Неприродне, надмірне захоплення чим-небудь, надзвичайний потяг до чогось), *хворість* (Те саме, що *хвороба*) ← *хворіти* (1. Бути хворим, страждати від якоїсь хвороби. 2. *перен.*, *розм*. Глибоко проймається болем, хвилюватися за когось, щось, уболівати за ким-, чим-небудь) і под. Значення твірного і похідного не ідентичні, але більшою чи меншою мірою співвідносні.

В іменниковому блоці похідних повне відображення полісемії засвідчили 45 % дериватів, і здебільшого воно простежується при семантико-дериваційних відношеннях між вторинними найменуваннями і двозначними вербативами на позначення внутрішнього стану (див. наведені вище випадки) та рідше між похідними і тризначними (*вагання, ниття, свербіння, святкування, спання, спочивання, кохання*), чотиризначними (*дрижання, мління, томління, шаленіння*), п'ятизначними (*мління*) мотиваторами (транспозиційні деривати)

[144, с. 127], бо у міру збільшення кількості семем у структурі твірного знижується ступінь засвоєння його полісемії [132, с. 18].

Прикметниковий блок похідних. Близько 33 % похідних ад'єктивів відтворюють множину значень твірних. Сюди належать перш за все ті, що мають однотипні лексикографічні описи “дієпр. пас. до твірного дієслова”, “дієпр. акт. до твірного дієслова” (у тлумачних словниках такі формули доповнені граматичним уточненням часу (минулого чи теперішнього) – “дієпр. акт. теп. ч.”, “дієпр. пас. мин. ч.” і т. д., що не є визначальним для семантичного опису таких девербативів) на зразок *ниючий* (Дієпр. акт. теп. ч. до *нити*), *томлений* (Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до *томити*), *шаленіючий*, (Дієпр. акт. теп. ч. до *шаленіти*) (див. також *нудьгуючий, обожнюваний, співчуваючий, сплячий, тремтячий, тріумфуючий, шаліючий, шанований*).

Відображена полісемія зафіксована й у випадках не абсолютного перенесення набору значень, як у зазначених прикладах, але очевидної їхньої співвіднесеності у мотиватора і мотивата, як-от: *мулький* (1. Який муляє, тисне. 2. перен. Який бентежить, турбує, гнітить) ← *муляти* (1. Будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.) // *безос.* // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити. 2. *перен., розм.* Не давати спокою, мучити, турбувати), *співчутливий* (1. Який із співчуттям ставиться до інших; чуйний. 2. Який виражає співчуття, доброзичливе, прихильне ставлення // Сповнений співчуття, чуйності) ← *співчувати* (1. Чуйно ставитися до чийого-небудь горя, до чийось переживань. 2. Прихильно, доброзичливо ставитися до кого-, чого-небудь; схвалювати щось // Підтримувати діяльність, напрям якої-небудь організації, партії, бути ідейно близьким до неї), *щемливий* (1. Який щемить (у 1 знач.) // Не гострий, ниючий (про біль). 2. *перен.* Який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум; викликаний цими почуттями; тяжкий), *щемкий* (Те саме, що *щемливий*), *щемлячий* (Те саме, що *щемливий*) ← *щеміти* (1. Боліти, нити (про частини, органи тіла) // *безос.* 2. *перен.* Відчувати тупий біль від неспокою, тривоги, хвилювання і т. ін.) та ін.

Тенденція до повного відображення полісемії у семантичній структурі похідних прикметників простежується найчастіше у двозначних, рідше у

тризначних дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, у поодиноких випадках у чотиризначних (*тремтячий, шаленіючий*) і не зафіксована у п'ятизначних вербативів.

Дієслівний блок похідних. Специфічність вербативів як класу твірних полягає у здатності через дериваційні зв'язки модифікаційного типу породжувати велику кількість похідних лексем того самого лексико-граматичного класу слів.

Семантичні відношення між багатозначними дієсловами діяльності і переміщення та їхніми префіксальними похідними проаналізувала Є. Тихонова. Дослідниця дійшла висновку, що в розглянутій нею групі слів можливе лише часткове відображення полісемії твірних у семантичній структурі похідних, і це пояснюється розвиненою системою багатозначності дієслів діяльності і переміщення (середня кількість значень – 10). Проте «при однозначності чи небагатозначності вихідних дієслів можлива їхня повна семантична співвіднесеність з похідними утвореннями» [186, с. 168], що простежується у дериваційних зв'язках дієслів на позначення внутрішнього стану істоти і їхніх дериватів.

Повне відображення полісемії твірних, коли префіксальні деривати співвідносні з усіма семемами твірного, зафіксоване у 40% похідних дієслів. Причому успадкування мікросистеми значень мотиватора семантичною структурою мотиватів відбувається трьома способами:

а) континуум значень похідного слова опосередкований множиною значень твірного (дериваційні зв'язки такого типу репрезентовано і в мотивованих іменниках та прикметниках): *замлоїти* (1. Почати млоїти (у 1 знач.), почати відчуватися (про біль, жаль, тривогу і т. ін.); защеміти. 2. *безос*. Почати млоїти (у 2 знач.); занудити) ← *млоїти* (Викликати відчуття млості (у 1, 2 знач.). 2. Нудити), *пожаліти* (1. Відчути жалість, співчуття до кого-небудь; зглянутися на кого-, що-небудь // Висловити співчуття // Потурбуватися про кого-небудь; виявити прихильність, приязнь. 2. Відчути жаль, сум з приводу чого-небудь; пошкодувати, пожалкувати за чим-небудь. 3. Док. до *жаліти* 3) ← *жаліти* (1. Відчувати жалість, співчуття до кого-небудь. 2. Нарікати на що-небудь, уболювати за чимось, за щось;

шкодувати, жалкувати. 3. Берегти, оберігати кого-, що-небудь // Неохоче витрачати що-небудь; шкодувати, жалкувати), **розпхати** (1. Набрякати, потовщуватися від запалення, хвороби. 2. *перен., розм.* Збільшуватися в обсязі. 3. *розм.* Ставати огрядним, повнішати, гладшати) ← **пухнути** (1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим; опухати // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини). 2. *розм.* Ставати повним, товстим. 3. *перен.* Збільшуватися в об'ємі) і под.

б) модифікація усього континууму лексико-семантичних варіантів твірного якоюсь ознакою, переважно темпоральною: **перенудити** (Перестати нудити) ← **нудити** (1. Викликати почуття нудьги // 2. *рідко.* Те саме, що *нудитися* // Відчувати апатію, відразу до чого-небудь. 3. Викликати нудоту (у 2 знач.). 4. *розм.* Набридливо скаржитися, нарікати; скиглити. 5. *заст.* Виснажувати, морити); **відстраждати** (Закінчити, перестати страждати // Пережити в стражданнях що-небудь) ← **страждати** (Зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього // Відчувати наслідки чого-небудь (перев. негативного). 2. Мати яку-небудь хворобу, недугу; хворіти. 3. Зазнавати моральних мук, переживань // *розм.* Нудьгувати, томитися, кохаючи кого-небудь // Болісно переживати чию-небудь невдачу, чиєсь нещастя і т. ін. 4. Зазнавати утисків, переслідування і т. ін. через кого-, що-небудь, в ім'я когось, чогось. 5. Зазнавати шкоди, збитків), **посвербіти** (Свербіти якийсь час) ← **свербіти** (1. Відчувати свербіж (про тіло і його частини) // Викликати відчуття свербіжу (про рани, що загоюються, прищі і т. ін.) // *рідко.* Давати відчуття тупого болю; нити. 2. *перен., розм.* Дуже хочеться щось зробити. 3. *перен., розм.* Викликати хвилювання, тривогу; бентежити; непокоїти) і под.

Формально мотивоване слово має одне значення, але відсутність лексикографічних уточнень, які саме значення твірного модифікуються цим похідним, дає нам підстави стверджувати, що девербатив співвідноситься з усією множиною значень мотиватора, тобто йдеться про відображену полісемію;

в) похідне слово надає лексико-семантичним варіантам твірного значення результативності без ускладнення іншими значеннєвими компонентами (так зване «суто видове» значення): **зоскніти** (*рідко.* Док. до скніти) ← **скніти** (1. Те саме,

що нидіти 1, 2. // Зазнавати душевної муки, знемагати від одноманітного і довгого виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. 2. Мучитися, жити в тяжких умовах. 3. Ставати фізично слабим, втрачати сили // Дуже повільно, погано рости, розвиватися (про рослини). 4. *перен.* Існувати без розвитку, руху вперед, перебувати у стані занепаду), **збоятися** (розм. Док. до *боятися*; злякатися) ← **боятися** (1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь. 2. Побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися), **помужніти** (Док. до *мужніти*) ← **мужніти** (1. Ставати дорослим, фізично й духовно зрілим. 2. *перен.* Ставати сильнішим, набуваючи досвіду; розвиватися, міцніти) і под.

Статус таких дериватів у лінгвістиці не має однозначного трактування, адже дієслівні префікси у похідних зазнають повної чи часткової нейтралізації, їхня словотворча і формоутворювальна функції тісно взаємодіють між собою, взаємонакладаються за посередництвом граматичної категорії виду [6; 85; 175;].

Відображена полісемія репрезентована у мотиваційних зв'язках двозначних, тризначних, чотиризначних і п'ятизначних дієслів на позначення внутрішнього стану істоти та їхніх дериватів.

Часткове відображення полісемії твірних

«Складність проблеми словотвірної мотивації полягає передусім у тому, що формально-структурна похідність (мотивованість) може не збігатися із семантичною» [100, с. 4], тому твірне слово і його дериват можуть мати по кілька значень, які взаємозумовлені. «Семантика багатозначного мотиватора іноді не повністю транспонується в семантику мотивата, і навпаки – мотивовані одиниці нерідко розвивають додаткові значення, яких немає у значеннєвій парадигмі мотиватора» [100, с. 4]. І хоч не всі деривати успадковують набір лексико-семантичних варіантів твірних, деякі значення в семантичній парадигмі похідного можуть існувати потенційно [76, с. 127].

А) Похідне слово співвідноситься лише з одним значенням твірного.

Іменниковий блок похідних. Тільки з одним лексико-семантичним варіантом твірного співвідносні деривати зі словотвірним значенням 'носій стану'. Вони називають особу, яка на певному відрізку часу перебуває в конкретному стані, а не

в можливих його виявах, різновидах, відтінках, що лексикографічно експліковані множиною значень полісема. Пор.: **відпочивальник** (Той, хто відпочиває (в 1 знач.)) ← **відпочивати** (1. Відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної), припиняючи дію, рух і т. ін. // Проводити час на дозвіллі, не працюючи); **дрімайло** (Надто млява, неуважна людина, яка завжди ніби дрімає) ← **дрімати** (3. *перен., розм.* Надто мляво, повільно робити що-небудь, не виявляти активності; зволікати // Бути неуважним); **нитик** (*розм.* Той, хто постійно виражає своє незадоволення з приводу чого-небудь) ← **нити** (2. *розм.* Набридливо скаржитись на кого-, що-небудь, виражати своє незадоволення з приводу чогось) і под.

Співвідносяться з одним значенням твірного і деякі синтаксичні деривати: **відпочинок** (Відновлення сил після втоми припиненням дії, руху і т. ін. // Коротка перерва під час праці, якоїсь дії; перепочинок // Зупинка в дорозі, щоб відпочити), **відпочивок** (*розм., рідко.* Те саме, що **відпочинок**), **відпочин** (*рідко.* Те саме, що **відпочинок**) ← **відпочивати** (1. Відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної), припиняючи дію, рух і т. ін. // Проводити час на дозвіллі, не працюючи); **спочинок** (Відновлення сил після втоми, припинення праці, руху і т. ін.; відпочинок // Проведення часу без праці, на дозвіллі // Коротка перерва під час якоїсь дії; перепочинок) ← **спочивати** (1. Те саме, що **відпочивати 1**), **свербіж** (Хворобливо-лоскотливе подразнення шкіри, слизової оболонки, яке викликає потребу чухати подразнене місце) ← **свербіти** (1. Відчувати свербіж (про тіло і його частини) // *безос.* // Викликати відчуття свербежу (про рани, що загоюються, прищі і т. ін.) // *рідко.* Давати відчуття тупого болю; нити).

Друге (переносне) значення слів **відпочивати**, **спочивати** – “бути мертвим, лежати в могилі”, і похідні відображають його аналітично з допомогою додаткових лексичних засобів: *вічний відпочинок*, *вічний спочинок*, тому немає потреби у повному віддзеркаленні цими девербативами усієї семантичної структури твірних.

Щодо слова **свербіж**, то воно набуло, імовірно, спеціального, термінового значення, тому не відображає переносних значень твірного **свербіти** (2. *перен.,*

розм. Дуже хочеться щось зробити. 3. *перен.*, розм. Викликати хвилювання, тривогу; бентежити; непокоїти) [144, с. 127].

Прикметниковий блок похідних. Співвідноситься лише з одним лексико-семантичним варіантом твірного приблизно третина (29%) мотивованих ад'єктивів: **мерлий** (розм., *рідко*. Мертвий (у 1 знач.); померлий) ← **мерти** (1. Умирати, гинути (переважно у великій кількості, масами), **слабовитий** (розм. Неміцної будови, схильний до захворювань; хворобливий // Який має хворобливий вигляд // *рідко*. Хворий) ← **слабіти** (2. Бути слабим (у 1 знач.); хворіти), **шановний** (Якого поважають, шанують // Уживається як складова частина ввічливого звертання // Уживається для вираження фамільярної оцінки кого-, чого-небудь. // Той, кого поважають, шанують (перев. у звертанні) ← **шанувати** (1. Відчувати або виявляти глибоку повагу, пошану до когось, чогось; поважати // Цінячи когось, вшановувати // Надавати чомусь великого значення; цінити // Цінячи, берегти). Такими ж є семантичні відношення між лексемами **відпочиваючий, відпочилий, дрімливий, дрімотливий, дрімотний, нервуючий, нудливий, пухлявий, сверблячий, скучний, спочиваючий, спочилий** і їхніми твірними полісемами.

Такі ад'єктивні деривати передають ознаку носія стану (**відпочиваючий, дрімливий, мерлий** і т. д.) або ознаку субстанції (особи чи предмета), які викликають стан (**нервуючий, нудливий, скучний** і под.), тому, як і похідні зі словотвірним значенням 'носій стану', вони засвоїли не весь континуум значень бази, а лише один лексико-семантичний варіант (переважно пряме номінативне значення, зафіксоване у словнику першою номерною рубрикою), релевантний до конкретної станової ситуації.

Дієслівний блок похідних. Здатність співвідноситись з один значенням твірного вербатива продемонстрували 32% похідних. Наприклад: **запухати** (Ставати хворобливо пухлим; набрякати) ← **пухнути** (1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим; опухати // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини), **натомлювати** (Доводити до втоми; стомлювати) ← **томити** (1. Доводити до втоми кого-, що-небудь), **перегинувати** (Загинувати (про всіх або багатьох) ← **гинувати** (1. Переставати жити; вмирати, пропадати // Зазнавати

руйнування, занепаду // Переставати існувати; знищуватися) (пор. також *вигибати, запухати, засвербіти, заслабіти, зсудомити, домлівати, дріматися, намулювати, напухати, осоловіти, перемирати, подорожити, послабіти 2, поспівчувати, придрімувати, притомляти, проболіти, розшаленіти* і под.)

Б) Похідне слово співвідноситься з кількома значеннями твірного.

Семантико-словотворчий зв'язок між твірним і похідним на рівні кількох, але не всіх лексико-семантичних варіантів може відбуватись лінійним способом, коли деякі значення твірного є семантичною базою для значень похідного, або шляхом перехрещення дериваційних рядів, за якого одна семема мотивата співвідносна з кількома значеннями мотиватора. Перший тип переважає [144, с. 127].

Іменниковий блок похідних. Цей тип відношень репрезентований у синтаксичних дериватах на зразок *дрімота* (1. Напівсонний стан; немічний, чуткий сон. 2. *перен.* Стан спокою, нерухомості), *дрімки* (розм. Те саме, що *дрімота*) ← *дрімати* 1. Перебувати в напівсонному стані, немічно спати. 2. *перен.* Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим); *знемагання* (Стан за знач. *знемагати* 1, 3) ← *знемагати* (1. Втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого (мук, втоми, важкої праці і т. ін.) // Почувати себе хворим, слабим // Втрачати боєздатність, ставати небоєздатним (про армію) 3. Страждати, перебуваючи в ярмі, під гнітом, втративши волю, права і т. ін.) і под.

Такого типу семантичні відношення між багатозначним вербативом і його дериватом зафіксовані у словах *жаління, лихоманка, нуда* (розм.), *нудота, нудь* (діал.), *нудьга, сверблячка, шаленість, шаленство, шана*. Похідні цієї підгрупи співвідносяться переважно з двома значеннями тризначного вихідного дієслова (наведені вище приклади), у поодиноких випадках – з трьома значеннями чотиризначного мотиватора (наприклад, *любов, любва, любя*) [144, с. 128].

Як бачимо, серед іменникових дериватів з повним і частковим засвоєнням семантики твірних лексем є велика кількість спільнокореневих синонімів, які здебільшого не є лексичними дублетами (пор. *дрімання* і *дрімота, дрімки; шаленіння* і *шаленство, шаленість; нудьга* і *нудьгування* і под.). Зазвичай такого

типу слова відрізняються одне від одного семантичними і функційно-стилістичними ознаками [56, с. 40], а також нетотожною кількістю значень.

Прикметниковий блок похідних. Успадковують кілька значень твірного полісемантичного дієслова на позначення внутрішнього стану істоти близько 20 % похідних прикметників, наприклад: **знеможений** (1. Дієпр. пас. мин. ч. до **знемогти** 2. 2. Який знеміг, знемігся від чого-небудь; змучений, втомлений, безсилий) ← **знемагати** (1. Втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого (мук, втоми, важкої праці і т. ін.) // Почувати себе хворим, слабим // Втрачати боєздатність, ставати небоєздатним (про армію). 2. Знесилюючи, виснажуючи чимось, долати, перемагати кого-небудь), **дрижачий** (Який дрижить (у 1, 2 знач.) ← **дрижати** (1. Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти. 2. Коливатися, хитатися, двигтіти під впливом чого-небудь // Бути нерівним, мінливим (про світло, вогонь); миготіти, мерехтіти // Звучати переривчасто, нерівно // *рідко*. Прискорено битися, налататися (про серце), **дрімаючий** (Який дрімає (у 1, 2 знач.) ← **дрімати** (1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати. 2. *перен.* Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим).

Семантико-дериваційний зв'язок такого типу простежується також між похідними **коханий, люблений, люблячий, оспалий** (*рідко*), **пухлий, терпеливий, терплячий, томлячий** та їхніми тризначними й чотиризначними мотиваторами, причому останні співвідносяться з похідними переважно двома значеннями (наприклад, **дрижачий, томлячий** та ін.)

Дієслівний блок похідних репрезентує засвоєння кількох значень твірного слова у майже 22% дериватів: **занудити** (1. Док. до нудіти 1 // *заст.* Нав'язати на кого-небудь нудьгу, тугу. 2. Почати нудити (у 3 знач.) (про фізіологічний стан) ← **нудити** (1. Викликати почуття нудьги. 3. Викликати нудоту (у 2 знач.), **перемліти** (1. Змучитися, знемогти від тривоги, страху, горя і т. ін. 2. Перестояти на гарячій плиті, в печі і т. ін. (про їжу) ← **мліти** (2. Знемагати від болю, глибоких переживань. 5. *кул.* Упрівати), **полюбити** (1. Відчути глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь, визнаючи значення, гідність і т. ін. когось,

чогось // Відчути прихильність до кого-небудь внаслідок близького споріднення, приятелювання, товаришування і т. ін. 2. Відчути прихильність до особи іншої статі; покохати. 3. Відчути потяг, схильність до чого-небудь // Відчути задоволення від споглядання, сприймання чого-небудь) ← **любити** (1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь // Відчувати сердечну прихильність до родинно близьких осіб (дітей, матері тощо). 2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати (у 1 знач.) // Бути закоханим // *розм.* Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. 3. Мати інтерес, потяг до чого-небудь // Високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь // Відчувати задоволення від чого-небудь // Мати нахил, пристрасть до чого-небудь) і под.

Похідні з такими дериваційними зв'язками переважно успадковують два лексико-семантичні варіанти тризначного чи чотиризначного твірного.

В) Похідне слово співвідноситься з одним чи кількома значеннями твірного і розвиває свої власні семантичні компоненти.

Багатозначний дериват може містити у своїй структурі не тільки семми, симетричні до значень мотиватора, але й компоненти, розвинуті на своїй основі, при цьому «пряме значення похідного мотивоване значенням твірної основи, а переносне – цим прямим» [76, с. 55].

Іменниковий блок похідних. Похідних такого типу зафіксовано небагато.

Слова **слабість**, **слабина** розвивають значення “5. Звичка, нахил (перев. негативні), від яких немає бажання або сил відмовитися // Прихильність, схильність, пристрасть до кого-, чого-небудь // Те, що викликає до себе чию-небудь симпатію, є чиеюсь пристрастю. 6. Вразливе місце кого-, чого-небудь“ (**слабість**) та “3. *перен.* Вразливе місце кого-, чого-небудь. 4. Те саме, що слабість 5” (**слабина**), яких немає у вихідному слові **слабіти** (1. Те саме, що слабнути. 2. Бути слабим (у 1 знач.); хворіти). Нові значення виникли шляхом зсуву семантики з фізичного стану (фізичне нездужання) в емоційний (емоційна неспроможність щось подолати); з фізичної слабкості в емоційні відчуття (пор. **судом** (2. *перен., заст.* Горе, біда) ← **судомити** (1. Викликати судому, зводити судомою; корчити // *безос.* 2. Викликати хворобливе відчуття ломоти).

Додаткові, нові лексико-семантичні варіанти, не опосередковані значеннями твірних, мають слова **терпіння** (2. Здатність довго й наполегливо робити щонебудь, займатися чимось), **жальість** (2. *рідко*. Почуття скорботи, печалі, туги, смутку), **знемога** (2. Стан розслаблення від повного задоволення, захоплення ким-, чим-небудь; млість, блаженство, насолода) (це значення перебуває в антонімічному зв'язку з першим – “1. Безсилля, слабкість від чого-небудь виснажливого (від втоми, мук, важкої праці і т. ін.)” [144, с. 128].

Ідіоматичні компоненти семантичної структури розвинули слова **дрімлюга** (Нічний комахоїдний птах сіро-бурого з чорними плямами забарвлення, з маленьким дзьобом та великим розрізом рота), **сплюх** (2. *діал.* Заєць) **страдник** (2. Канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру; мученик). Ідіоматичними вважаємо лексеми, які мають «індивідуальну семантичну структуру, що містить різноманітні смислові приростки, які не можливо вивести зі словотвірної структури похідних слів, їх треба просто знати» [76, с. 7].

Прикметниковий блок похідних. Найменша кількість ад'єктивних дериватів (18%) репрезентує багатозначність, не опосередковану лексико-семантичними варіантами твірного, а розвинуту на своїй семантичній основі: **жальісний** (1. Який виражає безпорадність, біль, слабкість, муку // Сповнений суму; сумовитий, журливий.), **любий** (5. З яким приємно провести час, якого чекають (про гостя) // Уживається у звертанні як вираз фамільярності або зневаги), **млосний** (2. Який п'янить, дурманить свідомість), **навісний** (3. Противний; ненависний).

Нове значення може утворюватися переносним способом – **мертвий** (3. *перен.* Позбавлений ознак життя // Порожній, спустілий (про дім, вулицю тощо) // Позбавлений руху; завмерлий, нерухомий (про машини, механізми, предмети) // Взагалі про все неживе на протилежність живому. 4. *перен.* Який не порушується жодним звуком; безмовний // Про певний час, пору доби. 5. *перен.* Відірваний, далекий від життя // Який характеризується відсутністю суспільного розвитку (про певний період у житті країни, народу), **обоженний** (2. *перен., заст.* Багатий, щедрий, благословенний), **тремтливий** (3. *перен.* Проїнятий внутрішнім, душевним хвилюванням; схвилюваний); засвідчувати антонімічні зв'язки між

семемами мотивата – **томливий** (2. Який викликає млість, почуття приємної розслабленості // Густий, паморочливий) (пор. **томливий** – 1. Який примушує томитися, мучитися, страждати // Який викликає знемогу (про щось обтяжливе, одноманітне); виявляти смислові прирощення (ідіоматичність значення) – **дрімучий** (1. Дуже густий, непрохідний, непроглядний (про ліс, бір і т. ін.) // Дуже буйний, розкішний, густо порослий).

Дієслівний блок похідних. «Однією з помітних ознак зв'язку лексичних значень префіксальних дієслів з семантикою твірної лексеми є модифікація або конкретизація дій [*або станів* – О. П.], уже охарактеризованих твірним дієсловом, обмежена поява і розвиток нових значень у префіксальних утвореннях» [96, с. 128]. Це підтверджено тим, що незначна кількість (близько 10%) дієслівних дериватів розвинули нове значення, не мотивоване семантичною структурою твірних. Йдеться перш за все про переносне значення: **відмирати** (2. *перен.* Утрачати здатність до існування; зникати), **помирати** (3. *перен.* Втрачати політичну або економічну могутність; занепадати // Втрачатися, зникати); а також ідіоматичне значення: **присипляти** (4. Обманом, хитрощами змушувати кого-небудь забути про обережність, створювати ілюзію спокою, безпечності), **умирати** (3. *розм.* Дуже кохати кого-небудь, любити щось) і под.

Розроблена нами типологія семантичних відношень між багатозначними дієсловами на позначення внутрішнього стану істоти та їхніми похідними має вичерпний характер і достатньою мірою відображає спектр мотиваційних відношень між аналізованими одиницями. Однак повне і всеохопне осягнення проблеми асиметрії відображення значеннєвої структури полісемантичних твірних у значеннєвій структурі дериватів варто доповнити випадками семантичного синкретизму, коли «спаяність», «дифузність» семантики твірного чи похідного ускладнює процес формально-змістового ототожнення мотиваційних зв'язків на рівні конкретних лексико-семантичних варіантів. Складність дериваційних відношень полягає в тому, що інколи «той самий лексико-семантичний варіант похідного слова мотивується зразу двома значеннями» вихідного [191, с. 17], і

лексикографічно це репрезентовано в неоднаковому кількісному вияві значень мотиватора і мотивата.

Наприклад слово **боязнь** (Почуття страху; побоювання, неспокій, викликані ким-, чим-небудь) при формально зафіксованому одному лексико-семантичному варіанту мотивується одразу двома значеннями твірного **боятися** (1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь. 2. Побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися), аналогічно лексема **біль** 1 (Відчуття фізичного страждання // Відчуття прикrostі, образи, смутку) успадковує обидва значення **боліти** 1 (1. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла) 2. *перен.* Завдавати страждання кому- небудь, мучити когось). В останньому випадку багатозначність мотиватора репрезентована через підзначення мотивата.

Серед прикметникових дериватів зафіксовані асиметричні відношення іншого типу. Похідний ад'єктив розвиває двозначність, яка мотивована одним значенням твірного: **ко́ханий** (1. Дієпр. пас. до *коха́ти* 3. 2. Якого пестять, дбайливо, старанно доглядають) ← **кохати** (1. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі. 2. *рідко.* Те саме, що *любити* 1. 3. Дбайливо вирощувати, плекати що-небудь, ходити коло чогось // Старанно доглядати що-небудь // Виховувати, ростити кого-небудь, старанно доглядаючи // *перен.* Виношувати, плекати (намір, думку тощо), **скорботний** (1. Який глибоко переживає, страждає від чого-небудь (про людину); печальний, сумний; протилежне радісний // Який виражає глибокі переживання, страждання; власт. людині, що так переживає, страждає. 2. Сповнений, пройнятий скорботою, смутком, тугою; який містить у собі що-небудь сумне, тужливе) ← **скорбіти, скорбувати** (1. Дуже печалитися, тужити. 2. *заст.* Бути хворим); або ад'єктивний дериват має три значення, співвідносні з двома значеннями твірного: **коха́ний** (1. Якого кохає (у 1 знач.) хто-небудь; любий (у 2 знач.). 2. Той (та), кого кохають. 3. Який викликає любов до себе; дорогий і близький серцю) ← **кохати** (див. множину значень вище). Можливі й інші моделі, що відображають формальну й значеннєву асиметричність у засвоєнні семантики вихідного дієслова похідними прикметниками.

Ще складнішими є мотиваційні зв'язки у семантичних структурах деяких багатозначних твірних та їхніх дієслівних похідних. Дериват **умлівати (вмлівати)** має таку мікросистему значень:

1. Знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін. // Страждати від кохання // Перебувати у стані розслабленості, млості // Втрачати свідомість, непритомніти; зомлівати // Завмирати, ціпеніти // Нити, завмирати (про серце, душу).

2. Ставати нечутливим через порушення кровообігу; терпнути (про частини тіла).

3. *розм.* Доходити до готовності повільно, на слабкому вогні, на жару (про страву); упрівати // Розжарюючись, ставати придатним для обробки (про залізо).

Твірне дієслово **мліти** описане через п'ять значень:

1. Бути в стані млості (у 1 знач.).

2. Знемагати від болю, глибоких переживань // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо).

3. Утрачати свідомість; непритомніти.

4. Знемагати від високої температури, спеки.

5. *кул.* Упрівати.

Опозиційний метод, тобто послідовне зіставлення семантичних структур цих лексем, дає змогу встановити такі мотиваційні відношення:

- **мліти** (1. Бути в стані млості (у 1 знач.) → **умлівати** (1. Знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін. // Перебувати у стані розслабленості, млості // Втрачати свідомість, непритомніти; зомлівати);

- **мліти** (2. Знемагати від болю, глибоких переживань) // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо) → **умлівати** (1. Знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін. // Завмирати, ціпеніти. 2. Ставати нечутливим через порушення кровообігу; терпнути (про частини тіла);

- *мліти* (3. Утрачати свідомість; непритомніти) → *умлівати* (1. // Втрачати свідомість, непритомніти; зомлівати);
- *мліти* (4. Знемагати від високої температури, спеки) → *умлівати* (4. Знемагати від високої температури, спеки);
- *мліти* (5. кул. Упрівати) → *умлівати* (3. розм. Доходити до готовності повільно, на слабкому вогні, на жару (про страву); упрівати // Розжарюючись, ставати придатним для обробки (про залізо)).

Складні мотиваційні зв'язки мають також багатозначні твірні і їхні префіксальні похідні *зомліти*, *обімліти*, *переболіти*, *попонуудити*, *постраждати*, *стерпнути* та деякі інші.

Кількість похідних іменників, прикметників і дієслів, що репрезентують нетипові семантичні співвідношення з твірними, є незначною. Загалом така асиметрія можна бути пояснена, з одного боку, певним суб'єктивізмом при укладанні словникових статей, адже, як відомо, лексикографи значною мірою керуються інтуїцією, мовним чуттям при описі лексичних одиниць (власне тому те, що в одному тлумачному словнику може бути подане як значення, в іншому зафіксоване як відтінок значення). З іншого боку, очевидною є складність такої мовної одиниці, як багатозначне слово, адже не завжди його можна розкласти на дискретну множину значень, і тим більше ця множина не може симетрично віддзеркалюватись у похідному слові, інакше мотиваційні зв'язки були б очевидними і близькими до омонімічних. Асиметричний дуалізм мовного знака передбачає непаралельність плану вираження і плану змісту та зумовлює складні дериваційні зв'язки між багатозначними твірними і їхніми похідними.

Не зафіксовано іменникових дериватів від полісемів *гинути*, *дорожити*, *навісніти*, *нітитися*, *пухнути*, *снити*, *соловіти*, *снити*, *терпнути*, *шаліти*; значна кількість багатозначних твірних не зреалізувала свій словотворчий потенціал у похідних прикметниках: *божеволіти*, *вагатися*, *гинути*, *гребувати*, *дорожити*, *зорювати*, *кволіти*, *легковажити*, *мужніти*, *нехтувати*, *нітитися*, *святкувати*, *скніти*, *снити*, *соловіти*, *судомити*, *паршивіти*, *хворіти*, *храбрувати*, *церемонитися*, *шкодувати*, *юродствувати*; відсутні

дієслівні деривати від лексем *кволіти, лихоманити, обожнювати, скорбіти, скорбувати, страдати, церемонитися, юродствувати*.

Отож реалізація словотворчої спроможності багатозначних дієслів на позначення внутрішнього стану в похідних лексемах засвідчує складність і багатоаспектність проблеми «словотвір і полісемія слова». Здатність багатозначного дієслова мотивувати похідні іменники, прикметники і дієслова «слід розглядати не щодо лексеми в цілому, а стосовно кожного окремого лексико-семантичного варіанта, тобто формально тотожні одиниці мають неоднакові дериваційні можливості, ступінь реалізації яких визначають чинники семантичного та структурного плану» [100, с. 1].

Аналіз співвідношення семантичної структури похідних слів з багатозначністю твірних вербативів на позначення внутрішнього стану дав змогу встановити типологію їхніх дериваційних зв'язків: повне відображення полісемії твірних; часткове відображення (мотиват відтворює одне чи кілька значень мотиватора, розвиває свої додаткові семантичні компоненти). Це підтверджує думку, що процес словотворення ґрунтується на свободі й частковості, інакше нові слова були б перевантажені [210, с. 197].

Отже, у сучасному мовознавстві вчені аргументовано й послідовно доводять об'єктивність існування й лінгвістичний статус категорії синкретизму, пов'язаної з вченням про розходження між планом вираження і планом змісту. Наявність проміжних явищ, які не можливо однозначно інтерпретувати через їхню «спаяну», «дифузну» природу, фіксується дослідниками при розгляді будь-яких мовних явищ, зокрема при вивченні лексичної семантики.

Синкретизм найбільшою мірою описаний у синтаксичних одиницях, меншою — у частинах мови і в семантичній структурі лексем. У дисертаційній роботі поняття синкретизму розглянуто вузько: це сплав значень в одному лексико-семантичному варіанті, іншими словами — його зв'язок одночасно з двома / декількома сигніфікатами і / або денотатами.

У віддієслівному статальному словотворі явище синкретизму описане у семантичній структурі базових слів і на рівні дериваційних зв'язків «твірне – похідне». Зокрема семема дієслів внутрішнього стану містять одночасно вказівку на різні вияви фізичного, фізіологічного стану; на різні види емоційно-психічного стану; на поєднання фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного стану; на суміщення внутрішнього стану з іншим (нестановим) значенням. У семантико-словотвірній площині синкретизм виявився у здатності слова одним лексико-семантичним варіантом виражати кілька словотвірних значень; у складності значення похідного слова, яке виражає стан, відмінний від стану твірного; у перебуванні деривата у мотиваційних зв'язках одночасно з кількома мотиваторами.

Серед усього континууму твірних нараховано 64 полісемантичні дієслова, найбільше – двозначних (56 %), найменше – п'ятизначних (5 %).

За допомогою опозиційного методу, тобто послідовного зіставлення множини семем базових одиниць зі значеннями девербативів, окреслено асиметрію їхніх семантико-словотвірних відношень, яка експлікує схильність до повного засвоєння похідним усього спектру значень твірного (така тенденція переважає в усіх блоках дериватів і визначається принципом: чи менша кількість лексико-семантичних варіантів у вихідного полісема, тим більша ймовірність їхнього симетричного відтворення у значеннєвій мікросистемі девербатива).

Значна частина мотиватів перебуває у семантико-дериваційних зв'язках з одним лексико-семантичним варіантом мотиватора чи з кількома його значеннями. Багатозначне похідне слово може містити у своїй структурі не тільки семему, опосередковані значеннями твірного, але й компоненти, розвинуті на своїй основі, часто ідіоматичні.

На основі різних способів відображення множини значень твірних у семантиці похідних побудовано типологію їхніх семантико-словотвірних відношень.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення словотворчої спроможності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти зумовило ідентифікацію твірних одиниць із лексикографічного простору, чому передувало узагальнення теоретичних питань, пов'язаних із семантикою стану. Встановлено, що стан – поняттєва категорія мови з високим ступенем абстрактності, яка експлікується за допомогою різноманітних лексико-граматичних лінгвальних ресурсів. У загальнокатегорійному значенні дієслова як частини мови виділення значення стану є традиційним, перевіреним часом і поколіннями дослідників різних мов, щоправда, статальні лексико-семантичні варіанти характеризуються специфічними семантико-граматичними параметрами, які роблять значення стану периферійним порівняно, наприклад, з дією чи процесом. У науково-теоретичних джерелах виокремлено такі диференційні ознаки досліджуваних вербативів: *часова локалізованість; фазовість, неможливість існування; статичність; тимчасовість; пасивний суб'єкт; неможливість сполучення з прислівниками на зразок швидко, повільно, зненацька, раптом; переважно значення недоконаного виду; можливість поєднання з прислівниками і словосполученнями зі значенням напруженості, інтенсивності, повторення; найчастіше граматична неперехідність*. Найдоцільніше статальні дієслова типологізувати на вербативи зі значенням внутрішнього стану істоти й вербативи з семантикою зовнішнього стану істот, предметів, явищ залежно від вияву носія й денотативної сфери, яку охоплює стан.

2. Досліджувані твірні об'єднано в польову структуру на основі абстрактної інтегральної семи 'стан', яка в значеннях базем займає неоднакове місце й корелює з семами 'статичність', 'становлення' й 'каузоване становлення'. Дієслова, співвідносні зі семантичним компонентом 'статичність' (власне стан), означають "бути / перебувати у стані" й належать до ядра виокремленого поля. Вербативи, у яких сема 'стан' пов'язана із семою 'становлення' (перехід у стан), становлять ближню периферію статального поля й передають значення "набувати стану / переходити у стан". Одиниці, що виражають 'каузоване становлення' (набуття

стану під впливом зовнішнього неактивного подразника), формують дальню периферію лексико-семантичного поля дієслів на позначення внутрішнього стану й експлікують значення “*переводити кого-небудь у стан*”. Семема, що формують ядро, ближню й дальню периферії, описуються визначеними лексикографічними маркерами, що дало змогу встановити континуум твірних і окреслити зовнішні межі досліджуваного поля. Його внутрішня делімітація здійснена на дві лексико-семантичні групи – вербативи з семантикою фізичного, фізіологічного стану (у її межах виокремлено 8 підгруп) і дієслова на позначення емоційно-психічного стану (9 підгруп). Лексико-семантичне поле дієслів на позначення внутрішнього стану істоти становить складну ієрархічну організацію, адже його ядро, ближню й дальню периферії формують одиниці різних значеннєвих груп і підгруп.

3. У віддієслівному статальному словотворі сформовано триблокову структуру, яка охопила всю множину значень і дала змогу розглядати її у розрізі частиномовної належності дериватів. Субстантивний блок похідних репрезентують 5 словотвірних значень (‘носій стану’, ‘об’єкт, на який спрямований стан носія’, ‘сторонній неактивний подразник’, ‘опредметнений стан’ / ‘опредметнене переведення у стан’), ад’єктивний – 5 (‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/ перебував’, ‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’, ‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’, ‘ознака об’єкта за станом, який на нього спрямований’, ‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає опредметнений стан’), вербативний – 21 (‘зазнати стану повністю, набути його повною мірою’ і ‘вікликати у когось певний стан’; словотвірні синоніми; ‘почати перебувати у стані’ і ‘почати переводити у стан’; ‘перестати перебувати у стані’ і ‘перестати переводити у стан’; ‘перебувати у стані якийсь час’ і ‘переводити у стан якийсь час’; ‘перебувати у стані довго, багато’ і ‘переводити у стан довго, багато’; ‘перебувати у стані вдосталь, досхочу’ і ‘переводити у стан вдосталь, досхочу’; ‘перебувати у стані надміру’ і ‘переводити у стан надміру’; ‘перебувати у стані трохи, злегка’ і ‘переводити у стан трохи, злегка’; ‘перебувати у стані, дуже інтенсивному, у край сильному за своїм характером’ і ‘переводити у стан, дуже інтенсивний, у край

сильний за своїм характером»; ‘бути у стані, поширеному на багато носіїв’ і ‘переводити у стан багато носіїв’).

4. Лексико-семантичні підгрупи статальних дієслів виявили неоднаковий дериваційний потенціал, що пов’язано перш за все із їхніми диференційними семантичними й валентними характеристиками. Іменникові утворення найбільше продукують бази, що називають *«Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»* (у дериваційних актах задіяно 77 % твірних), прикметникові – *«Стан фізичного болю»* (51 %), дієслівні – *«Стан, що передає радість, задоволення»* (85 %). Формування різних типових словотвірних парадигм твірних і їхнє неоднакове якісне та кількісне наповнення зумовлене й семантико-граматичною неоднорідністю виокремлених одиниць, що формують ядро, ближню та дальню периферію й називають стан, становлення й каузоване становлення. Найбільшою протяжністю й глибиною місць семантичних позицій характеризується вербативний блок похідних, а найчисленнішими корелятивними семантичними позиціями є дві: ‘опредметнений стан’ / ‘опредметнене переведення у стан’ і ‘зазнати стану повністю, набути його повною мірою’ / ‘вікликати у когось певний стан’ (словотворчо зреалізувались по 39 % дієслів).

5. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти, об’єктивована в континуумі похідних, виявилася слабшою порівняно з дериваційним потенціалом інших лексико-семантичних груп вербативів, досліджених в україністиці. Здатність до семантико-дериваційних трансформацій визначається мовними й позамовними чинниками. Стримувальною у віддієслівному статальному словотворі виявилась сама лексична семантика вихідних одиниць, адже стани, у яких перебувають суб’єкти-носії, здебільшого характеризуються тимчасовістю, нетривалим перебігом, триванням без зовнішніх виявів, вони внутрішні, приховані, що зумовлює відсутність унаочненого передномінаційного освоєння об’єктів найменування й відповідно виявлених суттєвих його характеристик, важливих для пізнавальної діяльності мовця. Облігаторність носія стану на семантичному рівні, але різноманітність його виявів у семантико-синтаксичній площині, відсутність при більшості твірних об’єктної

синтаксеми, тобто обмежене коло референтів, пов'язане із зосередженням стану в самій істоті, нешироке поєднання з обставинними поширювачами зумовили ослаблені словотворчі потенції твірних. Обмежувальними в утворенні дериватів виявились похідність значної кількості твірних одиниць, структурно-морфемна складність, стилістична маркованість, вторинність статального значення в семантичній мікросистемі мотиватора, можливість виразити певне значення синонімічними лексико-синтаксичними засобами.

6. Синкретизм – об'єктивна категорія сучасного мовознавства, витоки якої пов'язані із вченням про асиметричний дуалізм мовного знака. Її науковий статус підтверджується наявністю численних перехідних лінгвістичних явищ, які не піддаються чіткій класифікації через зливу багатокomпонентність своєї природи. Синкретизм властивий усім рівням мови й мовлення; виділяють синтаксичний, морфологічний, лексико-семантичний, семантичний його різновиди.

Семантичний синкретизм – це сплав значень в одному лексико-семантичному варіанті, тобто його зв'язок одночасно з двома / декількома сигніфікатами і / або денотатами. У віддієслівному статальному словотворі він виявився на рівні твірних (у поєднанні в одній семемі стану й становлення, у злитті в одному значенні кількох різних видів стану або внутрішнього стану з іншою (нестановою) семантикою) і в семантико-дериваційних зв'язках “мотиватор-мотиват” (коли похідне слово однією словниковою дефініцією актуалізує кілька словотвірних значень; якщо базема передає один вид стану, а дериват – інший; у випадках мотивування девербатива кількома лексико-семантичними варіантами твірного на позначення внутрішнього стану або кількома вихідними лексемами (явище множинної словотвірної мотивації є виявом семантико-дериваційного синкретизму)).

7. Асиметричність плану вираження й плану змісту виявляється і в полісемічності дієслів, тобто їхній здатності поєднувати в одній лексемі цілу мікросистему значень, які перебувають між собою в складних ієрархічних зв'язках. 64 вербативи з семантикою внутрішнього стану мають діапазон значень від двох до п'яти. Інтеграція значеннєвої структури багатозначних твірних статальних

вербативів у семантику похідних відбувається різними способами, на основі чого встановлено типологію їхніх семантико-дериваційних зв'язків, яка передбачає повне й часткове засвоєння полісемії твірних (при частковому відображенні похідне слово може співвідноситися лише з одним значенням твірного, з кількома його семемами або здатне корелювати з одним чи кількома лексико-семантичними варіантами мотиватора й розвивати свої власні значеннєві компоненти).

Аналіз співвідношення семантичної структури похідних слів із багатозначністю базових одиниць засвідчив, що найчастіше девербативи виявляють тенденцію до повного відображення усіх семем мотиватора (в іменниковому блоці – 45 % похідних, у прикметниковому – 33 %, у дієслівному – 40 %), причому засвоєння мотиватором усіх семем твірного обернено залежить від їхньої кількості (найчастіше виявляється у двозначних і тризначних дієслів). Меншою мірою деривати “успадковують” одне або кілька значень полісемів, а найменшою, крім віддзеркаленої семантики, розвивають свої нові компоненти значення (13 % новоутворених іменників, 18 % – прикметників, 10 % – дієслів).

8. Теоретичні положення й практичні результати дисертації є цінними для виявлення повної типології віддієслівного словотвору, що є завданням основоцентричної дериватології. Робота відкриває перспективу подальших досліджень зі встановлення словотворчої спроможності інших класів твірних вербативів (зокрема зовнішнього стану) з опорою на твірну основу. Доцільним у наступних розвідках є розроблення об'єктивних наукових критеріїв для зіставлення породжувального потенціалу різних угруповань базових одиниць із метою формування внутрішньої дериваційної ієрархії слів відповідно до їхніх словотворчих інтенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилова Н. С. Суффиксальная видовая пара как предмет грамматического исследования. *Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I-VIII*. Москва, 1978. С. 48–56.
2. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
3. Алексанова С. А. Синкретизм, контаминация, многозначность (etc.): о терминах. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Ч. 2. 2015. № 8 (50). С. 13–15.
4. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова (на матеріалі української мови). *Українське мовознавство*. 1980. № 8. С. 62–65.
5. Андерш Й. Ф. Синтаксико-семантичне моделювання простого речення. *Зіставне дослідження української, чеської та російської мов* : збірник наукових праць. Київ, 1987. С. 97–111.
6. Андреева Т. В. Префіксальний спосіб творення тотивних дієслів. URL: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2009/Philologia/53887.doc.htm (дата звернення: 14. 04. 2019).
7. Андрейчук Н. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 17. С. 273–278.
8. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Москва, 1995. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. 364 с.
9. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения. *Аспекты семантических исследований*. Москва, 1980. С. 156–249.
10. Арутюнова Н. Д. От редактора. *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва, 1989. С. 3–6.
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. С. 233, 406–410.

12. Ахметжанова Р. Н. Глаголы с фазисными значениями в современном русском языке. *Исследования по семантике* : межвузовский научный сборник. Уфа, 1976. Вып. 2. С. 27–40.
13. Ашурова Д. У. Производное слово в свете коммуникативной теории языка. Ташкент, 1991. 100 с.
14. Бабайцева В. В. Синкретизм. *Лингвистический энциклопедический словарь* / глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва, 1990. С. 446.
15. Багмут І. Ієрархія лексем у польовій структурі. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 30–41.
16. Базилевич Л. И., Кривченко Е. Л. Типы семантических связей и лексико-семантические группы слов (на материале статальных глаголов русского языка). *Филологические науки*. 1977. № 3. С. 84–90.
17. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ, 2011. 416 с.
18. Барчук В. Словотвірні особливості девербативів і валентна структура субстантивних синтаксем. *Актуальні проблеми словотвору (до 95-річчя від дня народження І. Ковалика)*. Івано-Франківськ, 2002. С. 233–240.
19. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
20. Березовська-Савчук Н. Дистрибутивні характеристики предикатів стану : монографія. Кривий Ріг, 2016. 157 с.
21. Береснева В. А. Лингвистический синкретизм как актуальная категория современного языкознания. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2012. Т. 1. № 2. С. 62–70.
22. Береснева В. А. Лингвистический синкретизм как лингвомыслительный феномен. *Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2013. № 1. С. 103–109.
23. Береснева В. А. Лингвистический синкретизм: опыт категориального изучения проблемы. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2017. № 1. С. 118–122.

24. Беркешук І. С. Дери́ваційний потенціал і́менників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
25. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление). Москва, 1971. 239 с.
26. Бондарко А. В., Буланин А. М. Русский глагол / под ред. Ю. С. Маслова. Ленинград, 1967. 192 с.
27. Быстрова Л. В., Капатрук Н. Д., Левицкий В. В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантических групп слов. *Филологические науки*. 1989. № 6. С. 75–78.
28. Бузашиова К. Возможности и границы моделирования на уровне словообразовательных парадигм *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков* / отв. ред. д-р филол. н. Г. П. Нешименко. Москва, 1987. С. 14–19.
29. Булыгина Т. К построению типологии предикатов в русском языке. *Семантические типы предикатов* / отв. ред. О. Н. Сильверстова. Москва, 1982. С. 7–8.
30. Бурячок А. А. Принципи моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі східнослов'янських назв політичних відносин). *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 41–47.
31. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах : словник-довідник. Тернопіль, 2007. 260 с.
32. Валух З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія. Київ ; Полтава, 2005. 353 с.
33. Васильев Л. М. Отношения языковых значений в границах полисемантического слова. *Исследования по семантике* : межвузовский сборник. Уфа, 1989. С. 7–15.
34. Васильев Л. М. Семантика русского глагола : учебное пособие для слушателей фак. повышения квалификации. Москва, 1981. 184 с.

35. Васильев Л. Системный семантический словарь русского языка. Предикаты свойства, поведения и звучания. Уфа, 2000. Вып. 2. 146 с.
36. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : учебное пособие для вузов. Москва, 1990. 176 с.
37. Васильев Л. М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 105–113.
38. Вербовська І. Словотвірна синонімія у структурно-системній організації словотвору. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 162–172.
39. Вербовська І. Т. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2001. 20 с.
40. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва, 1986. 639 с.
41. Вихованець І. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 13–18.
42. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
43. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ, 2004. 400 с.
44. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ, 1988. 255 с.
45. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення : монографія. Київ, 1983. 219 с.
46. Возний Т. М. Структурно-семантичні групи дієслів у сучасній українській мові. *УМЛШ*. 1976. № 3. С. 27–34.
47. Волкова Н. В. Полисемия как фактор словообразовательной продуктивности заимствованных и исконных существительных. *Грані мов і*

культур : збірник статей, присвячений ювілею М. О. Луценка. Донецьк, 2007. С. 24–34.

48. Гайсіна Р. М. Взаємодія імені і дієслова в світлі ідей О. О. Потебні. *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 14–20.

49. Гайсіна Р. К вопросу о специфике значения глагола. *Известия АН СРСР. Серия литературы и языка*. 1982. Т. 41. № 1. С. 59–64.

50. Гайсіна Р. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. Саратов, 1981. 195 с.

51. Гайсіна Р. М. Проблема многозначности с позиций говорящего и слушающего. *Исследования по семантике : межвузовский сборник*. Уфа, 1989. С. 15–23.

52. Гайсіна Р. М. Роль глагольной дистрибуции в становлении значения отглагольного прилагательного. *Исследования по семантике : межвузовский научный сборник*. Уфа, 1976. Вып. 2. С. 117–124.

53. Гарипова Н. Д. Наблюдение над смысловой структурой многозначных слов разных частей речи. *Исследования по семантике : межвузовский научный сборник*. Уфа, 1976. Вып. 2. С. 90–97.

54. Гарипова Н. Д. О роли основных и вторичных лексико-семантических вариантов в формировании словообразовательных парадигм. *Исследования по семантике. Семантика слова и фразеологизма : межвузовский научный сборник*. Уфа, 1986. С. 79–84.

55. Гінзбург М. Видове протиставлення віддієслівних іменників на позначення опредметнених процесів у слов'янських мовах. *Українська мова*. 2011. № 2. С. 30–43.

56. Головина Э. Д. Соотнесенность однокоренных слов в современном словообразовании. *Филологические науки*. 1986. № 4. С. 40–43.

57. Гольдберг В. Б. Семантический анализ обозначений психофизического состояния в английском и русском языках. *Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака : межвузовский сборник научных трудов*. Воронеж, 1983. С. 70–74.

58. Голянич М. І. Внутрішня валентність дієслівних утворень з подвійною префіксацією. *Мовознавство*. 1981. № 3. С. 55–58.
59. Гоменюк Г. А. Метафора в структурі образного складника концепту гнів. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54968/57Gomeniuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23. 02. 2019).
60. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. № 2. С. 3–12.
61. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 20–30.
62. Городенська К. Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 46–54.
63. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова. Київ, 1981. 199 с.
64. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ, 2004. 336 с.
65. Грещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 68–78.
66. Грещук В. Студії з українського мовознавства : вибрані праці / упоряд. Р. Бачкур. Івано-Франківськ, 2009. 520 с.
67. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір : монографія. Івано-Франківськ, 1995. 206 с.
68. Данилюк . Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 19 с.
69. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2003. 194 с.
70. Дозорец Ж., Гуревич В. Лексическая семантика многозначного глагола во взаимодействии с его видовыми значениями. *Системные отношения в лексики и фразеологии* : межвузовский сборник научных трудов. Москва, 1982. С. 15–23.

71. Драгомирецький П. П. Валентно-інтенційна структура локативних дієслів стану (на матеріалі української, німецької та англійської мов). *Мовознавство*. 1989. № 6. С. 58–60.
72. Драгомирецький П. Интенционно-валентная структура глаголов состояния (на материале укр., нем. и англ. языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1991. 16 с.
73. Драгомирецький П. Пропозиційні структури дієслівних предикатів внутрішнього стану суб'єкта в українській і болгарській мовах. *Семантика мови і тексту* : збірник статей VI Міжнародної наукової конференції 26 вересня 2000 р. Івано-Франківськ, 2000. С. 166–168.
74. Елисеева А. Г. Семантический анализ языковых единиц, противопоставляемых по признаку действие – состояние. Москва, 1977. 74 с.
75. Еремин А. Н. Переходность и синкретизм в лексической семантике просторечного слова. *Языковая деятельность: переходность и синкретизм* : сборник статей. Москва, 2001. Вып. 7. С. 73–77.
76. Ермакова О. П. Лексическое значение производных слов в русском языке. Москва, 1984. 152 с.
77. Есперсен О. Философия грамматики / перевод с англ. Москва, 1958. 400 с.
78. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови. *УМЛШ*. 1971. № 12. С. 25–32.
79. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк, 2001. 437 с.
80. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова. *Мовознавство*. 1994. № 2-3. С. 48–56.
81. Зализняк А. Феномен многозначности и способы его описания. *Вопросы языкознания*. Москва, 2004. № 2. С. 20–45. URL : http://philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-04.htm (дата звернення: 18. 04. 2019).
82. Зверев А. Д. Словотворче значення в семантичній структурі похідних. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 21–27.

83. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании. *Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I-VIII*. Москва, 1978. С. 63–77.
84. Іваницька Н. Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 62–68.
85. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові. Київ, 1953. 164 с.
86. Кавера Н. Значеннєве розмежування дієслівних предикатів зовнішнього стану. *Мовознавчий вісник : збірник наукових праць*. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 108–116.
87. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2007. 206 с.
88. Каленич В. Семантико-синтаксичні параметри речень з одновалентними дієслівними предикатами стану. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10692.html> (дата звернення: 21. 02. 2019).
89. Калько М. Аспектуальна неоднорідність дієслова у сучасній українській мові. *Українська філологія: Досягнення, перспективи*. Львів, 1994. С. 180–184.
90. Калько М. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 81–87.
91. Камалова А. Лексика со значением состояния в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Днепропетровск, 1984. 24 с.
92. Канак Ф. Стан. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ, 2002. С. 607.
93. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 174–181.
94. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности. *Вопросы языкознания*. 1987. № 3. С. 20–32.

95. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке. Опыт функционально-семантического анализа. Саратов, 1985. 159 с.
96. Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ, 1982. 252 с.
97. Ключникова З. Лексико-грамматическая характеристика глаголов состояния в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1970. 27 с.
98. Кобозева И. М. О границах и внутренней стратификации семантического класса глаголов речи. *Вопросы языкознания*. 1985. № 6. С. 95–103.
99. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / упоряд. та автор передмови В. Грещук. Івано-Франківськ – Львів, 2007. 404 с.
100. Колібаба Л. М. Дивергентні відношення у сфері віддієслівного іменникового словотвору : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2004. 19 с.
101. Колібаба Л. Структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій дієслів словотвірної категорії стану. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 173–177.
102. Котляренко С. В. Структурні типи речень з дієслівними предикатами релятивної семантики. *Система і структура східнослов'янських мов* : збірник наукових праць. Київ, 2007. С. 20–25.
103. Кочерган М. П. Слово і контекст. Львів, 1980. 184 с.
104. Кононенко В. Синтаксис і словотвір: спільні процеси і тенденції. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 18–27.
105. Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996. 272 с.
106. Кононова Н. С. О влиянии семантического фактора на словообразовательные потенции русского глагола при номинации отвлеченного действия. *Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках* : сборник научных трудов. Гродно, 1982. С. 37–45.

107. Кривченко Е. Л. К понятию «семантическое поле» и методам его изучения. *Филологические науки*. 1973. № 1. С. 99–103.
108. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова. *Аспекты семантических исследований*. Москва, 1980. С. 81–155.
109. Кудреватых Л. П. Семантический тип слова как языковая универсалия и особенности обучения семантическим типам слов. URL: <http://www.kyu.edu.tw/93/95paper/v8/95-161.pdf> (дата звернення: 15. 05. 2019).
110. Кузьма І. Теорія та історія словотвірної варіантності українських прикметників. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2016. Вип. 63. С. 24–131.
111. Кузьма (Вербовська) І. Словотвірне варіювання прикметників: паралельна норма чи її порушення? *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 32–40.
112. Кутня Г. Двомісні семантико-синтаксичні структури з предикатами процесу в сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 124–133.
113. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2004. 18 с.
114. Кузнецова И. Диффузность семантики диалектных глаголов эмоционального отношения. *Очерки по исторической лексикологии русского языка. Памяти Ю. С. Сорокина*. Санкт-Петербург, 1999. С. 174–179.
115. Кузнецова М. Каузативность как одна из центральных категорий глагола. *Вопросы глагольной семантики: Памяти профессора О. М. Соколова*. Симферополь, 1993. С. 48–52.
116. Кушлик О. Словотвірна парадигматика відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням «перебувати в психічному стані, названому твірною основою». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 180–188.
117. Лексико-семантические группы русских глаголов. Иркутск, 1989. 180 с.

118. Леута О. Виділення лексико-семантичної групи стану в складі дієслівної лексики сучасної української літературної мови. *Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови* : збірник наукових праць ; відп. ред А. Грищенко. Київ, 1988. С. 18–29.
119. Леута О. О. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 33 с.
120. Леута О. І. Синтаксичні структури з дієсловами стану. *Мовознавство*. 1988. № 10. С. 54–60.
121. Манучарян Р. С. Об алloseмии и полисемии. *Актуальные проблемы русского словообразования* : мат. респ. науч. конф. (12-15 сент. 1972 г.). Самарканд, 1972. Ч. II. С. 207–210.
122. Манучарян Р. С. О множественности мотиваций. *Актуальные проблемы русского словообразования* : сб. науч. стат. Ташкент, 1972. Част. 2. С. 210–212.
123. Мартынов В. В. Категории языка: Семиологический аспект. Москва, 1982. 192 с.
124. Матвієнко Т. І. Облігаторність та факультативність компонентів валентної моделі речення. *Мовознавство*. 1989. № 1. С. 56–58.
125. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1995. 15 с.
126. Мацієвська Т. В. Психолінгвістичний аспект лексикографічного портрету дієслів на позначення психічних станів. *Мова і культура* : науковий щорічний журнал. Київ, 2003. Вип. 6. Т. VIII. Мовні аспекти. С. 137–139.
127. Мединська Н. М. Граматична семантика дієслів багатократної дії з подвійними префіксами в сучасній українській мові (у зіставленні з російською). *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ, 1989. С. 198–202.
128. Мединська Н. М. Співвідношення категорій виду та часу в дієсловах багатократно-дистрибутивної і розподільної дії. *Система і структура східнослов'янських мов* : збірник наукових праць. Київ, 2006. С. 33–37.

129. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем. *Граматика слова і граматика мови* : збірник наукових праць / укл. А. Загнітко та ін. Донецьк, 2005. С. 152–175.
130. Мейє А. Общеславянский язык. Москва, 1951. 491 с.
131. Мещанинов И. Глагол. Москва, 1982. 272 с.
132. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 20 с.
133. Милославский И. Г. Вид русского глагола как словообразовательная категория. *Филологические науки*. 1989. № 4. С. 37–44.
134. Милославский И. Г. Производное слово как фразеологическая единица. *Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I-VIII*. Москва, 1978. С. 40–48.
135. Мірченко М. Словотвірне значення та графемна структура словотвірних категорій. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 117–124.
136. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2004. 393 с.
137. Морозова Т. С. Отражение валентностей производящего глагола производными разных частей речи. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 401–405.
138. Мыльникова С. О глаголах чувств в современном русском языке. *Лексико-грамматические проблемы русского глагола* : сборник статей / отв. ред. М. Шемякин. Новосибирск, 1969. С. 60–79.
139. Мусієнко В. П. Формування значення інтенсивності дії в процесі семантичного розвитку дієслова. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 65–68.
140. Нариси з основоцентричної дериватології / Грещук В., Бачкур Р., Джочка І., Пославська Н. Івано-Франківськ, 2007. 348 с.
141. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / под ред. Б. А. Серебренникова. Москва, 1972. 564 с.

142. Пелехата О. М. Семіологічні характеристики та словотворчі можливості дієслова. *Семантика мови і тексту* : збірник статей VI Міжнародної наукової конференції (26-28 вересня 2000 р.). Івано-Франківськ, 2000. С. 449–453.

143. Пернишка Э. Исследование словообразования некоторых глаголов с учетом способа глагольного действия. *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков* / отв. ред. д-р филол. н. Г. П. Нешименко. Москва, 1987. С. 178–182.

144. Петрів О. І. Асиметрія відображення значеннєвої структури багатозначних твірних вербативів внутрішнього стану у семантиці похідних іменників. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»* : науковий журнал. Острог, 2019. Вип. 6 (74). С. 125–128.

145. Петрів О. Дериваційний потенціал дієслів на позначення фізичного болю. *Вісник Черкаського університету (Серія «Філологічні науки»)*. Черкаси, 2013. № 27 (280). С. 64–71.

146. Петрів О. Реалізація словотворчого потенціалу непохідних дієслів із семантикою стану в мотивованих іменниках зі значенням «носій стану». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки (Мовознавство)*. Луцьк, 2013. № 1 (250). С. 89–94.

147. Петрів О. І. Семантико-граматична специфіка дієслів на позначення стану. *Глухівські наукові читання – 2012* : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів, присвяченої 865-літтю першої літописної згадки про Глухів та 68-й річниці звільнення України від німецьких окупантів (Глухів, 16-17 листопада 2012 року). Глухів – Ніжин, 2012. С. 106–108.

148. Петрів О. І. Семантичний синкретизм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти як передумова реалізації їх словотворчої спроможності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна (Серія «Філологія»)*. Харків, 2014. Вип. 70. № 1107. С. 82–86.

149. Петрів О. Семантичні критерії для виокремлення дієслів на позначення стану в сучасній українській літературній мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2014. № 2. С. 139–148.

150. Петрів О. І. Словотвірні значення прикметників, мотивованих непохідними дієсловами на позначення внутрішнього стану. *Наука та освіта XXI століття* : матер. звіт. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 30 квіт. 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 391–394.

151. Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів із семантикою гніву, злості, роздратування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. Острог, 2014. Вип. 44. С. 234–237.

152. Петрів О. І. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів на позначення радості, емоційного піднесення *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2014–2015. № 15–16. С. 124–133.

153. Петрів О. Структурно-значеннєва організація лексико-семантичної групи дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)* : збірник наукових праць. Вінниця, 2013. Вип. 18. С. 191–196.

154. Петрухина Е. В. Производная глагольная номинация: модификация и мутация. *Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология*. 1996. № 6. С. 42–55.

155. Пименова М. В. Лексико-семантический синкретизм как проявление формально-содержательной языковой ассиметрии. *Вопросы языкознания*. 2013. № 3. С. 19–48.

156. Пітінов В. М. Дієслова із значенням стану та особливості їх дистрибуції у сучасній німецькій мові. *Мовознавство*. 1975. № 4. С. 70–78.

157. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ, 1986. 176 с.

158. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
159. Пономарьова Л. Ф. Про семантичні обмеження у словотворі віддієслівних імен особи. *Мовознавство*. 1987. № 5. С. 70–73.
160. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения). Воронеж, 1984. 148 с.
161. Пославська Н. Структура словотвірних парадигм дієслів із семантикою «ділити на частини, відокремлювати частину від цілого». *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Випуск 34. Ч. I. С. 63–69.
162. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2006. 266 с.
163. Пославська Н. М. Структурно-семантична характеристика типової словотвірної парадигми дієслів із семантикою «знищувати, перетворювати на руїни». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологічна*. Харків, 2004. Випуск 41. С. 109–113.
164. Потебня О. О. Из записок по русской грамматике. Москва, 1977. Т. 4. 406 с.
165. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. 408 с.
166. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ, 1971. 313 с.
167. Русская грамматика. Прага, 1979. Т. 1. 664 с.
168. Савчук Т. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики. *Українська мова*. 2003. № 1 (6). С. 51–60.
169. Семантические вопросы словообразования. Значение производящего слова / под ред. М. Н. Янценецкой. Томск, 1991. 272 с.
170. Семантические типы предикатов / Булыгина Т. В и др. ; отв. ред. Сильверстова О. Н. Москва, 1982. С. 30–156.

171. Семенюк О. Семантична структура речень із предикативами емоційного стану в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2005. 20 с.
172. Сікорська З. Словотворчі частини похідного слова. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. С. 89–97.
173. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ, 1979. 407 с.
174. Соколов О. М. Типы актантной распределенности семантики русского глагола. *Проблемы глагольной семантики: Памяти профессора О. М. Соколова*. Симферополь, 1993. С. 6–18.
175. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ, 2003. 283 с.
176. Соколова С. О. Семантичний аспект словотвірної мотивації (на матеріалі префіксального словотвору дієслова). *Мовознавство*. 2000. № 2–3. С. 33–41.
177. Степанова М. Д. О «внешней» и «внутренней» валентности слова. *Иностранные языки в школе*. 1967. № 3. С. 13–19.
178. Суванова Э. Лексико-семантическая классификация непроеизводных глаголов в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1985. 21 с.
179. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1969. 582 с.
180. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ, 1997. 493 с.
181. Тараненко О. О. Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 55–77.

182. Тараненко О. О. Семантична основа зміни лексико-синтаксичної векторності дієслів чуттєвого сприймання (явище метонімії). *Структура і семантика мовних одиниць* : збірник наукових праць. Київ, 1985. С.88–95.

183. Тимофєєва І. Репрезентанти семантики стану. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство)*. Івано-Франківськ, 2009. Випуск XXI-XXII. С. 202–204.

184. Тимофєєва І. С. Семантико-синтаксична структура речень з предикатами фізичного стану особи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.

185. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования. *Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка*. Москва, 1985. Т. 1. С. 18–52.

186. Тихонова Е. Н. Типология семантических отношений между исходными многозначными глаголами и их префиксальными производными (на материале глаголов ЛСГ деятельности и перемещения). *Семантика и структура деривационных моделей*. Владивосток, 1988. С. 168–174.

187. Тишківська Н. Я. Словотворчий потенціал дієслів почуття. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 1995. Вип. 1. С. 82–87.

188. Тышківская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнѐзд слов со значением чувств в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Киев, 1987. 24 с.

189. Тищенко О. Дієслівна репрезентація негативних афективних станів. *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*. 2011. Вип. 96 (2). С. 199–202.

190. Тропина Н. П. Лексико-семантические связи глаголов мыслительной деятельности. *Структура і семантика мовних одиниць* : збірник наукових праць. Київ, 1985. С. 103–105.

191. Туркина Р. В. Семантическая структура производного слова : учеб. пособ. Калинин, 1984. 80 с.

192. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Київ, 2007. 856 с.
193. Український правопис. Київ, 2008. 288 с.
194. Улуханов И. С. Смысл и значение в словообразовании и лексике. *Русский язык в школе*. 1992. № 2. С. 38–40.
195. Уфимцева А. Типы словесных знаков. Москва, 1974. 206 с.
196. Уфимцева А. А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). Москва, 1986. 239 с.
197. Хамидуллина А. М. Смысловые отношения между каузированными глаголами движения и соответствующими формами на –ся. *Исследования по семантике* : межвуз. науч. сб. Уфа, 1976. Вып. 2. С. 112–116.
198. Харченко Л. О. Семна структура лексико-семантичного поля на позначення почуттів. *Система і структура східнослов'янських мов* : міжкафедральний збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 104–106.
199. Хачатурян Н. М. Про роль словотворчого форманта в семантичній структурі похідного прикметника. *Мовознавство*. 1987. № 6. С. 63–66.
200. Холикова З. К. Семантический анализ глаголов и глагольных сочетаний эмоционального отношения и состояния в русском и таджикском языках : на материале глаголов семантического класса «любовь и ненависть» : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Душанбе, 2010. 20 с.
201. Цветков Н. В. К методологии компонентного анализа. *Вопросы языкознания*. 1984. № 2. С. 61–71.
202. Цейтлин С. Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика. *Синтаксис и стилистика* / отв. ред. Г. А. Золотова. Москва, 1976. С. 161–181.
203. Чабаненко В. А. Дериваційна варіантність слова і мовна експресія. *Дослідження зі словотвору і лексикології*. Київ, 1985. С. 110–116.
204. Чепуріна І. В. Емотивні дієслова як база іменного словотвору (семантико-функціональний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Сімферополь, 2003. 20 с. URL:

http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=665&start=7 (дата звернення: 10. 03. 2014).

205. Чудинов А. П. О каузативных глаголах в современном русском языке. *Системные отношения в лексике и фразеологии (русский язык)* : межвузовский сборник научных трудов. Москва, 1982. С. 58–66.

206. Шацкая М. Ф. Семантический синкретизм и глубинная структура предложения. *Альманах современной науки и словообразования* : в 3 ч. Тамбов, 2008. Ч. 1. № 2 (9). С. 217–220.

207. Шелякин М. А. Функции и словообразовательные связи начинательных приставок в русском языке. *Лексико-грамматические проблемы русского глагола* : сборник статей / отв. ред. М. А. Шелякин. Новосибирск, 1969. С. 3–33.

208. Шереметьева А. Г. Типы словообразовательных вариантов глагольных основ в современном русском языке. *Исследования по семантике русского языка* : сборник статей. Ташкент, 1982. С. 28–31.

209. Ширина Л. И. К вопросу о формальной и семантической производности. *Актуальные проблемы русского словообразования* : сборник научных статей. Ташкент, 1972. Ч. II. С. 3–7.

210. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 2006. 280 с.

211. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке. *Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку*. Москва, 1957. С. 63–84.

212. Яковлева И. Семантическая категория состояния и средства ее реализации : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Воронеж, 2004. 20 с.

213. Bloomfield L. *Language*. New York, 1933 (У перекладі Блумфілд Л. Язык. Москва, 1968. 608 с.)

214. Brunot F. *La pensée et la langue*. Paris, 1936. 982 p.

215. Buzássyová K. *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava, 1974. 236 s.

216. Dokulil M. *Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov*. Praha, 1962. 264 s.

217. Dubois J. Grammaire structural du francais. La verbe. Paris, 1967, 218 p.
218. Furdík J. Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice, 2005. 472 s.
219. Jakobson R. Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbedeutungen der russischen Kasus. *TCLP*. Prague, vol. V1, 1936. (У перекладі: Якобсон Р. О. К общему учению о падеже. Общее значение русского падежа. *Якобсон Р. Избранные работы*. Москва, 1985. С. 133–175.
220. Karcevski S. Du dualisme asymétrique du signe linguistique. *TCLP*. Prague, 1929. Vol. 1. P. 88–93. (У перекладі: Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. *Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. Москва, 1965. Ч. 2. С. 85–93).
221. Lyonz J. Towards a ‘national’ theory of the ‘Part of Speech’. *Journal of linguistics*. 1966. Vol. 2. № 2. P. 209–236.
222. Martinet A. Neutralisation el syncrétisme. *La linguistique : Revue internationale de linguistique générale*. 1968. № 1 (У перекладі: Мартине А. Нейтрализация и синкретизм. *Вопросы языкознания*. 1969. № 2. С. 96–109.
223. Puzynina J. Transpozycja, mutazia, modyfikacja. *Poradnyk jezykowy*. 1978. № 5. S. 193–199.
224. Skalička V. Asymetrický dualismus jazykových jednotek. *Naše řeč*. Prague, 1935. Číslo 6-7. S. 296-303 (У перекладі: Скаличка В. Асимметрический дуализм языковых единиц. *Пражский лингвистический кружок*. Москва, 1967. С. 19–127).
225. Spencer A., Zaretskaya M. Stative predicates in Russian and their nominalizations (January 2003): веб-сайт. URL: https://www.researchgate.net/publication/242251540_Stative_predicates_in_Russian_and_their_nominalizations (дата звернення: 15. 06. 2019).
226. Trier J. Das sprachliche Feld. *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*. Leipzig; Berlin, 1934. Bd. 10. S. 428–449.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

227. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна : Близько 140 000 слів / відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ, 2011. 760 с.
228. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. Київ, 1907–1909. URL: <http://hrinchenko.com/> (дата звернення: 2011-2019 рр.).
229. Інверсійний словник української мови / уклад. Бевзенко С. П., Бондар О. І. та ін. Київ, 1985. 812 с.
230. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ, 2002. 908 с.
231. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. В. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 264 с.
232. Полюга Л. М. Словник українських морфем : близько 40 000 слів. Львів, 2001. 446 с.
233. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ, 2014. 324 с.
234. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. Київ, 1995. 256 с.
235. Словник афіксальних морфем української мови / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим. Київ, 1998. Т. 1. 440 с.
236. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 2011-2019 рр.).
237. Словник української мови : у 20 тт. / за ред. В. М. Русанівського. Київ, 2010-2018. Т. 1-9. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 2011-2019 рр.).
238. Словники України online : словозміна, синонімія, фразеологія / Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 2011-2019 рр.).
239. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в двух томах (ок. 145 000 слов). Москва, 1985. Т. 1. 854 с.; Т. 2, 885 с.

240. Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник : у 2 т. / за ред. Н. Ф. Клименко. Т. 1. Київ, 1980. 356 с.; Т. 2. Київ, 1981. 352 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів роботи

Список публікацій

Основні наукові результати дисертації, опубліковані у фахових виданнях:

1. Петрів О. Реалізація словотворчого потенціалу непохідних дієслів із семантикою стану в мотивованих іменниках зі значенням «носій стану». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки (Мовознавство)*. Луцьк, 2013. № 1 (250). С. 89–94.

2. Петрів О. Структурно-значеннєва організація лексико-семантичної групи дієслів на позначення фізичного (фізіологічного) стану істоти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць*. Вінниця, 2013. Вип. 18. С. 191–196.

3. Петрів О. Дериваційний потенціал дієслів на позначення фізичного болю. *Вісник Черкаського університету (Серія «Філологічні науки»)*. Черкаси, 2013. № 27 (280). С. 64–71.

4. Петрів О. Семантичні критерії для виокремлення дієслів на позначення стану в сучасній українській літературній мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2014. № 2. С. 139–148.

5. Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів із семантикою гніву, злості, роздратування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць*. Острог, 2014. Вип. 44. С. 234–237.

6. Петрів О. І. Семантичний синкретизм дієслів на позначення внутрішнього стану істоти як передумова реалізації їх словотворчої спроможності. *Вісник*

Харківського національного університету імені В. Каразіна (Серія «Філологія»). Харків, 2014. Вип. 70. № 1107. С. 82–86.

7. Петрів О. І. Асиметрія відображення значеннєвої структури багатозначних твірних вербативів внутрішнього стану у семантиці похідних іменників. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»* : науковий журнал. Острог, 2019. Вип. 6 (74). С. 125–128.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації (тези конференцій):

1. Петрів О. І. Семантико-граматична специфіка дієслів на позначення стану. *Глухівські наукові читання – 2012* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів, присвяченої 865-літтю першої літописної згадки про Глухів та 68-й річниці звільнення України від німецьких окупантів (Глухів, 16–17 лист. 2012 р., Глухів). Глухів – Ніжин, 2012. С. 106–108.

2. Петрів О. І. Словотвірні значення прикметників, мотивованих непохідними дієсловами на позначення внутрішнього стану. *Наука та освіта XXI століття* : матеріали звітної викладацької та студентської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 391–394.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Петрів О. І. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів на позначення радості, емоційного піднесення. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2014–2015. № 15–16. С. 124–133.

Відомості про апробацію результатів роботи

I. Міжнародні наукові конференції:

1. «Глухівські наукові читання–2012» (16–17 листопада 2012 року, м. Глухів, форма участі – заочна, публікація тез).

2. «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (26–27 вересня 2013 року, м. Луцьк, форма участі – заочна, публікація статті).

3. «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (3–4 квітня 2014 року, м. Острог, форма участі – заочна, публікація статті).

II. Науково-звітні конференції кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (2012–2014, м. Івано-Франківськ, форма участі – очна, виступ з доповіддю).

III. Щорічні звітні конференції «Наука та освіта ХХІ століття» ПВНЗ «Університет Короля Данила» (2013–2014, м. Івано-Франківськ, форма участі – очна, виступ з доповіддю, публікація тез).

IV. Засідання кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол №12 від 27 червня 2019 року, м. Івано-Франківськ).

Перелік дієслів на позначення внутрішнього стану істоти

Дієслова на позначення фізичного, фізіологічного стану істоти

1. «Стан хвороби, фізичного нездужання»

“Бути / перебувати у стані”

БОЛІТИ 3, *недок., розм., рідко.* Те саме, що хворіти.

ВАДИТИ, *недок., 3. безос.* Нудити

ВАЛЯТИСЯ, *недок., 1.* // Лежати хворим.

ГИБІТИ, *недок., діал. 2.* Нездужати, хворіти.

ГРИПУВАТИ, *недок., розм.* Хворіти на грип.

ЗНЕМАГАТИ, *недок., ЗНЕМОГТИ і рідко ІЗНЕМОГТИ, док. 1.* // Почувати себе хворим, слабим.

КАНУДИТИ, *недок., безос., діал.* Нудити.

КВОЛИТИСЯ, *недок., розм. 1.* Почувати себе недужим, хворим; нездужати.

КВОЛІТИ, *недок. 2. розм.* Те саме, що нездужати; хворіти, слабувати.

КЛЕКОТАТИ і КЛЕКОТІТИ, *недок. 3. безос.* Глухо булькотіти (в горлі, у грудях при хворобливому стані).

КЛЕКТАТИ, *недок., рідко.* Те саме, що клекотати.

ЛЕЖАТИ, *недок. 1.* // Бути хворим, не вставати з постелі // У сполуч. з словами, що вказують на стан хворого або причину, що викликала такий стан. *Лежати в ліжку (ліжкові) - бути хворим, хворіти.*

МЛІТИ, *недок. 1.* Бути в стані млості (у 1 знач.).

МЛОЇТИ, *недок. 2. безос.* Нудити.

НЕДУГУВАТИ і рідко НЕДУЖАТИ, *недок.* Бути хворим, хворіти.

НЕЗДОРОВИТИСЯ, *безос.* Погано себе почувати, бути хворим; нездужатися.

НЕЗДУЖАТИ, *недок.* Бути хворим, хворіти.

НУДИТИ, *недок., розм. 3. безос., перех.* Викликати нудоту (у 2 знач.).
[Вважаємо, що доцільніше було б описати це значення не як “викликати нудоту”,

а як “відчувати нудоту”, оскільки в ілюстративному матеріалі тлумачних словників подані приклади, що не передбачають третього учасника станової ситуації, який би казував, викликав стан у носія; до того ж на відсутність того, хто викликає стан, вказує грамат. позначка *безос.* – О. П.].

ОСКОМИТИ, *недок.*, *безос.*, *розм.* Викликати оскому. [Відчувати оскому. Див. коментар вище. – О. П.]

СКОРБИТИ і рідко СКОРБУВАТИ, *недок.*, *книжн.*, *рідко.* 2. *заст.* Бути хворим.

СЛАБИТИ, *недок.* Бути слабим (у 1 знач.); хворіти.

СЛАБУВАТИ, *недок.* Бути хворим; хворіти, нездужати // Хворіти якою-небудь хворобою, мати хвору якусь частину тіла, якийсь орган.

СЛІПУВАТИ, *недок.*, *розм.* 1. Бути сліпим; погано бачити.

СТРАДАТИ, *недок.*, *рідко.* Те саме, що страждати.

СТРАЖДАТИ, *недок.* 2. Мати яку-небудь хворобу, недугу; хворіти.

СТРАЖДУВАТИ, *недок.*, *діал.* Страждати.

ТОМИТИСЯ, *недок.* 1. Зазнавати втоми.

ХВОРИТИ, *недок.* 1. Бути хворим, страждати від якоїсь хвороби.

ХВОРУВАТИ, *недок.*, *діал.* Хворіти.

ХИРИТИ, *недок.* 1. Бути хворобливим, кволим; хворіти.

ХОРИТИ, *недок.*, *діал.* Хворіти.

ХОРУВАТИ, *недок.*, *діал.* Хворіти // Мати якусь хворобу, недугу.

“Набувати стану / переходити у стан”

БЕЗСИЛІТИ, *недок.* Ставати безсилим, втрачати сили.

ВАЖНІТИ, *недок.* 2. Від втоми, ослаблення робитися малорухливим.

ВАЖЧАТИ, *недок.* 2. Втрачати рухливість, ослаблятися внаслідок втоми, сонливості і т. ін.

ВИСНАЖУВАТИСЯ, *недок.*, ВИСНАЖИТИСЯ, *док.* 1. Дуже ослаблятися, втрачати сили, знесилюватися (від втоми, голоду, хвороби і т. ін.).

В'ЯНУТИ, *недок. 2. перен.* Утрачати рухливість, бадьорість; ставати млявим, байдужим // Поступово втрачати фізичну силу; марніти, слабнути // Завмирати (про серце).

ГЛУХНУТИ, *недок. 1.* Втрачати слух, ставати глухим.

ДЕБЕЛІТИ, *недок., розм. 1.* Ставати нерухомим; дубіти.

ДРЯХЛІТИ, *недок.* Робитися дряхлим.

ЗНЕМАГАТИ, *недок.*, ЗНЕМОГТИ і рідко ІЗНЕМОГТИ, *док. 1. неперех.*, Втрачати силу, знесилюватися від чого-небудь виснажливого (мук, втоми, важкої праці і т. ін.).

КАМ'ЯНІТИ, рідко КАМЕНІТИ, *недок. 2. перен.* Ставати нерухомим, застиглим.

КВОЛІТИ, *недок. 1.* Ставати кволим (у 1-3 знач.), слабим.

ЛЕДЕНІТИ, *недок. 2. перен.* Завмирати, ціпеніти (від жаху, болю, туги тощо).

МІЗЕРНІТИ, *недок., розм. 2.* Втрачати сили, здоров'я; худнути.

МЛІТИ, *недок. 2.* // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо). 3. Утрачати свідомість; непритомніти.

М'ЯКНУТИ, *недок. 2.* Ставати розслабленим, млявим.

НЕПРИТОМНІТИ, *недок.* Втрачати свідомість; зомлівати.

НЕРУХОМІТИ, *недок.* Ставати, робитися нерухомим.

НИДІТИ, *недок. 3.* Втрачати сили, ставати фізично слабим.

НИКНУТИ 1, *недок. 2. перен.* Втрачати силу, енергію і т. ін.

ПАРАЛІЗУВА́ТИСЯ, *недок. і док. 1.* Приходити до стану паралічу.

СКЛІТИ, *недок. 2. діал.* Скніти.

СКНІТИ, *недок. 3.* Ставати фізично слабим, втрачати сили.

СЛАБІТИ, *недок. 1.* Те саме, що слабнути.

СЛАБІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися слабшим (див. слабий 2) [слабий 2. Який має невелику фізичну силу; протилежне сильний // Який знесилився, ослаб від хвороби, втоми, голоду і т. ін. // Неміцної будови, схильний до захворювань; хворобливий].

СЛАБНУТИ, *недок.* Ставати, робитися слабким (у 1 знач.); слабим (у 2 знач.) [слабкий 1. Який має невелику фізичну силу; протилежне сильний // Який знесилився, ослаб від хвороби, втоми, голоду і т. ін.; слабий 2. Який має невелику фізичну силу; протилежне сильний // Який знесилився, ослаб від хвороби, втоми, голоду і т. ін. // Неміцної будови, схильний до захворювань; хворобливий].

СЛАБШАТИ, *недок.* Те саме, що слабнути.

СЛІПНУТИ, *недок.* Ставати сліпим, втрачати зір // Втрачати здатність добре бачити (про очі).

СОЛОВІТИ, *недок., розм.* 2. Ставати в'ялим, сонним (від втоми, сп'яніння і т. ін.).

СОХНУТИ і рідше СХНУТИ, *недок.* 4. *перен.* Втрачати здатність рухатися, діяти (про частини тіла).

СТОВПІТИ, *недок., розм.* Втрачати здатність рухатися, завмирати, ціпеніти від хвилювання, з переляку, від розгубленості і т. ін.

ТЕРПНУТИ, *недок.* 3. Втрачати здатність рухатися, говорити й т. ін.; завмирати, обімлівати.

ХЛЯНУТИ 1 і ХЛЯТИ, *недок.* 1. Дуже слабнути, худнути від недоїдання; знесилюватися, виснажуватися.

ЦІПЕНІТИ, *недок.* Ставати нерухомим, втрачати гнучкість, рухомість (від холоду, вогкості, хвороби і т. ін.) // *перен.* Ставати скованим, нечутливим, стискатися від почуття страху, обурення, сильного переживання тощо // Втрачати на деякий час здатність рухатися під впливом сильного відчуття, почуття.

ЧАХНУТИ 2, *недок.* 1. Втрачати сили, здоров'я, ставати чахлим (у 1 знач.).

ЧЕВРІТИ, *діал.* Чахнути (див. чахнути 2).

ЧУЧВЕРІТИ, *недок., розм.* // Нидіти, слабнути, хиріти від чого-небудь.

“Переводити кого-небудь у стан”

ВАДИТИ, *недок.* 2. *тільки 3 ос.* Бути шкідливим, шкодити (здоров'ю людей, тварин, ростові рослин); заважати, перешкоджати.

ВАЛИТИ 1, *недок.* 1. // *перен.* Позбавляти можливості триматися на ногах, змушувати лягати (про втому, хворобу, сон і т. ін.).

ВИСНАЖУВАТИ, *недок.*, ВИСНАЖИТИ, *док.*, *перех.* 1. Дуже ослаблювати, знесилювати кого-, що-небудь (про втому, голод, хворобу і т. ін.).

В'ЯЛИТИ, *недок.*, *перех.* 2. *перен.* Позбавляти жвавості, рухливості, бадьорості; робити млявим, малорухомим // *безос.* // Робити хворим, немічним // Доводити до виснаження, втрати фізичних і духовних сил; мучити.

ГЛУШИТИ, *недок.* 1. *перех.* і *без додатка.* Позбавляти здатності чути що-небудь; оглушувати [пор.: *Плюскіт хвиль глушив мої вуха*].

КАМ'ЯНИТИ, *недок.*, *перех.*, *рідко.* 1. Робити нерухомим, застиглим, як камінь (у 1, 2 знач.). [пор.: *Уперта рішучість кам'янить йому обличчя*].

ЛАМАТИ, *недок.* 6. *перех.* і *неперех.*, *перен.* Викликати хворобливе відчуття ломоти.

ЛЕДЕНИТИ, *недок.*, *перех.* // *перен.* Доводити до стану оціпеніння. [пор.: *Його творчість леденить кров зрадників*].

МЛОЇТИ, *недок.* 1. Викликати відчуття млості (у 1, 2 знач.). [пор.: *Каяття млоїло йому серце*].

МОРИТИ, *недок.*, *перех.* 2. *перен.*; *розм.* Доводити до виснаження, знемоги; виснажувати, мучити. 3. *розм.* Дуже стомлювати чимось; знесилювати.

ПАРАЛІЗУВАТИ, *недок.* і *док.*, *перех.* 1. *тільки 3 ос.* Припиняючи діяльність, викликати параліч // *перен.* Приводити в стан оціпеніння, нерухомості.

ПСУВАТИ, *недок.*, *перех.* // Завдавати шкоди здоров'ю, нервовій системі, пошкоджувати зір, зуби і т. ін.

СЛІПИТИ, *недок.*, *перех.* і *без додатка* .2. *тільки 3 ос.* Засліплюючи, заважати добре бачити, дивитися (про світло, сяйво, що-небудь блискуче і т. ін.). // Стомлюючи очі, зір надзвичайною яскравістю, різноколірністю, барвистістю і т. ін., заважати дивитися. 3. *тільки 3 ос.* Засипаючи, заліплюючи, заливаючи очі, позбавляти людину можливості добре бачити.

ТІСНИТИ, *недок.*, *перех.* 4. Стискати (груди, серце і т. ін.), спирати дихання, не давати, заважати вільно дихати.

ТОМИТИ, *недок.*, *перех.* 1. Доводити до втоми кого-, що-небудь. 2. Мучити, знесилювати, виснажувати.

УБИВАТИ 1 (ВБИВАТИ), *недок.*, УБИТИ (ВБИТИ), *док.*, *перех.* 2. Доводити до перевтоми, знесилення, виснаження.

2. «Стан фізичного болю»

“Бути / перебувати у стані”

БОЛІТИ 1, *недок.* 1. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла).

БОЛІТИ 2, *недок.* Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися.

ДАВИТИ, *недок.* 2. // *безос.* Про почуття болю, стискання (у грудях, серці, голові).

КОРЧИТИ, *недок.* 1. *перев. безос.* Виникати, з'являтися (про корчі); судомити.

МЛІТИ, *недок.* 2. Знемагати від болю, глибоких переживань.

НИТИ, *недок.* 1. Давати відчуття тупого болю.

ПЕКТИСЯ, *недок.* 3. Відчувати фізичний біль від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого.

САДНИТИ, *недок.*, *перев. безос.*, *розм.* Боліти від ран, опіків, подразнень (про шкіру, слизисті оболонки тощо); щеміти.

СВЕРБІТИ, *недок.* 1. Відчувати свербіж (про тіло і його частини) // Викликати відчуття свербіжу (про рани, що загоюються, прищі і т. ін.) // *рідко.* Давати відчуття тупого болю; нити.

СМОКТАТИ, *недок.* 6. *перев. безос.* Про відчуття тупого, ниючого болю в серці, шлунку і т. ін.

СТРАДАТИ, *недок.*, *рідко.* Те саме, що страждати.

СТРАЖДАТИ, *недок.* 1. Зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього.

СТРАЖДУВАТИ, *недок.*, *діал.* Страждати.

ТЯГТИ і ТЯГНУТИ, *недок.* 17. *безос.*, *перех.* і *неперех.* Боліти.

ХИБУВАТИ¹, *недок.* 2. *діал.* Боліти.

ШТРИКАТИ, *недок.* 1. // Викликати почуття болю, що нагадує укол. 3. *неперех., безос., перен., розм.* Боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки); колоти.

ЩЕМІТИ, *недок.* 1. Боліти, нити (про частини, органи тіла). 2. *перен.* Відчувати тупий біль від неспокою, тривоги, хвилювання і т. ін.

“Набувати стану / переходити у стан”

ДЕРЕВ'ЯНІТИ, *недок.* 2. *перен.* Втрачати чутливість; терпнути, німіти.

МЕРТВІТИ, *недок.* 1. // Втрачати чутливість, рухомість; німіти (про частини тіла).

НІМІТИ, *недок.* 2. *перен.* Втрачати чутливість, залякати.

ОЛОВ'ЯНІТИ, *недок., рідко.* Ставати важким, ніби наливаючись оловом; дерев'яніти.

ТЕРПНУТИ, *недок.* 1. Утрачати чутливість; дерев'яніти, німіти (про тіло або його частину) // Стягуватися, дерев'яніти від чогось терпкого. 3. Втрачати здатність рухатися, говорити й т. ін.; завмирати, обімлівати.

“Переводити кого-небудь у стан”

ДЕРТИ і ДРАТИ, *недок.* 5. *перен.* Викликати неприємне почуття, біль; подразнювати.

ДОШКУЛЯТИ і ДОШКУЛЮВАТИ, *недок., ДОШКУЛИТИ, док.* 3. Спричиняти, викликати фізичний біль // Сильно діючи, неприємно вражати (про мороз, холод, вітер і т. ін.).

ДУШИТИ, *недок.* 1. // Спричиняти фізичний біль, незручність здавлюванням, натискуванням. 4. Неприємно діяти на органи дихання, ускладнювати процес дихання.

КОЛОТИ, *недок.* 1. // Викликати почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер і т. ін.) // Боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки).

КРУТИТИ, *недок.* 7. *перен.* Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється.

ЛАМАТИ, *недок.* 6. *перен.* Викликати хворобливе відчуття ломоти.

МУЛЯТИ, *рідше МУЛИТИ, недок., 1. тільки 3 ос.* Будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.) // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити.

ПЕКТИ, *недок. 4. перех. і неперех.* Викликати відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого // Викликати відчуття, схожі на ті, що виникають від дії вогню, жару (про дію морозу, вітру; про укуси комах, уколи колючих рослин і т. ін.) // Викликати різкий, сильний біль.

РІЗАТИ, *недок. 6.* Врізатися в тіло, терти його, спричиняючи різкий біль. 7. *перех.* Викликати різкий біль, болючі відчуття.

ТИСНУТИ, *недок. 5.* Бути тісним, стискувати (про взуття, одяг). 6. *перен.* Спричиняти фізичні страждання, викликати важке, болісне почуття; гнітити, непокоїти когось.

ТРУДИТИ, 3. *діал.* Викликати неприємні відчуття, спричиняти біль.

ТУРБУВАТИ, *недок., перех. 1. // рідко.* Мучити, бути відчутним (про біль, хворий орган і т. ін.).

ШПИГАТИ, *недок., перех. і неперех. I.* // Викликати відчуття уколу (про вітер, холод і т. ін.) // Про відчуття болю як від уколу // Про відчуття печіння, щипання у носі (перев., перед плачем).

3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури»

“Бути / перебувати у стані”

ГОРІТИ, *недок. 3. перен.* Бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби).

КРИГНУТИ, ну, неш, *недок., діал.* Мерзнути, замерзати.

ЛИХОМАНИТИ, *перех., розм. 1. безос.* Про відчуття гарячки (у 1 знач.).

МЕРЗНУТИ і МЕРЗТИ, *недок. 2.* Відчувати холод, страждати від холоду.

МЛІТИ, *недок. 4.* Знемагати від високої температури, спеки.

ПАЛАТИ, *недок. 3. перен.* Бути у пропасному жару (перев. від хвороби).

ТЕМПЕРАТУРИТИ, *недок., розм.* Мати підвищену температуру тіла (про людину).

ХОЛОДІТИ, *недок. 2. //* Відчувати холод від сильного хвилювання, тривоги, страху і т. ін.

ХОЛОНУТИ *недок.* 2. *перен.* Відчувати холод від страху, хвилювання, тривоги і т. ін.

“Набувати стану / переходити у стан”

ГОРІТИ, *недок.* 4. *перен.* Червоніти від приливу крові; ставати гарячим.

ГАРЯЧІТИ, *недок., розм.* Ставати гарячим, жарким.

ДУБІТИ, *недок.* Втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину, частини її тіла).

ДУБНУТИ, *недок., розм.* Те саме, що дубіти.

КЛЯКНУТИ, *недок.* 1. Дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість; дубіти // Ставати твердим; холонуту (про труп).

КОЛІТИ, *недок., розм., рідко.* Те саме, що клякнути 1.

КОСТЕНІТИ, *недок.* 2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; клякнути, коцюбнути.

ЛЕДЕНІТИ, *недок.* 1. // Ставати холодним як лід; мерзнути, залякати.

ПАЛАХТІТИ, *недок., розм.* 2. *перен.* Розходитися, поширюватися (про жар, перев. від хвороби).

ХОЛОНУТИ, *недок.* 1. // *розм.* Зазнавати охолодження, замерзати. // Ставати холодним від припинення кровообігу (при смерті, непритомності і т. ін.).

“Переводити кого-небудь у стан”

ПАЛИТИ 1, 3. // *перен.* Обдавати, обпалювати жаром або холодом, викликаючи відчуття печії. 4. *перен.* // Викликати відчуття жару, печії і т. ін.
// Викликати високу температуру тіла (про хворобу, жар і т. ін.).

МОРОЗИТИ, *недок.* 1. Дуже охолоджувати // *перен.* Викликати в когось неприємне відчуття холоду, страху. 4. *перен.* Про хворобливе відчуття холоду, гарячковий стан.

ПЕКТИ, *недок.* 4. // Викликати хворобливе відчуття жару, печії, паління і т. ін.

ЛЕДЕНИТИ, *недок., перех.* Пронизувати холодом; холодити, морозити (у 2 знач.).

4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан»

“Бути / перебувати у стані”

БАДЬОРИТИСЯ, *недок.* Намагатися триматися бадьоро, мати бадьорий вигляд.

ВИГРАВАТИ, *недок.* 6. *тільки недок., перен.* Перебувати в діяльному, збудженому стані.

ЗДРАСТУВАТИ, *рідко* ЗДРАВСТВУВАТИ, *недок.* 1. Бути здоровим; благополучно існувати.

ЗДУЖАТИ, *недок. і док.* 1. *тільки недок., неперех.* Бути здоровим, не хворіти.

КВІТНУТИ, *недок.* 2. *перен.* Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд.

КРІПИТИСЯ, *недок.* 1. Твердо, стійко триматися; виявляти витримку в чомусь.

ЦВІСТИ, *недок.* 3. *перен.* Бути в розквіті сил, молодості, вродливим (про людину).

“Набувати стану / переходити у стан”

БАДЬОРІШАТИ, *недок.* Ставати бадьорішим.

ВИПОЧИВАТИ, *недок.*, ВИПОЧИТИ, *док., діал.* Відпочивати.

ВИЧУНЮВАТИ, *недок.*, ВИЧУНЯТИ, *док., розм.* Ставати здоровим, одужувати (після хвороби, поранення і т. ін.).

ВІДПОЧИВАТИ, *недок.*, ВІДПОЧИТИ, *док.* 1. Відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної), припиняючи дію, рух і т. ін.

ВІДХОДИТИ, *недок.*, ВІДІЙТИ, *док.* 9. *розм.* Приходити до звичайного, нормального, стану; переставати боліти, відчувати втому тощо. // Приходити до пам'яті; опритомніти // Переставати мучити; полегшуватися // Заспокоюватися після хвилювання, роздратування; переставати журитися // Набувати попереднього вигляду, стану; оживати (про живі істоти й рослини).

ВОСКРЕСАТИ, *недок.*, ВОСКРЕСНУТИ, *док.* 1. Ставати знову живим, повертатися до життя після смерті; оживати // *перен.* Відроджуватися,

відновлюватися // Видужувати. 2. *перен.* Внутрішньо оновлятися, ставати знову життєздатним, працездатним і т. ін.; оновлюватися.

ДУЖАТИ, *недок.* 4. *рідко.* Переборювати недугу, труднощі і т. ін

ДУЖЧАТИ, *недок.* Ставати, робитися дужчим.

ЗДОРОВІТИ, *недок., розм.* Те саме, що здоровшати.

ЗДОРОВІШАТИ, *недок., розм.* Те саме, що здоровшати.

ЗДОРОВІШАТИ, *недок.* Ставати більш здоровим (у 1 знач.).

КРІПНУТИ, *недок., розм., рідко.* Те саме, що міцніти.

КРІПШАТИ, *недок., розм., рідко.* Те саме, що міцнішати.

ЛЕГШАТИ, *недок.* 2. *безос.* Ставати легше (про поліпшення самопочуття, зменшення горя і т. ін.).

МІЦНІТИ, *недок.* Ставати міцним, сильним.

МІЦНІШАТИ, *недок.* Робитися, ставати міцнішим.

ОГОВТУВАТИСЯ, *недок.*, ОГОВТАТИСЯ, *док., розм.* 2. Повертатися до нормального стану; врівноважуватися.

ОЖИВАТИ, *недок.*, ОЖИТИ, *док.* 1. Повертатися до життя; воскресати. 3. Відновлювати свої життєві сили; ставати знову бадьорим, енергійним, життєрадісним. Сповнюватися життєрадісністю, інтересом (про погляд, вираз обличчя і т. ін.).

ОПАМ'ЯТОВУВАТИСЯ, *недок.*, ОПАМ'ЯТАТИСЯ і *рідко* ОПАМ'ЯТУВАТИСЯ, *док.* 1. Повертатися до свідомості із стану непритомності, забуття.

ОСТЕРБУВАТИ, *недок.*, ОСТЕРБАТИ і ОСТЕРБНУТИ, *док., заст.* Одужувати.

ОЧУНЮВАТИ, *недок.*, ОЧУНЯТИ, *док., розм.* 1. Ставати здоровим, поправлятися після хвороби; одужувати. 2. Приходити до пам'яті; опритомнювати.

ПРИТОМНІТИ, *недок.* Приходити до пам'яті, починати свідомо, осмислено сприймати дійсність.

ПРОВІДІТИ, *недок.* 2. *неперех., рідко.* Ставати зрячим; прозрівати.

ПРОЧУМУВАТИСЯ, *недок.*, ПРОЧУМАТИСЯ, *док.*, *розм.* Приходити до пам'яті.

СВІЖІТИ, *недок.* 2. Набувати кращого, здоровішого вигляду (після відпочинку, купання і т. ін.); набиратися сил, бадьорості; здоровшати.

СВІЖІШАТИ, *недок.* Те саме, що свіжіти.

СИЛЬНІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися сильнішим (*див. сильний* 1-5). [*Сильний*. 1. Який має велику фізичну силу (про людину, тварину); протилежне *слабкий, слабий* // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини); міцний // Добре розвинений; дужий].

СПОЧИВАТИ, *недок.*, СПОЧИТИ і *рідко* СПОЧИНУТИ, *док.* 1. Те саме, що відпочивати 1.

ТВЕРЕЗІТИ, *недок.* Ставати тверезим (у 1, 3 знач.).

ТВЕРЕЗІШАТИ, *недок.* Ставати більш тверезим (у 1, 3 знач.).

“Переводити кого-небудь у стан”

БАДЬОРИТИ, *недок.*, *перех.* Надавати енергії, сили; створювати бадьорий настрій.

КРІПИТИ, *недок.* 4. *перех.*, *перен.*, *розм.*, *рідко*. 2. Загартовувати кого-, що-небудь; робити стійкішим, здоровішим, витривалішим // Робити духовно, морально сильнішим, міцнішим.

ОЖИВЛЯТИ і *рідко* ОЖИВЛЮВАТИ, *недок.*, ОЖИВИТИ, *док.*, *перех.* 1. // Відновлювати фізичні й духовні сили, робити життєдіяльним. 3. Виводити з стану млявості, байдужості; робити жвавішим, веселішим.

ОПАМ'ЯТОВУВАТИ, *недок.*, ОПАМ'ЯТАТИ і *рідко* ОПАМ'ЯТУВАТИ, *док.*, *перех.* 1. Виводити кого-небудь із стану непритомності, забуття; опритомнювати.

ЦІЛИТИ, *недок.*, *рідко*. Виліковувати, вигоювати.

5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння»

“Бути / перебувати у стані”

БИТИ, *недок.* 12. *неперех.*, *розм.* Сіпатися, пульсувати.

ДИЛЬКОТАТИ і ДИЛЬКОТИТИ, *недок., зах.* Дрижати, тремтіти.

ДРАГЛІТИ, *недок., розм.* 1. Труситися, коливатися.

ДРИґАТИ, *недок., розм.* 2. Пересмикуватися внаслідок мимовільного скорочення мускулів.

ДРИґОТИТИ, *недок., діал.* Дрижати, тремтіти.

ДРИЖАТИ, *недок.* 1. Трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін.; тремтіти. 2. Коливатися, хитатися, двигіти під впливом чого-небудь // *рідко*. Прискорено битися, калататися (про серце).

ЛИХОМАНІТИ, *перех., розм.* 1. // Про відчуття нервового дрижання внаслідок надмірного хвилювання, страху і т. ін.

ПРУЖИНІТИ, *недок.* 1. // Напружуватися й розслаблятися (часто ритмічно).

ПУЛЬСУВАТИ, *недок.* 1. Ритмічно розширюватися і скорочуватися (про серце, кровоносні судини) // Ритмічно рухатися по кровоносних судинах (про кров) // Створювати враження биття, сіпання з болем (про наріз, пухлину і т. ін.).

СПАТИСЯ, *недок.* 2. Судорожно здригатися (про тіло, шкіру, губи і т. ін.).

СМИКАТИСЯ, *недок.* 2. Судорожно здригатися (про тіло, шкіру, губи і т. ін.); сіпатися.

СТУГОНІТИ, *недок.* 3. Сильно битися, пульсувати (про серце, кров).

ТІПАТИ, *недок.* 3. Тремтіти, дрижати всім тілом; бути охопленим тремтінням, дрижанням (про тіло та його частини) від холоду, хвороби і т. ін.

ТРЕМТІТИ, *недок.* 1. Трястися від холоду, страху, слабості, хвилювання тощо; дрижати (у 1 знач.).

ТРІПАТИ, *недок., розм.* 1. // Посилено, прискорено битися (про серце). 2. *перех., перен.* Трясти, тіпати, бити (про хворобу, дріж і т. ін.).

ТРІПОТАТИ і ТРІПОТИТИ, *недок.* 2. Судорожно здригатися всім тілом // Злегка дрижати, тремтіти // Часто й посилено битися (про серце).

ТРУСИТИСЯ, *недок.* 1. Хитатися, коливатися; дрижати // Здригатися всім тілом // Відчувати тремтіння тіла (від страху, холоду, хвороби тощо) // Дрижати, тремтіти (про руки, ноги, голову тощо).

ТРЯСТИСЯ, *недок.* 3. Дуже здригатися, дрижати, двигіти // Бути охопленим дрожем, часто здригатися, тремтіти (від холоду, хвороби, нервового струсу, нетерпіння тощо) // Здригатися всім тілом (від сміху, плачу і т. ін.).

ХОДИТИ, *недок.* 5. // Сіпатися, смикатися (про м'язи та частини тіла).

ШУГАТИ, *недок.* 4. // *перен.* Сильно пульсувати, приливати (про кров).

“Набувати стану / переходити у стан”

Дієслів з таким значенням не зафіксовано.

“Переводити кого-небудь у стан”

СПАТИ *недок.* 4. *перех.* Викликати судорожне тремтіння // *безос.* Пульсуючи, тремтячи, поколюючи і т. ін., викликати болісне відчуття.

СМИКАТИ, *недок.* 5. *перех., розм.* Викликати судорожне тремтіння.

СУДОМИТИ, *недок.* 1. *перех.* Викликати судому, зводити судомою; корчити. 11. *перех.* Трясти, трусити (про сильне діяння хвороби і т. ін.).

ТПАТИ, *недок.* 1. // Викликати здригання, стрясання чого-небудь (про плач, судорогу, кашель і т. ін.) 2. Викликати сильне тремтіння, дрижання, озноб (про хворобу, сильне нервове збудження) // *безос.* Про відчуття ким-небудь сильного дрожу // Ослаблювати, знесилювати, мучити частими нападами ознобу (про хворобу) // Викликати сильне нервове збудження аж до тремтіння, дрожу (про почуття, переживання) // *безос.* Взагалі викликати здригання тіла.

ТРУСИТИ, *недок.* 4. Надавати тілу коливального руху; спричиняти трясіння кого-, чого-небудь // Викликати, спричиняти тремтіння тіла

ТРЯСТИ, *недок.* 4. *перех.* Викликати тремтіння, дрож (про холод, хворобу, нервовий струс, нетерпіння тощо).

6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні»

“Бути / перебувати у стані”

ДРІМАТИ, *недок.* 1. Перебувати в напівсонному стані, неміцно спати.

ЗОРЮВАТИ, *недок.* 1. Ночувати просто неба // Спати на зорі, на світанку.
2. *розм.* Не спати вночі.

НОЧУВАТИ, *недок. і док.* Проводити ніч із сном і відпочинком; лаштуватися де-небудь на ніч для відпочинку.

ПОЧИВАТИ, *недок.*, ПОЧИТИ, *док., заст.* 1. Спати, впадати в сон.

РУТИТИ, *недок., діал., ірон.* Міцно й багато спати.

СНИТИ, *недок., розм.* 1. Бачити уві сні. 2. з *інфін.* Бачити уві сні здійснення чого-небудь.

СПАТИ, *недок.* 1. Перебувати у стані сну // Мати нормальний сон // із *запереч. част.* не. Страждати безсонням; мати неміцний сон.

СПОЧИВАТИ, *недок.*, СПОЧИТИ і *рідко* СПОЧИНУТИ, *док.* 2. Те саме, що спати.

“Набувати стану / переходити у стан”

ЗАСИПАТИ 2, ЗАСИНАТИ, *недок.*, ЗАСНУТИ *док.* Впадати в сон.

“Переводити кого-небудь у стан”

ЗАКОЛИСУВАТИ, *недок.*, ЗАКОЛИСАТИ, *док.* 1. // Навівати, наганяти сон на кого-небудь [пор.: *Тиха мелодія заколисувала юнака*].

7. «Стан, що передає смерть, упокоєння»

“Бути / перебувати у стані”

АГОНІЗУВАТИ, *недок.* Бути в стані агонії; конати.

ВІДПОЧИВАТИ, *недок.*, ВІДПОЧИТИ, *док.* 2. *перен.* Бути похованим.

ЛЕЖАТИ, *недок.* 1. // *перев. з словами* в землі, в могилі і *т. ін.* Бути похованим.

ПОЧИВАТИ, *недок.*, ПОЧИТИ, *док., заст.* 2. *тільки недок., заст.* Покоїтися, лежати в труні, в могилі, спочивати вічним сном (про прах, тіло).

СПАТИ *недок.* 1.// *перен.* Лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися.

СПОЧИВАТИ, *недок.*, СПОЧИТИ і *рідко* СПОЧИНУТИ, *док.* 3. *перен., уроч.* Бути мертвим, лежати в могилі.

ЧАСУВАТИ, *недок., рідко.* Те саме, що агонізувати.

“Набувати стану / переходити у стан”

ВІДХОДИТИ, *недок.*, ВІДІЙТИ, *док.* 14. *заст.* Помирати // Здихати (про тварин).

ГАСНУТИ, *недок.* 2. *перен.* Втрачати сили, здоров'я; вмирати (про людину).

ГИБНУТИ, *недок.*, *діал.* 1. Гинути (у 1 знач.).

ГИНУТИ, *недок.* 1. Переставати жити; вмирати, пропадати // Переставати існувати; знищуватися.

ДОХНУТИ, *недок.* Переставати існувати, гинути (про тварин, птахів, комах).

ДОХОДИТИ і *рідко, заст.* ДОХОДЖАТИ, *недок.*, ДІЙТИ, *док.* 8. *розм.* Переставати жити; умирати.

КОНАТИ, *недок.* 1. Бути в передсмертній агонії; умирати.

КРИЖАНІТИ, *недок.* 3. Гинути, вмирати від холоду.

МЕРЗНУТИ і МЕРЗТИ, *недок.* 2. // Гинути від морозу.

МЕРТВІТИ, *недок.* 1. Поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим.

МЕРТИ, *недок.* 1. Умирати, гинути (переважно у великій кількості, масами).

ПАДАТИ, *недок.* 9. Гинути в бою, поєдинку. 11. Переставати існувати, гинути (про тварин);дохнути.

“Переводити кого-небудь у стан”

Дієслів з таким значенням не зафіксовано.

8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини»

“Бути / перебувати у стані”

БЛИЩАТИ, *недок.* 1. Виділятися білизною, блиском (про очі, зуби, тіло); біліти; лисніти.

ГОРІТИ, *недок.* 6. // Блищати (про очі, які виражають сильне почуття, захоплення чимось, напружену думку).

ЖЕВРІТИ, *недок.* 2. // *перен.* Яскраво блищати, *перев.* виражаючи сильні почуття, переживання (про очі); світитися. // *перен.* Покриватись рум'янцем; червоніти.

ЗОРІТИ, *недок.* 3. *перен.* Сяяти, світитися (про очі). // *чим.* Виразати яке-небудь почуття (про очі) // Виявлятися у виразі обличчя, очей і т. ін.

МЕРЕХТІТИ, *недок.* 1. // Сяяти тремтливим блиском (про очі).

ПАЛАТИ, *недок.* 4. *перен.* Дуже червоніти, ставати гарячим від приливу крові.

ПАШТИ, *недок.* 2. *перен.* Бути гарячим, червоним через підвищення температури, хвилювання, збудження (про тіло, обличчя і т. ін.). 3. *перен.* Бути розгаряченим, рум'яним і т. ін. внаслідок якого-небудь сильного почуття або міцного здоров'я, доброго настрою і т. ін.

ПЛОМЕНІТИ, *недок., поет.* Те саме, що полум'яніти.

ПОЛОМЕНІТИ, *недок., рідко.* Те саме, що полум'яніти.

ПОЛУМ'ЯНІТИ, *недок.* 2. *перен.* Виділятися яскравим червоним кольором // Вкриватися рум'янцем, червоніти від збудження, ніяковості і т. ін.

ПРОМЕНІТИ, *недок.* // *перен.* Світитися внутрішнім світлом (про очі); блищати, сяяти // *перен.* Переповнювати душу, серце тощо і передаватися через які-небудь зовнішні ознаки (про радість, щастя, торжество і т. ін.).

СВІТИТИ, *недок.* 6. *неперех., перен.* Блищати, сяяти // *чим.* Виразати які-небудь почуття (про обличчя, очі, зовнішній вигляд людини) // Ставати щасливим, радісним (про обличчя).

СІЯТИ, *недок., уроч.* Те саме, що сяяти.

СЛЬОЗИТИ, *недок.* 1. *неперех.* Виділяти сльози, плакати (про очі).

СЯЯТИ і *заст.* СЯТИ, *недок.* 3. Блищати, світитися, перев. від радості, щастя, задоволення і т. ін. (про очі) // *перен.* Виразати своїм виглядом, виразом якесь сильне почуття, захоплення чимсь, радість, задоволення і т. ін. (перев. про обличчя).

ЧЕРВОНІТИ, *недок.* 2. // Бути рум'яним перев. від сорому, збудження (про обличчя, вуха і т. ін.). 3. // Бути рум'яним (про обличчя).

“Набувати стану / переходити у стан”

БІЛТИ, *недок.* // Ставати, робитися блідим; бліднути.

БІЛШАТИ, *недок.* // Бліднути.

БЛІДНІТИ, *недок., розм., рідко.* Ставати блідним; бліднути.

БЛІДНІШАТИ, *недок., розм., рідко.* Ставати бліднішим.

БЛІДНУТИ, , *недок.* 1. Ставати блідим, блідішим.

БУРЯКОВІТИ, *недок., рідко.* Ставати темно-червоним з синюватим відтінком.

В'ЯНУТИ, *недок.* 1. // Утрачати свіжість, пружність; ставати зморшкуватим, кволим (про люське тіло).

ЖАРІТИ, *недок.* 1. // *перен.* Робитися червоним, розгаряченим (від хвилювання, збудження).

ЖОВКНУТИ, *недок.* // Робитися, ставати блідим з жовтим відтінком (про обличчя).

ЖОВТІТИ, *недок.* 1. // Ставати, робитися блідим із жовтим відтінком; худнути, марніти.

ЗАТІКАТИ, *недок.*, ЗАТЕКТИ, *док.* 3. Набрякати від порушення кровообігу, втрачаючи чутливість, гнучкість (про руки, ноги).

ЗЕЛЕНІТИ, *недок.* 3. *розм.* Ставати блідим від недуги, страху, злості і т. ін.

КРАСІТИ, *недок.* 2. *діал.* Червоніти, шарітися.

КРОВ'ЯНІТИ, *недок.* Наливатися кров'ю // *перен.* Ставати червоним, багряним; червоніти, багряніти.

МАКОВІТИ, *недок., рідко.* Шаріти, рум'яніти, червоніти, як мак.

МАРНІТИ, *недок.* 1. Ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці тощо // Утрачати свіжість, привабливість, красу (про обличчя тощо).

МЕРКНУТИ і МЕРКТИ, *недок.* 1. // Тьмяніти (про очі, погляд).

МИРШАВІТИ, *недок.* Ставати миршавим.

МОЛОДІТИ, *недок.* Набувати молодшого вигляду, почувати себе молодшим.

МОЛОДШАТИ, *недок.* Ставати молодшим, набувати молодшого вигляду.

ПАЛАХКОТІТИ і ПАЛАХКОТАТИ, *недок.* 3. *перен.* Дуже червоніти, ставати гарячим від припливу крові.

ПАЛЕНІТИ, *недок.* 4. *перен.* Дуже червоніти від припливу крові; ставати дуже гарячим // Вкриватися рум'янцем, червоніти // Ставати червоним, гарячим від сильного збудження, хвилювання і т. ін. (про лице, щоки, вуха і т. ін.).

ПАЛІТИ, *недок.*, *діал.* Червоніти, рум'яніти.

ПОЛОТНІТИ, *недок.* Ставати блідим, білим як полотно; бліднути.

ПОПЕЛІТИ, *недок.* 2. Набувати попелястого кольору, ставати сірим // Ставати блідим, аж сірим від гніву, обурення і т. ін.

ПУХНУТИ і *рідко* ПУХТИ, *недок.* 1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим; опухати // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини).

РИХЛІТИ, *недок.*, *рідко.* Ставати рихлим (у 2 знач.). [*Рихлий* – 2. Позбавлений свіжості, пружності // Який відзначається в'ялістю, слабкістю]

РОЖЕВІТИ, *недок.* 1. // Ставати рожевим, рум'яним від припливу крові, червоніти.

РУМ'ЯНИТИСЯ, *недок.* 1. Ставати рум'яним, покриватися рум'янцем (у 1 знач.).

РУМ'ЯНІТИ, *недок.* 1. Те саме, що рум'янитися 1.

СИНІТИ, *недок.* 1. // Ставати дуже блідим або червоніти, набуваючи аж синього відтінку, від нездужання, натуги, люті, холоду і т. ін. (про людину, частини її тіла).

СІРІТИ, *недок.* 3. Втрачати природний колір обличчя, бліднути від хвилювання, втоми, гніву і т. ін.

СІРІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися сірішим.

СКЛЯНІТИ, *недок.* 2. *перен.* Робитися, ставати нерухомим, застиглим (про очі).

СОВІТИ, *недок.*, *розм.* Те саме, що соловіти.

СОЛОВІТИ, *недок.*, *розм.* 1. *тільки 3 ос.* Ставати невиразним, тьмяніти (про очі, погляд).

СОХНУТИ і *рідше* СХНУТИ, *недок.* 3. *перен.* Виснажуватися, худнути від переживань, тяжкої праці, хвороби і т. ін.

ТУМАНІТИСЯ, *недок.* 2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі).

ТУМАНІТИ *недок.* 2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі).

ЦВІСТИ, *недок.* 3. // Про вияв радості, щастя, задоволення, заміряності на обличчі людини (в усмішці, очах і т. ін.) // Про вияв здоров'я на обличчі людини.

ЧЕРВОНІТИ, *недок.* 2. Ставати рум'яним; робитися червоним від припливу крові до шкіри.

ЧЕРВОНІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися червонішим.

ШАРІТИ¹, *недок.* 1. Ставати, робитися червоним (перев. про обличчя); червоніти.

ЮНІТИ, *недок., поет.* Набувати юного вигляду, почувати себе молодшим.

ЯЛЕНІТИ, *недок., діал.* 2. Марніти.

“Переводити кого-небудь у стан”

В'ЯЛИТИ, *недок., перех.* 1. // Позбавляти свіжості, пружності; робити зморшкуватим, кволим (про людське тіло).

СЛЬОЗИТИ, *недок.* 2. *перех.* Викликати в когось сльози на очах.

ТУМАНІТИ, *недок., перех.* 2. Застилати, заволікати очі або потьмарювати зір, погляд, очі (про сльози і т. ін.).

Дієслова на позначення емоційно-психічного стану людини

1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»

“Бути / перебувати у стані”

БАЛАМУТИТИСЯ, *недок.* 1. Перебувати в стані неспокою, бути неспокійним // *перев. безос.* Втрачати ясність, чіткість; паморочитися.

БАНУВАТИ, *недок., діал.* Сумувати, журитися

БЕНТЕЖИТИСЯ, *недок.* 1. Хвилюватися, тривожитися.

БІДКАТИСЯ, *недок.* 2. Бути стурбованим чим-небудь; журитися, сумувати.

БІДКУВАТИ, *недок., рідко.* Тужити, уболювати, клопотатися.

БІДУВАТИ, *недок.* // Жити в горі; горювати.

БОЛІТИ 2, *недок.* Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися // *розм.* Хвилюватися, піклуватися за кого-, що-небудь; уболівати.

БУРИТИСЯ, *недок., діал.* 1. Хвилюватися.

ГОРЮВАТИ, *недок.* Зазнавати почуття журби, суму; сумувати, печалитися // Сумувати, тужити через відсутність кого-небудь, втрату когось.

ДОСАДУВАТИ, *недок.* Почувати досаду.

ЖУРИТИСЯ, *недок.* 1. Засмучуватися з яких-небудь причин, зазнавати журби; печалитися, сумувати. 2. Сумувати, тужити через відсутність або втрату кого-небудь.

КВАСНІТИ, *недок., розм., рідко.* Те саме, що киснути.

КИСНУТИ і *рідко* КИСТИ, *недок. 2. перен., розм.* Проводити час бездіяльно, одноманітно, нудьгуючи // Бути в пригніченому стані; нудьгувати, сумувати.

КЛОПОТАТИСЯ, *недок. 3. розм.* Те саме, що турбуватися 1; хвилюватися.

МАЯТИСЯ, *недок. 1.* Жити в тяжких умовах, переживати труднощі // Переживати фізичні або душевні муки, неспокій.

МЕТАТИСЯ, *недок. 1. // перен.* Бути в стані неспокою, розгубленості.

МЛІТИ, *недок. 2.* Знемагати від болю, глибоких переживань.

НАПРУЖУВАТИСЯ, *недок.*, НАПРУЖИТИСЯ, *док. 3.* Нервово збуджуватися, сильно хвилюватися.

НЕСТЯМИТИСЯ, *розм.* Утратити самовладання від сильного хвилювання, збудження і т. ін., не знати, що робити.

НИДІТИ, *недок. 1.* Вести бездіяльне, позбавлене мети, смислу, духовних інтересів життя; животіти // Знемагати, нудьгуючи від бездіяльності, марнуючи час. 2. Зазнавати почуття нудоти, душевної муки; скучати, нудьгувати // Знемагати, зазнавати душевної муки, довго і одноманітно здійснюючи, викопуючи що-небудь.

НІТИТИСЯ, *недок. 2.* Те саме, що непокоїтися. 3. Те саме, що гнітитися.

НУДИТИ, *недок., розм. 2. неперех., рідко.* Те саме, що нудитися // *чим.* Відчувати апатію, відразу до чого-небудь.

НУДЬГУВАТИ, *недок.* 1. Відчувати нудьгу (у 1, 2 знач.).
недок. 2. Перебувати в тривожно-очікувальному стані; непокоїтися, журитися.

СИРОТІТИ, ію, ієш, *недок.* 2. Втрачати рідних, близьких або коханих людей; залишатися самотнім, самотнім.

СИРОТУВАТИ, *недок., розм.* 2. Лишатися самотнім, самотнім.

СКНІТИ, *недок.* 1. Те саме, що нидіти 1, 2 // Зазнавати душевної муки, знемагати від одноманітного і довгого виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. 4. *перен.* Існувати без розвитку, руху вперед, перебувати у стані занепаду.

СКОРБІТИ і *рідко* і СКОРБУВАТИ, *недок., книжн., рідко.* 1. Дуже печалитися, тужити.

СКУЧАТИ, *недок.*, СКУЧИТИ, *док.* 1. Відчувати скуку; нудьгувати. *док.* 2. Почувати тугу через відсутність кого-, чого-небудь, сумувати без когось, чогось.

СМУТИТИСЯ, *недок.* Відчувати смуток (у 1 знач.); ставати смутним; сумувати // Наповнюватися смутком (про серце, душу).

СМУТКУВАТИ і СМУТУВАТИ, *недок., розм.* Те саме, що смутитися.

СУМУВАТИ, *недок.* Проїматися почуттям суму, журби; удаватися в тугу, журитися // Горювати, тужити за ким-, чим-небудь // *рідко.* Те саме, що нудьгувати 1.

ТРИВОЖИТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати тривогу, побоювання; турбуватися, хвилюватися.

ТУЖИТИ, *недок.* 1. Дуже сумувати, журитися, переживати якесь горе, якусь невдачу і т. ін. // Мати глибокий жаль, великий смуток, тугу, викликані відсутністю когось, чогось, тим, що хтось (щось) знаходиться десь далеко.

ТУРБУВАТИСЯ, *недок.* 1. Бути неспокійним, хвилюватися; непокоїтися // Виявляти занепокоєння стосовно кого-небудь, з приводу чогось.

ХАНДРИТИ, *недок.* Бути в похмурому настрої; нудьгувати.

ХВОРИТИ, *недок.* 2, *перен., розм.* Глибоко проїматися болем, хвилюватися за когось, щось, уболівати за ким-, чим-небудь.

ЮРТУВАТИ, *недок. 2. неперех., розм.* Те саме, що юртуватися 1 [*Юртуватися 1, недок., розм. 1.* Бути в збудженому стані, викликати в когось роздратування, гнів].

“Набувати стану / переходити у стан”

ВІДЧАЮВАТИСЯ, *недок.*, ВІДЧАЯТИСЯ, *док. 1.* Утрачати всяку надію на що-небудь; впадати у відчай, у розпач.

ЖАЛІСНІТИ, *недок., рідко.* Сповнюватися жалем, робитись жалісним.

КАМ'ЯНІТИ, *рідко* КАМЕНІТИ, *недок. 3. перен.* Ставати байдужим, нечулим.

КРУТИТИ, *недок. 7. перен. // розм.* Хвилювати, турбувати (про думки, почуття тощо).

МАРУДИТИСЯ, *недок., розм. 2.* Мучитися, нудьгуючи.

ПОХМУРІТИ, *недок. і док., рідко.* Те саме, що по хмурніти.

ПОХМУРІШАТИ, *недок. і док., рідко.* Те саме, що похмурнішати.

ПОХМУРНІТИ, *недок. і док.* Ставати похмурим.

ПОХМУРНІШАТИ, *недок. і док.* Ставати похмурим, похмурішим.

СМУТНІТИ, *недок.* Ставати смутним.

СУМНІТИ, *недок., рідко.* Ставати сумним.

СУМНІШАТИ, *недок.* Ставати сумним, сумнішим.

ТЕРПНУТИ, *недок. 2. перен.* Завмирати, холонуту (про серце, душу).

ТОМИТИСЯ, *недок. 2. // Знемагати від чогось обтяжливого, одноманітного; нудитися.*

ТУМАНІТИ, *недок. 5. перен.* Ставати похмурим, невеселим.

ТЬМАРИТИСЯ, *недок. 2. перен.* Робитися смутним, похмурим.

ХМАРИТИСЯ, *недок. 2. перен., розм.* Те саме, що хмуритися 1.

ХМУРИТИСЯ, *недок. 1.* Насуплювати брови, морщити чоло, обличчя, виражаючи зажуреність, незадоволення, задуму і т. ін. // Ставати похмурим (про брови, чоло, обличчя).

ХМУРНІТИ, *недок.* Ставати хмурим, хмурішим.

ХМУРНІШАТИ, *недок.* Ставати хмурнішим.

“Переводити кого-небудь у стан”

БАЛАМУТИТИ, *недок., перех.* 2. Хвилювати кого-небудь, сіяти неспокій серед когось.

БЕНТЕЖИТИ, *недок., перех.* 1. Викликати хвилювання, тривогу; хвилювати, тривожити.

БУНТУВАТИ, *недок. 3. перех., що, перен.* Хвилювати, бентежити.

БУРИТИ 2, *недок., перех., діал.* Хвилювати.

ВРАЖАТИ 1 (УРАЖАТИ), *недок.*, ВРАЗИТИ (УРАЗИТИ), *док., перех.* 2. Завдавати душевного болю, жалю.

В'ЯЛИТИ, *недок., 2. перен. // перев. у спол. зі сл. серце.* Завдавати комусь туги, горя, жалю.

ДУШИТИ, *недок., перех. і без додатка.* 4. // *перен.* Діяти гнітюче, створювати важкий настрій, мучити.

ЖУРИТИ, *недок., перех.* 1. Викликати в кого-небудь важкі почуття, невеселий настрій; печалити, засмучувати. 2. Викликати занепокоєння; хвилювати.

КАМ'ЯНИТИ, *ить, недок., перех., рідко.* 2. Робити байдужим, нечулим.

КЛОПОТАТИ, *недок.* 1. кого. Турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь.

ЛИХОМАНИТИ, *перех., розм. 2. перен.* Приводити в збуджений стан; хвилювати.

МАРУДИТИ, *недок., розм. 2. перех.* Те саме, що мучити; томити.

МУЛЯТИ, *рідше МУЛИТИ, недок., перех. і без додатка.* 2. *перен., розм.* Не давати спокою, мучити, турбувати.

НЕПУТИТИ, *недок., перех., розм.* 1. Викликати неспокій, занепокоєння; хвилювати. 2. Доводити до морального розкладу; псувати, розбещувати. НУДИТИ, *недок., розм.* 1. *перех.* Викликати почуття нудьги.

ПАЛИТИ¹, *недок. 4. перех. і неперех., перен.* Дуже хвилювати, непокоїти, мучити (про певні відчуття, переживання і т. ін.).

РАЗИТИ, *недок., перех. 2. діал.* Вражати. (див. *вражати*¹).

СВЕРБИТИ, *недок.* 3. *перен.*, *розм.* Викликати хвилювання, тривогу; бентежити; непокоїти.

СПАТИ, *недок.* 3. *перех.*, *перен.*, *розм.* Настирливо турбувати; надмірно хвилювати, тривожити кого-небудь.

СМОКТАТИ, *недок.*, *перех.* і без додатка. 5. *перен.* Безперервно мучити, непокоїти, хвилювати (про почуття, думки, переживання і т. ін.).

СМУТИТИ, *недок.*, *перех.* 1. Викликати смуток у кого-небудь, робити смутним когось. 2. *перен.* Робити що-небудь похмурим; засмучувати.

ТОМИТИ, *недок.*, *перех.* 2. // Болісно турбувати, гнітити (про почуття, переживання).

ТРИВОЖИТИ, *недок.*, *перех.* 1. Викликати, вселяти тривогу, побоювання, хвилювання // Бентежити, зворушувати // Виводити зі стану рівноваги. 2. Порушувати спокій, спокійний або звичний стан кого-, чого-небудь; завдавати клопоту, турбувати // Порушувати, переривати що-небудь. 3. Позбавляти спокою, примушувати нервувати; дратувати.

ТУРБУВАТИ, *недок.*, *перех.* 1. Викликати неспокій, хвилювання; непокоїти. 2. Порушувати чий-небудь спокій. 3. *перен.* Виводити що-небудь із стану спокою.

ТЬМАРИТИ, *недок.*, *перех.* 2. *перен.* Робити смутним, похмурим.

ХМАРИТИ, *недок.* 2. *перех.*, *перен.*, *розм.* Робити кого-, що-небудь похмурим, невеселим.

ЧПАТИ, *недок.*, *перех.* 3. *перев.* із *запереч.* н *є*, *перен.* Порушувати чий-небудь спокій, сон; турбувати // Хвилювати, зворушувати, зацікавлювати кого-небудь.

ШКРЯБАТИ, *недок.* 5. *перех.*, *перен.*, *розм.* Турбувати, непокоїти, дратувати кого-небудь.

ШПИГАТИ, *недок.*, *перех.* і *неперех.* 2. // Дратувати, викликати неприємне почуття.

2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь»

“Бути / перебувати у стані”

БАБИТИСЯ, *недок., зневажл.* Виявляти безвільність, нерішучість, розніженість.

ВАГАТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати неспроможність відразу вирішити що-небудь; роздумуючи, схилитися то до одного, то до іншого рішення. 2. *перен.* Бути нестійким, непослідовним у діях; хитатися.

ВАГУВАТИСЯ, *недок., діал.* 1. Вагатися.

ВАРУВАТИСЯ, *недок., діал.* 1. Не наважуватися // Соромитися.

ВОМПИТИ, *недок., діал.* Вагатися; соромитися.

ВОНПИТИ, *недок., діал.* Сумніватися.

ГАВИТИ, *недок., розм.* Бути неуважним, нерозторопним; пропускати яку-небудь нагоду.

ЛІНУВАТИСЯ, *недок.* Не мати бажання працювати, робити що-небудь, діяти // Не робити чого-небудь, бути бездіяльним унаслідок лінощів.

СОРОМИТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати сором (у 1 знач.). 2. Відчувати незручність перед ким-небудь за когось // Почувати себе ніяково // Виявляти сором'язливість.

ТОРОПІТИ, *недок.* Відчувати незручність, зніяковіння, побоювання від непевності; розгублюватися, бентежитися, соромитися, ніяковіти.

“Набувати стану / переходити у стан”

БЕНТЕЖИТИСЯ, *недок.* 2. Приходити в стан замішання; ніяковіти.

КОНФУЗИТИСЯ, *недок.* Те саме, що ніяковіти; соромитися.

НІТИТИСЯ, *недок.* 1. Те саме, що ніяковіти.

НІЯКОВІТИ, *недок.* Робитися, ставати ніяковим; приходити в стан зніяковіння; конфузитися.

“Переводити кого-небудь у стан”

БЕНТЕЖИТИ, *недок., перех.* 2. Викликати стан замішання, зніяковілості в кого-небудь.

КОНФУЗИТИ, *недок., перех.* Завдавати сорому, соромити.

3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння»

“Бути / перебувати у стані”

БОЛІТИ 2, *недок.* Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися

ГИНУТИ, *недок.* 3.*перен.* Переживати труднощі, страждати фізично, морально; мучитися.

ЗНЕМАГАТИ, *недок.* 3. *тільки недок., неперех.* Страждати, перебуваючи в ярмі, під гнітом, втративши волю, права і т. ін.

КОНАТИ, *недок.* 2. Зазнавати нестерпних мук; страждати.

МИТАРСТВУВАТИ, *недок.* Те саме, що *поневірятися*.

МОВЧАТИ, *недок.* 6. *перен.* Покірно терпіти, зносити що-небудь.

МУЧИТИСЯ, *недок.* 1. Зазнавати мук, терпіти фізичні або моральні страждання; страждати.

ПОНЕВІРЯТИСЯ, *недок.* 1. Терпіти труднощі, зазнавати мук, знущань.

СКНІТИ, *недок.* 2. Мучитися, жити в тяжких умовах.

СОХНУТИ і рідше СХНУТИ, *недок.* 3. // Страждати від кохання до кого-небудь.

СТОГНАТИ, *недок.* 3. *перен.* Страждати, мучитися під гнітом кого-, чого-небудь.

СТРАДАТИ, *недок., рідко.* Те саме, що страждати.

СТРАЖДАТИ, *недок.* 3. Зазнавати моральних мук, переживань // *розм.* Нудьгувати, томитися, кохаючи кого-небудь. 4. // Болісно переживати чию-небудь невдачу, чиєсь нещастя і т. ін.

СТРАЖДУВАТИ, *недок., діал.* Страждати.

ТЕРПІТИ, *недок.* 1. *перех. і неперех.* Стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання; витримувати (у 2 знач.). // *тільки неперех.* Не протидіючи, покірливо зносити всілякі життєві злигодні, труднощі й т. ін. // Миритися з чим-небудь неприємним, важким, сподіваючись на краще // *розм.* Чекати на що-небудь без ремствування, нарікання // *від кого.* Зазнавати прикростей, образ, утисків і т. ін. // Зазнавати шкоди. 4. *неперех., розм.* Страждати, мучитися // Зазнавати прикростей, злигоднів і т. ін., переживати щось важке, неприємне // Страждати від хвороби, немощів і т. ін.

ТЛІТИ, *недок.* 3. // Страждати морально, переживати.

ТОМИТИСЯ, *недок.* 2. Зазнавати мук, страждань; мучитися.

“Набувати стану / переходити у стан”

Дієслів з таким значенням не зафіксовано.

“Переводити кого-небудь у стан”

БОЛІТИ 1, *недок.* 2. *перен.* Завдавати страждання кому- небудь, мучити когось.

ГАЙНУВАТИ, *недок.* 3. *перех., діал.* Мучити.

ДОШКУЛЯТИ, і ДОШКУЛЮВАТИ, *недок.*, ДОШКУЛИТИ, *док.*, 2. Порухувати нормальний стан, завдавати неприємностей.

МУЧИТИ, *недок.*, *перех.* Завдавати мук, фізичних або моральних страждань // Бути причиною, джерелом страждань // Не давати спокою, хвилювати, турбувати.

ПЕКТИ, *недок.* 6. *перен.* Завдавати кому-небудь глибоких моральних страждань; мучити, непокоїти.

РІЗАТИ, *недок.* 7. // *перен.* Завдавати кому-небудь сильного душевного страждання, болю; мучити, терзати.

ТЯЖИТИ, *недок.* 2. *перен.* Бути тягарем (у 3 знач.); викликати тяжкі почуття; гнітити, мучити.

ТЯЖІТИ, *недок.* 4. // *перен.* Бути тягарем (у 3 знач.) для когось; гнітити, мучити.

4. «Стан, що передає незадоволення, злість»

“Бути / перебувати у стані”

БІСІТИСЯ, *недок.*, *розм., рідко.* Бути в стані роздратування, дуже сердитися; лютувати.

БІСНУВАТИСЯ, *недок.* Бути в стані великого збудження, роздратування; лютувати.

БУНТУВАТИСЯ, *недок.* 1. // *розм.* Виявляти велике незадоволення або неспокій, роздратування.

ВРАЖДАТИ і ВРАЖДУВАТИ, *недок., розм., рідко*. Гніватися, сердитися, гудити.

ГНІВАТИСЯ, *недок.* Виразати гнів, роздратування; сердитися.

ДРАТУВАТИСЯ, *недок.* 1. Зазнавати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовуватися, злитися.

ДУТИ, *недок.* 4. *розм.* Бути незадоволеним ким-, чим-небудь; сердитися, ображатися.

ЗЛИТИСЯ 2, *недок.* Виявляти почуття злості, роздратування; сердитися.

ЗЛОБСТВУВАТИ, *недок.* Бути злобно, вороже, недобррозичливо настроєним щодо кого-небудь.

ЗЛОБУВАТИ, *недок.* Те саме, що злобствувати.

ЗЛОРАДІТИ, *док.* Виявляти злорадство.

ЗЛОСТИТИСЯ, *недок., розм.* Відчувати злість; злитися.

ЗЛОСТУВАТИ, *недок.* Те саме, що злоститися.

ЗЛУВАТИ, *недок., рідко*. Злитися, сердитися.

КВАСИТИСЯ, *недок.* 2. *перен., діал.* Бути незадоволеним, мати кислу міну.

ЛЮТУВАТИ 1, *недок.* 1. Виявляти хижацтво, кровожерність, злість (про звіра, тварину) // Виявляти безжальну жорстокість, нещадність (про людину) // Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже сердитися.

НАВІСНІТИ, *недок.* 2. Шаленіти, біснуватися від злості.

НЕРВУВАТИ, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що *нервуватися*.
[*Нервуватися*. Бути в стані збудження, хвилювання, роздратування].

СЕРДИТИСЯ, *недок.* Бути в стані гніву, роздратування; гніватися.

ПАСЮВАТИ, *недок., діал.* Гніватися.

ПІНИТИСЯ, *недок.* 2. *перен.* Дуже сердитися; кричати з піною біля рота.

ПРИСКАТИ, *недок.*, ПРИСНУТИ, *док., розм.* 4. *неперех., перен.* Дуже сердитися, гніватися, не стримуючи себе; спалахувати гнівом.

ШАЛЕНІТИ, *недок.* 1. Ставати надмірно збудженим від якогось сильного почуття // Бурхливо виявляти надзвичайне хвилювання, збудження, несамоовитість,

лють // Нестримно виявлятися // Виразати стан надзвичайного збудження, несамовитості, нестямності (про обличчя, погляд *і т. ін.*).

ШАЛІТИ, *недок.* 1. Те саме, що шаленіти 1.

ЯРИТИСЯ 2, *недок., розм.* Виявляти зло, лють.

ЯРІТИ 2, *недок., розм.* Те саме, що яритися 2.

ЯРУВАТИ, *недок., розм.* 1. Бути в стані сильного гніву; лютувати.

“Набувати стану / переходити у стан”

ЗВІРІТИ, *недок.* Ставати лютим, жорстоким; скаженіти, шаленіти.

ЗЛІТИ, *недок., розм.* Те саме, що злішати.

ЗЛІШАТИ, *недок.* Ставати злим або злішим.

ЛЮТІТИ, *недок.* Ставати лютим.

ЛЮТІШАТИ, *аю, аєш, недок.* Ставати лютішим.

НАЇЖАЧУВАТИСЯ, *недок.*, НАЇЖАЧИТИСЯ, *док. 3. перен., розм.* Ставати злим, роздратованим; сердитися, гніватися // Виразати, виявляти незадоволення, обурення, протест проти кого-, чого-небудь.

ПАЛЕНІТИ, *недок. 2. перен.* Ставати збудженим; дратуватися.

САТАНІТИ, *недок., розм.* Ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти.

СКАЖЕНІТИ, *недок.* 1. Втрачаючи самовладання, ставати несамовитим, нестямним // Дуже збуджуватися, лякаючись *і т. ін.* (про тварин). 2. Біснуватися від злості; лютувати. 4. Ставати скаженішим.

ТЕМНІТИ, *недок. 3. перен.* Ставати похмурим; злішати // Набирати похмурого, непривітного виразу (про очі, обличчя).

“Переводити кого-небудь у стан”

БІСИТИ, *недок., перех., розм., рідко.* Дуже сердити, гніввити кого-небудь.

ГНІВАТИ, *недок., перех., рідко.* Те саме, що гніввити.

ГНІВИТИ, *недок., перех.* Викликати гнів, роздратування; сердити.

ДРАЖНИТИ, *недок., перех., розм. 3.* Викликати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; дратувати. 4. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття; дратувати.

ДРАЗНИТИ, *недок., перех., розм.* Те саме, що дражнити.

ДРАТУВАТИ, *недок., перех.* 1. Викликати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовувати, злити. 3. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття і т. ін.; роздратовувати.

ДРОЧИТИ, *недок., перех., розм.* Викликати в кого-небудь гнів, роздратування; дратувати.

ЗЛИТИ², *недок., перех.* Викликати у кого-небудь злість, роздратування; сердити.

ЗЛОСТИТИ, *недок., перех.* Злити, дратувати, викликаючи злість.

ІРИТУВАТИ, *недок., перех., рідко.* Те саме, що злостити; дратувати, сердити.

КВАСИТИ, *недок. 2. перех., перен., розм., рідко.* Робити кого-небудь в'ялим, кислим, незадоволеним.

ЛЮТИТИ, *недок., перех.* Доводити до розлюченості, гніву; дуже сердити.

НЕРВУВАТИ, *недок. 2. перех.* Приводити кого-небудь у стан нервового збудження, роздратування; прикро вражати чим-небудь.

СЕРДИТИ, *недок., перех.* Викликати гнів, роздратування; гнівити.

5. «Стан, що передає радість, задоволення»

“Бути / перебувати у стані”

БЛАЖЕНСТВУВАТИ, *недок.* Переживати, відчувати блаженство, насолоду; раювати.

ВЕСЕЛИТИСЯ, *недок.* Проводити час у розвагах, веселоощах // Радіти, бути у радісному, веселому настрої // *заст.* Радіти кому-, чому-небудь.

ЛИКУВАТИ, *недок., уроч., книжн.* Виявляти велику радість; торжествувати.

МИЛУВАТИСЯ, *недок. 3.* Мати задоволення від певного заняття.

ПАЛАХКОТИТИ і ПАЛАХКОТАТИ, *недок. 4. перен.* Бути охопленим надзвичайно сильним почуттям, з великою пристрастю віддаватися почуттю,

справі і т. ін. // Виразити сильне почуття, пристрасть (про очі, погляд, обличчя і т. ін.).

ПРАЗНИКУВАТИ, *недок., перех. і неперех., розм.* Те саме, що святкувати.

ПРАЗНУВАТИ, *недок., перех. і неперех., розм., рідко* 1. Те саме, що святкувати.

П'ЯНІТИ, *недок. // перен.* Збуджуватися, відчувати захоплення.

РАДІТИ, *недок.* Відчувати радість з приводу чого-небудь // Відчувати радість за кого-небудь, з приводу чийхось успіхів, приємних, радісних подій і т. ін. // Відчувати радість з якоїсь нагоди, з певного приводу // *рідко.* Утішатися, тішитися ким-небудь.

РАДУВАТИСЯ, *недок.* Те саме, що радіти.

РАЮВАТИ, *недок. 2. розм.* Відчувати насолоду, блаженство, щастя.

РОЗКОШУВАТИ, *недок. //* Відчувати задоволення, насолоду, втіху від чого-небудь.

СВЯТКУВАТИ, *недок. 1. // перен.* Радіти, смакуючи свій успіх у чому-небудь. 3. *неперех., перен.* Відчувати задоволення, радість, приємність і т. ін. з приводу якої-небудь події.

СМАКУВАТИ, *недок., перех. і неперех. 2. перен.* Відчувати задоволення, приємність від чого-небудь, бути вдоволеним чимсь // Милуватися чим-небудь.

СПІВАТИ, *недок. 5. неперех., перен.* Бути перейнятим радісним збудженням, хвилюванням, захопленням і т. ін.

ТІШИТИСЯ, *недок. 1. заст.* Мати приємність, втіху; радіти, бути радим // Милуватися чимсь, відчувати задоволення, насолоду від чого-небудь.

ТОРЖЕСТВУВАТИ, *недок. 2.* Радіти з приводу своєї перемоги над ким-небудь, успіху в чому-небудь.

ТРІУМФУВАТИ, *недок., неперех. і рідко перех. 1.* Урочистим, всенародним святом відзначати перемогу; святкувати, радіти з нагоди перемоги. 2. Радіти, бути гордим з приводу якогось успіху.

“Набувати стану / переходити у стан”

ВЕСЕЛІТИ, *недок.* Робитися, ставати веселим.

ВЕСЕЛІШАТИ, *недок.* Робитися, ставати веселішим.

СВІТЛІТИ, *недок.* 3. *перен.* Набирати веселого, радісного, привітного виразу (звичайно про обличчя, очі).

СВІТЛІШАТИ, *недок.* 3. *перен.* Набирати веселішого, радіснішого, привітнішого виразу (звичайно про обличчя, очі).

ТАНУТИ, *недок.* 6. *перен., розм.* Розчулюватися, зворушуватися, мліти.

ЯСНІТИ, *недок.* 3. *перен.* Набирати веселішого, радіснішого, привітнішого виразу (перев. про обличчя, очі).

ЯСНІШАТИ, *недок.* 2. *перен.* Набирати веселішого, радіснішого, привітнішого виразу (перев. про обличчя, очі).

“Переводити кого-небудь у стан”

ВЕСЕЛИТИ, *недок., перех.* Викликати веселощі, розважати // Викликати радісний настрій, робити радісним, веселим.

ГРІТИ, *недок.* 3. *перех., перен.* Приносити радість, задоволення, натхнення.

ЛЕСТИТИ, *недок.* 2. *кому, чому.* Давати насолоду, бути приємним.

МИЛУВАТИ, *недок.* 2. Бути джерелом приємних почуттів; бути приємним для кого-небудь.

П'ЯНИТИ, *недок.* // *перен.* Збуджувати, викликати захоплення.

РАДУВАТИ, *недок., перех.* Викликати почуття радості // Приносити кому-небудь радість своєю сумлінністю, готовністю щось робити і т. ін.

ТІШИТИ, *недок., перех.* 1. Робити комусь приємність, бути комусь втіхою; радувати кого-небудь. 2. Розважати, звеселяти. 4. Розраджувати кого-небудь, розвіювати сум, поганий настрій і т. ін.

ЩАСТИТИ, *недок., 2. розм.* Робити щасливим когось, давати кому-небудь щастя.

6. «Негативний (хворобливий) психічний стан»

“Бути / перебувати у стані”

ГАЛЮЦИНУВАТИ, *недок.* Перебувати в стані галюцинації.

“Набувати стану / переходити у стан”

БЕЗУМІТИ, *рідко*. Ставати безумним; шаленіти.

БОЖЕВОЛІТИ, *недок.* 1. Ставати психічно хворим, божевільним.

ДУРІТИ, *недок., розм.* 1. Втрачати ясність свідомості, ставати дурним. 4. *перен.* Втрачати ясність свідомості, рівновагу від почуття любові до кого-небудь.

НАВІЖЕНІТИ, *недок.* Втрачати розум, божеволіти.

НАВІСНІТИ, *недок.* 1. Втрачати розум, божеволіти.

ПАМОРОЧИТИСЯ, *недок.* Втрачати здатність ясно й чітко мислити (про мозок, розум і т. ін.).

ПСИХУВАТИ, *недок., фам.* Втрачати психічну рівновагу; нервувати.

П'ЯНІТИ, *недок.* Приходити в стан сп'яніння. // *перен.* Приходити у стан, схожий на сп'яніння.

П'ЯНІШАТИ, *недок.* Те саме, що п'яніти.

ХМЕЛІТИ, *недок.* Ставати хмільним; п'яніти. // *перен.* Ставати збудженим, піднесеним, доходити до стану самозабуття від чого-небудь.

ТУМАНІТИ, *недок.* 3. *перен.* Втрачати здатність ясно мислити; чманіти.

ЧАХНУТИ², *недок.* 1. // *перен.* Втрачати ясність думки, мислення.

ЧМАНІТИ, *недок., розм.* Втрачати здатність нормально мислити, міркувати або нормально діяти, рухатися (від чаду, алкоголю, нікотину і т. ін.); дуріти. // Втрачати ясність свідомості, рівновагу від напливу якихось негативних почуттів, від турботи і т. ін.

ЧУМАНІТИ, *розм.* Те саме, що чманіти.

“Переводити кого-небудь у стан”

ДУРМАНІТИ, *недок., перех.* 1. Сильно діяти на органи відчуття; п'янити // Притуплювати розум, затуманювати свідомість // *перен.* Збудливо діяти на розум, свідомість.

ПАМОРОЧИТИ, *недок., перех.* і без додатка. Притупляти свідомість, п'янити // Позбавляти здатності розумно мислити, тверезо ставитися до навколишнього.

ТУМАНІТИ, *недок., перех.* 3. *перен., перев. у сполуч. із сл.* голова, розум. Позбавляти ясності думки, злегка потьмарювати свідомість (про хвилювання,

сильний біль і т. ін.). 2. *перен.* Робити що-небудь не зовсім ясним, чітким, виразним (про спогади, думки тощо).

ТЬМАРИТИ, *недок., перех.* 3. *перен., перев. у сполуч. із сл.* свідомість. Позбавляти ясності, чіткості сприйняття; доводити когось до стану, близького до запаморочення.

7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість»

БЕРЕГТИСЯ, *недок.* 1. Дбати про своє здоров'я, бути обачним, уважним до себе. 2. Бути пильним, обережним; остерігатися.

ВЕЛИЧАТИСЯ, *недок.* 2. Бути гордим, пишатися, хвалитися чим-, ким-небудь.

ВІДСТАВАТИ, *недок.*, ВІДСТАТИ, *док.* 6. Розвиваючись повільніше, бути на нижчому рівні розвитку порівняно з іншими.

КРИВОДУШИТИ, *недок., рідко.* Бути нещирим; лицемірити.

ЛЕГКОВАЖИТИ, *недок.* 2. *неперех.* Бути легковажним.

ЛИСИЧИТИ, *недок., розм.* Бути лисицею (у 2 знач.). [*Лисиця* – 2. *перен.* Про хитру, лукаву людину.

ПАСУВАТИ 2, *недок.* 2. *перен.* Визнавати себе безсилим справитися з ким-, чим-небудь; відступати.

СКНАРИТИ і СКНАРУВАТИ, *недок.* Бути надміру скупим, жадібним.

СКРОМНИЧАТИ, *недок., розм., рідко.* Виявляти надмірну скромність; применшувати або замовчувати свої заслуги, достоїнства і т. ін.

СМЕРДІТИ, *недок.* 1. // *перен., розм.* Бути огидним.

СМІТИТИ, *недок.* 2. *перен., розм.* Бути нестриманим у словах, у вияві своїх почуттів і т. ін.

ХВИНТИТИ, *недок., розм.* Зазнаватися, пишатися.

ЩЕДРИТИСЯ, *недок., розм.* Бути щедрим, охоче ділитися з ким-небудь.

“Набувати стану / переходити у стан”

БАЙДУЖИТИ, *недок.* Ставати байдужим [*Байдужий* – 1. Який не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавлення // Який виражає

незацікавленість, безсторонність // Який не виявляє співчуття; нечутливий, нечуйний // Який не відчуває кохання до кого-небудь // Про нечутливу, нечуйну людину, яку ніщо не цікавить, не хвилює].

БАЙДУЖНІТИ, *недок.* Ставати байдужним [*Байдужний* – Те саме, що байдужий 1.]

ВИЛЮДНЮВАТИ, *недок.*, ВИЛЮДНІТИ, *док.*, *розм.* 2. *перен.* Навчатися правил поведінки, ставати вихованим.

ВИРОДЖУВАТИСЯ, *недок.*, ВИРОДИТИСЯ, *иться, док.* 1. Втрачати кращі риси, ставати гіршим, неякісним // Перетворюватися в кого-небудь гіршого, у щось гірше.

ГЛИБШАТИ, *недок.* 4. *перен.* Ставати змістовнішим, серйознішим.

ГРУБІТИ, *недок.* Ставати, робитися грубим (у 1, 2, 4, 5 знач.). [*Грубий* – 5. Некультурний, неввічливий, неделікатний].

ДЕГРАДУВАТИ, *недок.* і *док.* Поступово втрачати раніше набуті властивості; занепадати, вироджуватися.

ДОБРІТИ, *недок.*, *розм.* Ставати, робитися добрим (у 1 знач.) [*Добрий* – 1. Який доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей; доброзичливий; протилежне лихий, поганий // Привітний, лагідний у взаєминах // Той, хто доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей].

ДОБРІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися добрішим (*див.* добрий 1).

ДУРНІТИ, *недок.* Ставати дурним (у 1 знач.). [*Дурний* – 1. Розумово обмежений, тупий; не розумний; протилежне розумний // Розумово обмежена, тупа людина // *розм.* Некмітливий, недогадливий, непередбачливий // *розм.* Нетямущий, недосвідчений, наївний.]

ДУРНІШАТИ, *аю, аєш, недок.* Ставати дурнішим (*див.* дурний 1).

ЛАГІДНІТИ, *недок.* Ставати лагідним.

ЛАГІДНІШАТИ, *недок.* Ставати лагіднішим.

ЛЕДАЧІТИ, *недок.*, *розм.* Ставати ледачим (у 1 знач.) [*Ледачий* – 1. Який не любить щось робити, уникає праці, не працює; лінивий (у 1 знач.)]

ЛЕДАЩІТИ, *недок.*, *розм.* Те саме, що ледачити.

МЕРЗІТИ, *недок., заст.* Погрузати у пороках, негідних учинках.

МИЛІШАТИ, *недок., розм.* Ставати милішим.

МІЗЕРНІТИ, *недок., розм.* 1. Ставати дрібним, неістотним.

МОГУТНІТИ, *недок.* Те саме, що могутнішати.

МОГУТНІШАТИ, *недок.* Ставати могутнішим.

МУДРІТИ, *недок.* Ставати мудрим.

М'ЯКНУТИ, *недок. 3. перен.* Ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти.

М'ЯКШАТИ, *недок. 2. перен.* Ставати менш суворим, поступливішим, добрішим.

НАХАБНІТИ, *недок.* Ставати нахабним.

НІКЧЕМНІТИ, *недок.* Ставати, робитися нікчемним (у 1 знач.), занепадати, вироджуватися (про живі істоти). [*Нікчемний* – 1. Ні на що не здатний // Який не викликає до себе поваги; жалюгідний].

НУДНІШАТИ, *аю, аєш, недок.* Ставати нуднішим.

ПАРШИВІТИ, *недок., розм. 2. перен.* Ставати поганим; гіршати.

ПОВАЖНІТИ, *недок.* Ставати поважним (у 2, 3 знач.). 2. Який відзначається вдумливістю, серйозністю (про людину). 3. Сповнений гідності; величний [*Поважний* – 2. Який відзначається вдумливістю, серйозністю (про людину).

// Сповнений поваги (у 1 знач.), серйозності; який виражає повагу, серйозність, вдумливість (про вигляд, тон і т. ін.). 3. Сповнений гідності; величний].

ПОГАНІТИ, *недок.* Ставати, робитися поганим (у 6 знач.) [*Поганіти* – 6. // *перен.* Нікчемний, підлий].

ПСУВАТИСЯ, *недок. 3. перен., розм.* Підлягаючи негативному впливу, набувати поганих рис, звичок, нахилів; розбещуватися.

РОЗУМНІТИ і РОЗУМНІШАТИ, *недок., рідко.* Ставати розумним.

СИЛЬНІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися сильнішим (*див.* сильний 1 - 5). [*Сильний* – 2. Який має твердий, стійкий, вольовий характер, який виявляє рішучість, наполегливість у чому-небудь, непохитність духу // Людина з твердим,

стійким, вольовим характером // Який відзначається наполегливістю, рішучістю, непохитністю].

СКУПІТИ, *недок.* Ставати скупим.

СМИРНІТИ, *недок.* Ставати, робитися смирним.

СМИРНІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися смирнішим.

СМИРЯТИСЯ, *недок.*, СМІРІТИСЯ, *док.* 1. Ставати смирним, покірним; коритися чий-небудь волі, впливу.

СМІЛИВІШАТИ, *недок.* Робитися, ставати сміливішим.

СМІЛІТИ, *недок.*, *рідко.* Робитися, ставати смілим.

СМІЛІШАТИ, *недок.* Робитися, ставати смілішим.

СОЛІДНІШАТИ, *аю, аєш, недок.*, *рідко.* Робитися, ставати солідним, соліднішим (*див. солідний*).[*Солідний* – 2. Який відзначається поважністю, серйозністю (про людину); статечний. 3. Який добре зарекомендував себе, користується авторитетом // Який здобув визнання, має авторитет].

СПРАВНІШАТИ, *недок.*, *розм.* Ставати більш справним (у 4, 5 знач.).[*Справний* – 4. Який старанно, ретельно виконує свої завдання, обов'язки; старанний].

СУВОРІТИ, *недок.* Ставати суворим.

ТВЕРЕЗІТИ, *недок.* Ставати тверезим (у 1, 3 знач.). [*Тверезий* – 3. перен. Який має здоровий глузд; розсудливий].

ТЕПЛІШАТИ, *недок.* 2. *перен.* Ставати м'якшим, ласкавішим, втрачати суворість (про очі, погляд і т. ін.).

ТИХНУТИ, *недок.* 1. Ставати тихішим, тихшим // Робитися тихим (у 6 знач.). [*Тихий* – 6. Який звичайно не виявляє різко або бурхливо своїх почуттів; спокійний, лагідний].

ТУПІТИ, 2. *перен.* Переходити в стан отупіння, ставати некмітливим, мало сприйнятливим, тупим.

ТУПІШАТИ, *недок.* Ставати тупим, тупішим.

ХИЖІТИ, *недок.* Робитися, ставати хижим, хижішим.

ХИЖІШАТИ, *недок.* Ставати хижішим.

ХОЛОДИТИ, *недок. 2. перен.* Ставати холодним (у 10 знач.), байдужим безпристрасним [*Холодний* – 10. перен. Який ставиться до кого-, чого-небудь цілком байдуже, не виявляє пристрасті, захоплення; байдужий, безпристрасний.]

ХОЛОДНІТИ, *недок., розм.* Те саме, що холодити.

ХОРОШТИ, *недок.* Ставати кращим, привабливішим, приємнішим.

ЧЕРСТВИТИ, *недок. 2. перен.* Ставати черствим (у 2 знач.) [*Черствий* – 2. перен. Позбавлений душевного тепла, нечуйний, нечулий до інших].

ЧЕРСТВИШАТИ, *недок.* Ставати черствішим, черствим.

ЩЕДРІШАТИ, *недок.* Ставати, робитися щедрішим.

“Переводити кого-небудь у стан”

ГЛУШИТИ, *недок. 4. перех., перен.* Перешкоджати розвиткові, вияву чого-небудь.

М'ЯКШИТИ, *недок., перех. 2. перен.* Робити лагіднішим, чутливішим; розчулювати.

ПСУВАТИ, *недок., перех. 2.* Робити неприємним, поганим (настрій, характер, людські взаємини і т. ін.) // Заважати, перешкоджати кому-небудь або самому собі у чомусь. 3. *перен., розм.* Негативно впливати на кого-, що-небудь, прищеплювати погані звички, нахили; розбещувати.

8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь»

“Бути / перебувати у стані”

БЛАГОГОВІТИ, *недок., книжн.* Відчувати благоговіння, побожно схилятися перед ким-, чим-не-будь.

БОГОТВОРИТИ, *недок., перех.* Обожнювати кого-, що-небудь, схилятися перед ким-, чим-не-будь.

БОЖЕСТВИТИ, *недок., перех. заст.* Відчувати до когось надзвичайну любов, шанувати когось як Бога, схилятися перед ким-небудь.

БОЯТИСЯ, *недок. 1.* Відчувати страх перед ким-, чим-небудь. 2. чого. Побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися.

БРИДИТИ, *недок., діал. 2. неперех.* Відчувати огиду до кого-, чого-небудь

ВІРИТИ, *недок.* // Бути впевненим у кому-небудь, вважати когось гідним довір'я. 3. Мати довір'я до когось.

ГИДУВАТИ, *недок.* Відчувати огиду, відразу; гребувати.

ГОРДИТИ, *недок., діал.* Гордувати (у 3 знач.).

ГОРДИТИСЯ, *недок. 2. розм.* Зневажливо, звисока ставитися до інших, бути пихатим, зарозумілим.

ГОРДУВАТИ, *недок. 2.* Зневажливо, звисока ставитись до інших, бути пихатим, зарозумілим. 3. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо; нехтувати ким-, чим-небудь.

ГРЕБУВАТИ і ГРЕБАТИ, *недок. 1.* Почувати огиду до кого-небудь. 2. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати когось, щось.

ДИВУВАТИ, *недок. 2. перех.* Бути в стані здивування; виявляти подив, здивування з кого-, чого-небудь.

ДИХАТИ, *недок. 2. перен.* Цілком віддавати, присвячувати себе кому-, чому-небудь, бути захопленим кимсь, чимсь.

ДОРОЖИТИ, *недок. 1.* Високо цінити кого-, що-небудь, надавати йому великого значення. 2. Оберігати, боятися втратити що-небудь.

ДРИЖАТИ, *недок. 3. перен.* Боятися кого-небудь, відчувати страх перед кимсь // Відчувати побоювання за кого-, що-небудь // Ретельно оберігати, боятися втратити кого-, що-небудь.

ДРУЖИТИ, *недок. 1.* Бути в дружбі з ким-небудь // Виявляти взаємну прихильність, відданість, довір'я один до одного.

ДУМАТИ, *недок. 5.* Турбуватися, піклуватися про кого-, що-небудь.

ДЯКУВАТИ, *недок.* Висловлювати, виражати подяку, бути вдячним за щось.

ЖАДАТИ, *недок., перех. 4.* Відчувати до кого-небудь нестримне почуття любові.

ЖАЛІТИ, ЖАЛІТИ, *док. 1.* Відчувати жалість, співчуття до кого-небудь.

ЖАЛКУВАТИ, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що *жаліти* 2 // *рідко.* Відчувати душевний біль, журитися за ким-, чим-небудь, про когось, щось. 2. Те саме, що *жаліти* 1. 3. *перех., рідко.* Те саме, що жаліти 3.

ЖАЛУВАТИ, *недок.* 1. *розм.* Виявляти прихильність, ласку, любов // Висловлювати співчуття кому-небудь, співчувати комусь.

ЖАХАТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати жах перед ким-, чим-небудь, дуже лякатися кого-, чого-небудь.

ЗАВИДУВАТИ, *недок.* Те саме, що заздрити.

ЗАЗДРИТИ, *недок.* Відчувати заздрість до кого-, чого-небудь.

ЗАЗДРОСТИТИ, *недок., діал.* Заздрити.

ЗАХОПЛЮВАТИСЯ, *недок., ЗАХОПИТИСЯ, док.* 1. Бути в радісно-піднесеному стані задоволення, замилювання і т. ін. ким-, чим-небудь. 2. Відчувати великий інтерес, потяг до чого-небудь.

ЗБЕРІГАТИ, *недок., ЗБЕРЕГТИ, перех.* 3. Дбайливо ставитися до чого-небудь, не розтрачувати чогось.

ІРОНІЗУВАТИ, *недок.* Ставитися до кого-, чого-небудь з іронією; висміювати когось, щось, насміхатися, кепкувати з когось, чогось.

КОХАТИ, *недок., перех.* 1. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі. 2. *рідко.* Те саме, що любити 1.

ЛЕГКОВАЖИТИ, *недок.* 1. *перех.* Ставитися легковажно до кого-, чого-небудь.

ЛЮБИТИ, *недок., перех.* 1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-небудь, чого-небудь // Відчувати сердечну прихильність до родинно близьких осіб (дітей, матері тощо). 2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати (у 1 знач.) // Бути закоханим. // *розм.* Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. 3. Мати інтерес, потяг до чого-небудь // Високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь.

ЛЮБУВАТИ, *недок.* 1. Те саме, що *любуватися* 1. [Любуватися – 1. 3 насолодою, приємністю розглядати кого-, що-небудь. // Відчувати захоплення ким-небудь, чиймись учинками, діями // Відчувати задоволення від чого-небудь.

ЛЯКАТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь; боятися когось, чогось.

НАДІЯТИСЯ, *недок.* 1. Мати надію, розраховувати на що-небудь; сподіватися. 2. Покладатися на кого-, що-небудь, бути впевненим у комусь, чомусь.

НЕДБАЛИТИ, *недок., розм., рідко.* Виявляти неухвагу, байдужість чи зневагу до кого-, чого-небудь.

НЕДОЛЮБЛЮВАТИ і НЕДОЛЮБЛЯТИ, *недок.* Відчувати неприязнь, неприхильність, несхильність до кого-, чого-небудь; не любити.

НЕНАВИДИТИ, *недок.* Відчувати ненависть до кого-, чого-небудь.

НЕХАЯТИ, *недок., перех.* Ставитися до кого-, чого-небудь високомірно, без поваги, нехтувати кимсь, чимсь.

НЕХТУВАТИ, *недок.* 1. Ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо і т. ін. до кого-, чого-небудь; ігнорувати. 2. *чим.* Не надавати чому-небудь значення, не звертати уваги на щось // Недбало ставитися, не берегти чого-небудь.

НІЖИТИ, *недок., перех.* 1. Оберігаючи від труднощів, неприємностей і т. ін., прихильно, тепло ставитися до кого-небудь, виявляти любов і ласку.

НІЖИТИСЯ, *недок.* Відпочиваючи, відчувати повне задоволення, насолоду від безділля, спокою, тепла і т. ін., поринати в солодку знемогу.

ОБОЖАТИ, *недок., рідко.* Те саме, що обожнювати 2.

ОБОЖНЮВАТИ, *недок.*, ОБОЖНИТИ, *док., перех.* 2. *перен.* Дуже поважати, любити кого-небудь; надмірно захоплюватися кимсь // З благоговінням ставитися до чого-небудь; свято шанувати щось.

ОБОЖУВАТИ, *недок.*, ОБОЖИТИ, *док., перех.* Те саме, що обожнювати.

ПИШАТИ, *недок., заст.* Пишатися.

ПИШАТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати гордість за кого-небудь, бути сповненим гордості за щось; гордитися.

ПІКЛУВАТИСЯ, *недок.* 1. Виявляти увагу, турботу про потреби кого-, чого-небудь // Виявляти неспокій з приводу влаштування кого-, чого-небудь,

клопотатися про когось, щось. 3. Бути в стані тривоги, тривожитися, хвилюватися через кого-, що-небудь.

ПОБИВАТИСЯ, *недок.* 2. Дуже тужити, нудьгувати, жалкувати за ким-, чим-небудь // Переживати через кого-, що-небудь. 3. // Дуже турбуватися, дбати про кого-, що-небудь, виявляти особливу увагу до когось, чогось.

ПОЛОХАТИСЯ, *недок.* Відчувати страх перед ким-, чим-небудь; боятися.

ПОЧИТУВАТИ 2 і ПОЧИТАТИ, *недок., перех., книжн.* Ставитися з повагою до кого-небудь, віддавати шану комусь.

РЕВНУВАТИ, *недок.* Відчувати ревності (у 1 знач.) // Тяжко переживати, страждати через те, що хтось виявляє більшу прихильність до кого-, чого-небудь іншого.

СИМПАТИЗУВАТИ, *недок., кому, чому.* Відчувати симпатію (у 1 знач.), ставитися з симпатією до кого-, чого-небудь.

СПІВЧУВАТИ, *недок.* 1. Чуйно ставитися до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань. 2. Прихильно, доброзичливо ставитися до кого-, чого-небудь; схвалювати щось // Підтримувати діяльність, напрям якої-небудь організації, партії, бути ідейно близьким до неї.

СТРАХАТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь, боятися когось, чогось; лякатися.

СТРАШИТИСЯ, *недок.* 1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь, боятися когось, чогось; лякатися // Полохатися 2. Відчувати занепокоєння, неспокій; побоюватися чогось.

ТЕРПІТИ, *недок. 2. перех.* Миритися з існуванням, наявністю кого-, чого-небудь; поблажливо ставитися до когось, чогось. // Довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане // Вибачливо ставитися до чийхось провин, недоліків і т. ін. 3. *перех., із запереч. част. не, розм.* Дуже не любити кого-, чого-небудь, почувати неприязнь, відразу до когось, чогось.

ТОЛЕРУВАТИ, *недок., заст., книжн.* Виявляти толерантність до кого-, чого-небудь; терпіти.

ТРЕМТІТИ, *недок.* 3. перен. Відчувати страх, боязнь перед ким-, чим-небудь, боятися, побоюватися когось, чогось // Турбуватися, переживати за себе, за чийсь долю, чийсь життя // Оберігати, стерегти когось від неприємностей, лиха, хвороб; побиватися за кимось // Боятися втратити щось // Бути дуже прив'язаним до когось, любити когось; бажати постійно бути з кимось.

ТРЕТИРУВАТИ, *недок., перех., книжн.* Виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не рахуватися з кимось.

ТРІПОТАТИ і ТРІПОТІТИ, *недок.* 3. *перен., рідко.* Те саме, що тремтіти 3; дрижати (у 3 знач.)

ТЯЖІТИ, *недок.* 2. Мати потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь.

ЦІКАВИТИСЯ, *недок.* 2. Відчувати потяг, прихильність до кого-небудь.

ЧУДУВАТИ, *недок., розм.* 2. *неперех.* Чудуватися.

ШАНУВАТИ, *недок., перех.* 1. Відчувати або виявляти глибоку повагу, пошану до когось, чогось; поважати // Цінячи когось, вшановувати // Надавати чомусь великого значення; цінити // Цінячи, берегти 2. Виявляти турботу, дбати про кого-небудь; піклуватися, доглядати // Ставитися з особливою повагою, ніжністю, виявляючи турботу, піклування (перев. про членів родини).

ШКОДІТИ, *недок., діал.* Жаліти (у 1 знач.).

ШКОДУВАТИ, *недок.* 1. Нарікати на що-небудь, жалкувати, уболівати за ким-, чим-небудь. 2. *перех.* Відчувати жалість, співчуття до кого-не-будь: жаліти. 3. *перех.* Берегти, оберігати кого-, що-небудь.

ЩИРУВАТИ, *недок., заст.* Виявляти щирість, сердечність, увагу до кого-небудь.

“Набувати стану / переходити у стан”

ЗАБУВАТИ, *недок.*, ЗАБУТИ, *док.* 2. Робитися, бути байдужим до кого-, чого-небудь, переставати думати про кого-, що-небудь // Втрачати стосунки, зв'язки з ким-небудь, цуратися кого-небудь // Втрачати почуття кохання до кого-небудь // Переставати відчувати вдячність, пошану і т. ін. до кого-небудь.

ХОЛОДНІШАТИ, *недок. 2. перен.* Втрачати інтерес до кого-, чого-небудь, виявляти байдужість, безпристрасність.

ХОЛОНУТИ, *недок. 3. перен.* Ставати холодним до кого-, чого-небудь, безпристрасним; заспокоюватися.

“Переводити кого-небудь у стан”

БРИДИТИ, *недок., діал. 1. перех.* Викликати в кого-небудь огиду до чогось.

ВРАЖАТИ 1 (УРАЖАТИ), *недок., ВРАЗИТИ (УРАЗИТИ), док., перех. 1.* Викликати почуття подиву, захоплення тощо; дивувати.

ДИВУВАТИ, *недок. 1.* Викликати подив, здивування в кого-небудь, вражати незвичайністю чогось.

ЖАХАТИ 1, *недок., перех.* Викликати жах у кого-небудь; дуже лякати когось.

ЗАХОПЛЮВАТИ, *недок., ЗАХОПИТИ, док., перех. 7. перен.* Дуже приваблювати, хвилювати, збуджувати кого-, що-небудь; викликати великий інтерес до когось, чогось // Запалювати, надихати кого-небудь на нові звершення, подвиги і т. ін.

ІНТРИГУВАТИ, *недок. 2. перех.* Збуджувати цікавість загадковістю, неясністю, таємничістю; зацікавлювати чимось.

ЛЯКАТИ, *недок. 1.* Своїм виглядом або діями викликати почуття страху, переляку // Своєю незвичністю, таємничістю тощо вселяти страх, тривогу, занепокоєння.

ПОЛОХАТИ, *недок., перех.* Вселяти страх кому-небудь; лякати.

РАЗИТИ, *ражу, разиш, недок., перех. 2. діал.* Вражати. (*див. вражати 1*).

СТРАХАТИ, *недок. 1.* Своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликати, вселяти почуття страху, переляку; лякати. 2. Викликати почуття занепокоєння, тривоги; залякувати.

СТРАШИТИ, *недок. 1.* Своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликати, вселяти почуття страху, переляку; лякати // Своєю незвичністю, таємничістю і т. ін. вселяти страх, тривогу, занепокоєння // Викликати сполох; полахати.

СТРАЩАТИ, *недок., розм.* Те саме, що страхати.

ТЯГТИ і ТЯГНУТИ, *недок. 5.* // Викликати потяг (*див.* потяг¹ 1, 2) до кого-, чого-небудь // *безос.* Відчувати потяг (*див.* потяг¹ 1, 2) до кого-, чого-небудь [*Потяг*¹– 1. Настійне прагнення до чого-небудь, сильна внутрішня потреба робити щось, бути десь // Велика зацікавленість чим-небудь. 2. Посилена, непереборна схильність до кого-небудь, настійна потреба спілкуватися з певною особою.]

ЦІКАВИТИ, *недок., перех.* Привертати чию-небудь увагу, викликати інтерес, захоплення // Те саме, що приваблювати 1.

ЧАРУВАТИ, *недок. 2. перен.* Захоплювати, вражати кого-небудь чарами (у 3 знач.). [ЧАРИ 3. *перен.* Те, що захоплює, вражає кого-небудь (краса природи з усіма її виявами і т. ін.); чарівність].

ЧУДУВАТИ, *недок., розм.* 1. Викликати подив, здивування в кого-небудь; дивувати.

9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи»

“Бути / перебувати у стані / виявляти стан у поведінці”

АКТОРСТВУВАТИ, *недок. 2. перен.* Бути штучним, манірним, нещирим у поведінці; удавати.

АКТОРУВАТИ, *недок., рідко.* Те саме, що акторствувати.

БЕЗУМСТВУВАТИ, *недок.* Діяти нерозсудливо; робити нерозумні, безглузді вчинки; шаленіти.

БОЖЕВОЛІТИ, *недок. 2. перен.* Чинити безумство, шаленіти.

БРАВУВАТИ, *недок.* Удавати з себе хороброго, сміливого, навмисно легковажити небезпекою, показуючи свою сміливість.

БРИКАТИ, *недок. 3. неперех., перен., розм.* Виявляти норовистість; капризувати.

БУЙСТВУВАТИ, *недок., рідко.* Поводити себе нестримано; бушувати, бешкетувати.

БУНДЮЧИТИСЯ, *недок.* Поводитися бундючно, чванливо.

БУШУВАТИ, *недок.* 2. Поводитися нестримано, виявляти гнів, роздратування; бешкетувати.

ВЕРЕДУВАТИ, *недок.* Виявляти незадоволення, мати примхи // Перебирати, бути надто вибагливим.

ВИБРИКУВАТИ, *недок.* 2. *перен., фам.* Пустувати, поводити себе легковажно, мати раптові примхи // Почувати себе добре, бадьоро.

ВИТРЕБЕНЬКУВАТИ, *недок., розм.* Виявляти примхи, вигадувати щонебудь; вередувати.

ВІЛЬНОДУМСТВУВАТИ, *недок., рідко.* Виявляти вільнодумство.

ГАРЯЧКУВАТИ, *недок., розм.* // Виявляти збудження, нетерпіння.

ГУЛЯТИ, *недок.* 2. Весело проводити час; розважатися // Бути вільним від роботи.

ДРІМАТИ, *недок.* 2. *перен.* Перебувати в стані спокою, бездіяльності, бути нерухомим.

ЖАДУВАТИ, *недок., рідко.* Виявляти жадобу (у 3 знач.). [Жадоба 3. Пристрасне прагнення до збагачення, наживи].

ЖИРУВАТИ, *недок.* 1. Поводитися несерйозно, пустувати, забавлятися з ким-небудь.

ЗБИТКУВАТИ, *недок., діал.* 3. *неперех.* Пустувати, жартувати.

ЇЖАЧИТИСЯ, *недок., розм., рідко.* Те саме, що їжитися 2, 3.

ЇЖИТИСЯ, *недок.* 3. *перен., розм.* Те саме, що бундючитися.

КАВЕРЗУВАТИ, *недок., розм.* Те саме, що вередувати; коверзувати

КОВЕРЗУВАТИ, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що вередувати; капризувати.

КОЗИРИТИСЯ, *недок., розм.* 1. Триматися по-молодецькому; бадьоритися.

ЛИЦЕМІРИТИ, *недок.* Діяти лицемірно, виявляти лицемірство.

ЛУКАВИТИ, *недок.* Хитрувати, приховуючи правду.

МАРУДИТИ, *недок., розм.* 3. *неперех.* Те саме, що вередувати; капризувати.

МОВЧАТИ, *недок.* 1. Нічого не говорити. 3. *перен.* Не видавати звуків, не порушувати тиші. 4. *перен.* Не давати про себе знати; не виявлятися (про почуття, переживання тощо).

МУДРУВАТИ, *недок. 2. ірон.* Те саме, що хитрувати.

НАЇВНИЧАТИ, *недок., розм.* Удавати з себе наївного, виявляти наївність.

НИТИ, *недок. 2. розм.* Набридливо скаржитись на кого-, що-небудь, виражати своє незадоволення з приводу чогось.

НІМОТСТВУВАТИ, *недок., заст.* Те саме, що німувати.

НІМУВАТИ, *недок., заст.* Мовчати.

ПАНИТИСЯ, *недок., розм.* Триматися по-панському.

ПАНІБРАТСТВУВАТИ, *недок., розм.* Поводитися з ким-небудь занадто невимушено, безцеремонно, фамільярно; бути запанібрата.

ПАНІКУВАТИ, *недок., розм.* Удаватися в паніку, поводити себе як панікер.

ПАНІТИ, *недок., розм. 1.* Те саме, що панитися.

ПУСТУВАТИ 1, *недок. 1.* // Поводитися легковажно, нерозважливо.

СПАТИ, *недок. 2. перен.* Бути бездіяльним, пасивним, млявим.

ХИМЕРИТИ, *недок., розм. 2.* Те саме, що вередувати.

ХИМЕРУВАТИ, *недок., розм.* Те саме, що химерити.

ХИТРУВАТИ, *недок. 1.* Виявляти хитрощі.

ХРАБРУВАТИ, *недок., розм. 1. заст.* Виявляти хоробрість, відвагу.

ЦЕРЕМОНИТИСЯ, *недок. 1.* Бути церемонним (у 1 знач.), вести себе церемонно. 2. Виявляти педантичне піклування про дотримання пристойності, зайву делікатність.

ШАЛЕНІТИ, *недок. 4.* Діяти нерозумно, нерозсудливо;

ШАЛІТИ, *недок. 1.* // Те саме, що *пустувати 1*. 3. Те саме, що шаленіти 4.

“Набувати стану / переходити у стан”

ЖВАВІШАТИ, *недок.* Робитися, ставати більш жвавим, жвавішим (*див. жвавий*) [*Жвавий* – 1. Повний життєвої сили, енергії, зі швидкими, легкими рухами; рухливий]

ЖИВІШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Робитися, ставати живішим (*див. живий 2*). [*Живий* – 2. розм. Те саме, що жвавий].

“Переводити кого-небудь у стан”

Дієслів цієї підгрупи не зафіксовано.

ДОДАТОК В

Реалізація словотворчої спроможності дієслів на позначення внутрішнього стану істоти (статистичні дані)

Таблиця 1

Субстантивний блок похідних

		1	2	3	4	
		‘носій стану’	‘об’єкт, на який спрямований стан носія’ (С, СТ ²)	‘сторонній неактивний подразник’ (КС)	‘опредметнений стан’ і ‘опредметнене переведення у стан’ (КС)	Кількість слів, що не утворюють жодного похідного іменника
Усього твірних -739: власне стану - 346, становлення - 255, каузованого становлення - 138						
Ф І З И Ч Н И Й, Ф І З	1. «Стан хвороби, фізичного нездужання» (всього твірних -84: власне стану - 32, становлення - 36, каузованого становлення - 16)	14 (від 13 твірних)	-	2 (від 2 твірних)	53 і 4 (від 39 твірних)	37 (44%)
	2. «Стан фізичного болю» (всього твірних -35: власне стану - 17, становлення - 5,	0	-	0	27 і 5 (від 22 твірних)	16 (46%)

² С – дієслова власне стану, СТ – становлення, КС – каузоване становлення.

		1	2	3	4	
І О Л О Г І Ч Н И Й С Т А Н	каузованого становлення - 13)					
	3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури» (всього твірних - 23: власне стану - 9, становлення - 10, каузованого становлення - 4)	0	-	0	10 і 1 (від 11 твірних)	13 (57%)
	4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан» (всього твірних - 41: власне стану - 8, становлення - 30, каузованого становлення - 5)	1 (від 1 твірного)	-	0	13 і 0 (від 7 твірних)	32 (78%)
	5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння» (всього твірних - 26: власне стану - 20, становлення - 0,	0	-	0	17 і 9 (від 24 твірних)	14 (54%)

		1	2	3	4	
	каузованого становлення - 6)					
	6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні» (всього твірних - 10: власне стану - 8, становлення - 1, каузованого становлення - 1)	2 (від 2 твірних)	-	0	5 і 0 (від 3 твірних)	7 (70%)
	7. «Стан, що передає смерть, упокоєння» (всього твірних - 19: власне стану - 5, становлення - 14, каузованого становлення - 0)	2 (від 1 твірного)	-	-	2 і - (від 2 твірних)	16 (84%)
	8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини» (всього твірних - 64: власне стану - 16, становлення - 45, каузованого становлення - 3)	0	-	0	16 і 0 (від 14 твірних)	50 (78%)
Е М О	1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу»	4 (від 3 твірних)	-	6 (від 4 твірних)	33 і 1 (від 22 твірних)	62 (72%)

		1	2	3	4	
Ц І Й Н О - П С И Х І Ч Н И Й С Т А Н	(всього твірних - 86: власне стану - 38, становлення - 20, каузованого становлення - 28)					
	2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь» (всього твірних - 16: власне стану - 11, становлення - 3, каузованого становлення - 2)	2 (від 1 твірного)	-	0	5 і 0 (від 3 твірних)	13 (81%)
	3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння» (всього твірних - 25: власне стану - 17, становлення - 0, каузованого становлення - 8)	5 (від 3 твірних)	-	1 (від 1 твірного)	10 і 1 (від 11 твірних)	15 (60%)
	4. «Стан, що передає незадоволення, злість» (всього твірних - 51: власне стану - 27, становлення - 10, каузованого становлення - 14)	0	-	1 (від 1 твірного)	21 і 2 (від 22 твірних)	24 (45%)

	1	2	3	4	
5. «Стан, що передає радість, задоволення» (всього твірних - 33: власне стану - 19, становлення - 6, каузованого становлення - 8)	3 (від 1 твірного)	-	0	16 і 0 (від 12 твірних)	21 (61%)
6. «Негативний (хворобливий) психічний стан» (всього твірних - 19: власне стану - 1, становлення - 2, каузованого становлення - 4)	4 (від 4 твірних)	-	2 (від 2 твірних)	6 і 0 (від 5 твірних)	10 (53%)
7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість» (всього твірних - 72: власне стану - 13, становлення - 56, каузованого становлення - 3)	11 (від 9 твірних)	-	1 (від 1 твірного)	15 і 0 (від 11 твірних)	52 (72%)
8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого- небудь» (всього твірних - 87:	14 (від 8 твірних)	8 (від 4 твірних)	10 (від 5 твірних)	65 і 2 (від 48 твірних)	30 (34%)

		1	2	3	4	
	власне стану - 68, становлення - 3, каузованого становлення - 16)					
	9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи» (всього твірних - 48: власне стану - 46 становлення - 2, каузованого становлення - 0)	35 (від 18 твірних)	-	-	42 і - (від 34 твірних)	11 (23%)
	Усього твірних, що мотивують похідні іменники з словотвірним значенням	67 (9%)	4 (5%)	16 (12%)	290 (39%)	Усього твірних, що не мотивують жодного похідного іменника – 421 (57%)

Таблиця 2

Ад'єктивний блок похідних

		1	2	3	4	5	
Усього твірних - 739: власне стану - 346, становлення - 255, каузованого становлення - 138		‘ознака носія за станом, у якому він перебуває/перебував’	‘ознака носія за станом, у якому він схильний перебувати’	‘ознака стороннього неактивного подразника, що викликає у носія стан’	‘ознака об’єкта за станом, який на нього спрямований’	‘кваліфікативна ознака, яка аналітично передає предметний стан’	Кількість слів, що не утворюють жодного похідного прикметника
Ф І З И Ч Н И Й, Ф І З І	1. «Стан хвороби, фізичного нездужання» (всього твірних - 84: власне стану - 32, становлення - 36, каузованого становлення - 16)	20 (від 15 твірних)	3 (від 3 твірних)	11 (від 7 твірних)	-	-	61 (73%)
О Л О Г І	2. «Стан фізичного болю» (всього твірних - 35:	5 (від 4 твірних)	0	14 (від 9 твірних)	-	19 (від 12 твірних)	17 (49%)

		1	2	3	4	5	
Ч Н И Й С Т А Н	власне стану - 17, становлення - 5, каузованого становлення - 13						
	3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури» (всього твірних - 23: власне стану - 9, становлення - 10, каузованого становлення - 4)	2 (від 2 твірних)	0	1 (від 1 твірного)	-	-	20 (87%)
	4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний,	11 (від 8 твірних)	0	1 (від 1 твірного)	-	-	30 (73%)

	1	2	3	4	5	
звичний фізичний стан» (всього твірних - 41: власне стану -8, становлення - 30,						
5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння» (всього твірних - 26: власне стану - 20, становлення - 0, каузованого становлення - 6)	5 (від 3 твірних)	0	0	-	-	21 (81%)
6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні» (всього твірних - 10:	5 (від 2 твірних)	1 (від 1 твірного)	5 (від 3 твірних)	-		7 (70%)

		1	2	3	4	5	
	власне стану - 8, становлення - 1, каузованого становлення - 1)						
	7. «Стан, що передає смерть, упокоєння» (всього твірних - 19: власне стану - 5, становлення - 14, каузованого становлення - 0)	5 (від 4 твірних)	-	1 (від 1 твірного)	-		14 (74%)
	8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини» (всього твірних - 64: власне стану - 16,	18 (від 15 твірних)	0	0	-	-	49 (77%)

		1	2	3	4	5	
	становлення - 45, каузованого становлення - 3)						
Е М О Ц І Й Н О - П С И Х І Ч Н И Й С Т А Н	1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу» (всього твірних - 86: власне стану - 38, становлення - 20, каузованого становлення - 28)	17 (від 17 твірних)	3 (від 2 твірних)	15 (від 12 твірних)	-	-	62 (72%)
	2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь» (всього твірних - 16: власне стану - 11,	3 (від 1 твірних)	1 (від 1 твірного)	0	-	-	14 (88%)

		1	2	3	4	5	
	становлення - 3, каузованого становлення - 2)						
	3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння» (всього твірних - 25: власне стану - 17, становлення - 0, каузованого становлення - 8)	1 (від 1 твірного)	3 (від 1 твірного)	2 (від 2 твірних)	-	-	21 (84%)
	4. «Стан, що передає незадоволення, злість» (всього твірних - 51: власне стану - 27, становлення - 10,	13 (від 11 твірних)	8 (від 7 твірних)	7 (від 4 твірних)	-	-	35 (67%)

		1	2	3	4	5	
	каузованого становлення - 14)						
	5. «Стан, що передає радість, задоволення» (всього твірних - 38: власне стану - 19, становлення - 6, каузованого становлення - 8)	5 (від 4 твірних)	0	3 (від 1 твірного)	-	-	28 (84)
	6. «Негативний (хворобливий) психічний стан» (всього твірних - 19: власне стану - 1, становлення - 2, каузованого становлення - 4)	4 (від 4 твірних)	0	4 (від 2 твірних)	-	-	12 (63%)

	1	2	3	4	5	
7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість» (всього твірних - 72: власне стану - 13, становлення - 56, каузованого становлення - 3)	15 (від 10 твірних)	0	1 (від 1 твірного)	-	-	61 (85%)
8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь» (всього твірних - 87: власне стану - 68, становлення - 3,	21 (від 16 твірних)	8 (від 7 твірних)	10 (від 7 твірних)	14 (від 9 твірних)	-	56 (64%)

		1	2	3	4	5	
	каузованого становлення - 16)						
	9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи» (всього твірних - 48: власне стану - 46 становлення - 2, каузованого становлення - 0)	16 (від 14 твірних)	4 (від 2 твірних)	0	-	-	34 (71%)
	Усього твірних, що мотивують похідні прикметники з словотвірним значенням	131 (18%)	24 (3%)	51 (7%)	9 (10%)	12 (35%)	Усього твірних, що не мотивують жодного похідного прикметника – 541 (74%)

Таблиця 3

Вербативний блок похідних

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Усього твірних - 739: власне стану - 346, становлення - 255, каузованого становлення - 138	‘азнати стану повністю, набути його повною мірою’ (С, СТ) і ‘вікликати у когось певний стан’ (КС)	словотвірні синоніми	‘почати перебувати у стані’ (С, СТ) і ‘почати переводити у стан’ (КС)	‘перестати перебувати у стані’ (С, СТ) і ‘перестати переводити у стан’ (КС)	‘перебувати у стані якийсь час’ (С, СТ) і ‘переводити у стан якийсь час’ (КС)	‘перебувати у стані довго, багато’ (С, СТ) і ‘переводити у стан довго, багато’ (КС)	‘перебувати у стані вдосталь, досхочу’ (С, СТ) і ‘переводити у стан вдосталь, досхочу’	‘перебувати у стані надміру’ (С, СТ) і ‘переводити у стан надміру’ (КС)	‘перебувати у стані трохи, злегка’ (С, СТ) і ‘переводити у стан трохи, злегка’ (КС)	‘перебувати у стані, дуже інтенсивному, у край сильному за своїм характером’ (С, СТ) і ‘переводити у стан, дуже інтенсивний, у край сильний за своїм характером’ (КС)	‘бути у стані, поширеному на багато носіїв’ (С, СТ) і ‘переводити у стан багато носіїв’ (КС)	Кількість слів, що не утворили жодного похідного дієслова

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Ф І З И Ч Н И Й, Ф І З І О Л О Г І Ч Н И Й С Т	1. «Стан хвороби, фізичного нездужання» (всього твірних -84: власне стану - 32, становлення - 36, каузованого становлення - 16)	52 і 16 (від 30 твірних)	26 (від 15 твірних)	10 і 0 (від 8 твірних)	5 і 0 (від 4 твірних)	24 і 2 (від 17 твірних)	4 і 0 (від 4 твірних)	0	0 і 1 (від 1 твірного)	4 і 2 (від 6 твірних)	0 і 3 (від 1 твірного)	15 і 5 (від 17 твірних)	32 (38%)
	2. «Стан фізичного болю» (всього твірних -35: власне стану - 17, становлення - 5, каузованого становлення - 13)	15 і 4 (від 9 твірних)	11 (від 8 твірних)	8 і 6 (від 12 твірних)	2 і 1 (від 3 твірних)	5 і 8 (від 12 твірних)	1 і 1 (від 2 твірних)	0	0	0	1 і 7 (від 6 твірних)	2 і 4 (від 5 твірних)	10 (29%)

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
А Н	3. «Стан, спричинений підвищенням чи зниженням температури» (всього твірних - 23: власне стану - 9, становлення - 10, каузованого становлення - 4)	21 і 5 (від 13 твірних)	9 (від 4 твірних)	0 і 1 (від 1 твірного)	1 і 0 (від 1 твірного)	2 і 1 (від 3 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	0	0	0	4 і 1 (від 3 твірних)	4 і 3 (від 6 твірних)	7 (30%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
4. «Стан, що передає здоров'я, бадьорість, добре самопочуття істоти; нормальний, звичний фізичний стан» (всього твірних - 41: власне стану - 8, становлення - 30, каузованого становлення - 5	20 і 0 (від 15 твірних)	15 (від 8 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	4 і 0 (від 2 твірних)	3 і 0 (від 2 твірних)	0	0	0	0	0	3 і 1 (від 4 твірних)	16 (39%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
5. «Стан, що передає коливання, дрижання, тремтіння» (всього твірних - 26: власне стану - 20, становлення - 0, каузованого становлення - 6)	0 і 2 (від 1 твірного)	7 (від 7 твірних)	8 і 4 (від 12 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	8 і 3 (від 9 твірних)	0	0	0	0	0	1 і 0 (від 1 твірного)	8 (31%)
6. «Фізіологічний стан сну та свідомості у сні» (всього твірних - 10: власне стану - 8, становлення - 1, каузованого становлення - 1)	3 і 0 (від 2 твірних)	3 (від 2 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	2 і 0 (від 2 твірних)	6 і 0 (від 3 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	0	1 і 0 (від 1 твірного)	1 і 0 (від 1 твірного)	0	2 і 0 (від 2 твірних)	3 (30%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
7. «Стан, що передає смерть, упокоєння» (всього твірних - 19: власне стану - 5, становлення - 14, каузованого становлення - 0)	8 і – (від 4 твірних)	15 (від 6 твірних)	0	0	0	0	0	0	0	0	9 і 0 (від 6 твірних)	8 (42%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
8. «Внутрішній стан організму, виявлений у зовнішньому вигляді людини» (всього твірних - 64: власне стану - 16, становлення - 45, каузованого становлення - 3)	66 і 3 (від 35 твірних)	18 (від 8 твірних)	12 і 0 (від 11 твірних)	0	9 і 0 (від 8 твірних)	0	0	0	5 і 0 (від 4 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	3 і 0 (від 2 твірних)	17 (27%)

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Е М О Ц І Й Н О - П С И Х І Ч Н И Й С Т А Н	1. «Стан, що передає смуток, хвилювання, нудьгу» (всього твірних - 86: власне стану - 38, становлення - 20, каузованого становлення - 28)	34 і 19 (від 29 твірних)	31 (від 22 твірних)	17 і 2 (від 18 твірних)	12 і 0 (від 10 твірних)	29 і 6 (від 26 твірних)	7 і 0 (від 6 твірних)	1 і 0 (від 1 твірного)	2 і 0 (від 2 твірних)	1 і 2 (від 3 твірних)	2 і 4 (від 5 твірних)	4 і 5 (від 9 твірних)	23 (27%)
	2. «Стан, що передає розгубленість, неуважність, лінь» (всього твірних - 16: власне стану - 11, становлення - 3, каузованого становлення - 2)	11 і 2 (від 9 твірних)	4 (від 3 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	0	1 і 0 (від 1 твірного)	0	0	0	0	1 і 0 (від 1 твірного)	1 і 0 (від 1 твірного)	4 (25%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
3. «Стан, що передає моральні страждання, терпіння» (всього твірних - 25: власне стану - 17, становлення - 0, каузованого становлення - 8)	3 і 1 (від 3 твірних)	11 (від 8 твірних)	1 і 1 (від 2 твірних)	2 і 1 (від 3 твірних)	5 і 2 (від 4 твірних)	6 і 1 (від 4 твірних)	0	0 і 1 (від 1 твірного)	0 і 1 (від 1 твірного)	4 і 3 (від 3 твірних)	1 і 2 (від 2 твірних)	11 (44%)
4. «Стан, що передає незадоволення, злість» (всього твірних - 51: власне стану - 27, становлення - 10, каузованого становлення - 14)	8 і 13 (від 13 твірних)	8 (від 7 твірних)	7 і 1 (від 8 твірних)	6 і 0 (від 4 твірних)	6 і 8 (від 14 твірних)	0	0	0	0 і 2 (від 2 твірних)	14 і 6 (від 15 твірних)	1 і 1 (від 2 твірних)	17 (33%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
5. «Стан, що передає радість, задоволення» (всього твірних - 33: власне стану - 19, становлення - 6, каузованого становлення - 8)	21 і 9 (від 16 твірних)	15 (від 8 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	2 і 0 (від 1 твірного)	12 і 2 (від 12 твірних)	1 і 1 (від 2 твірних)	4 і 2 (від 6 твірних)	0	1 і 2 (від 3 твірних)	1 і 1 (від 2 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	5 (15%)
6. «Негативний (хворобливий) психічний стан» (всього твірних - 19: власне стану - 1, становлення - 2, каузованого становлення - 4)	15 і 1 (від 10 твірних)	9 (від 4 твірних)	0	0	0 і 3 (від 1 твірного)	0	0	0	0	0	6 і 1 (від 7 твірних)	5 (26%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
7. «Стан, що передає внутрішню властивість людини, її якість» (всього твірних - 72: власне стану - 13, становлення - 56, каузованого становлення - 3)	58 і 2 (від 39 твірних)	9 (від 4 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	0	1 і 0 (від 1 твірного)	0	0	0	0	0	1 і 1 (від 2 твірних)	29 (40%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
8. «Стан, що передає емоційне ставлення, почуття до кого-, чого-небудь» (всього твірних - 87: власне стану - 68, становлення - 3, каузованого становлення - 16)	52 і 11 (від 42 твірних)	20 (від 15 твірних)	5 і 1 (від 6 твірних)	5 і 0 (від 4 твірних)	13 і 3 (від 12 твірних)	2 і 1 (від 3 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	2 і 0 (від 2 твірних)	0	2 і 5 (від 5 твірних)	4 і 3 (від 7 твірних)	32 (37%)

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
	9. «Емоційно-психічний стан, виявлений у поведінці особи» (всього твірних - 48: власне стану - 46 становлення - 2, каузованого становлення - 0)	19 і – (від 14 твірних)	6 (від 4 твірних)	10 і - (від 9 твірних)	5 і – (від 4 твірних)	21 і - (від 13 твірних)	1 і – (від 1 твірного)	1 і – (від 1 твірного)	1 і – (від 1 твірного)	0	0	0	24 (50 %)
	Усього твірних, що мотивують похідні дієслова з словотвірним значенням	284 (39%)	133 (18%)	95 (13%)	39 (5%)	138 (19%)	25 (3%)	10 (1%)	8 (1%)	22 (3%)	42 (6%)	75 (10%)	Усього твірних, що не мотивують жодного похідного дієслова – 251 (34%)